

**T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**XI. YÜZYILDA DOĞU ANADOLU BÖLGESİNDEKİ
HAKİMİYET MÜCADELESİ VE BİZANS'IN TUTUMU**

TARİH YÜKSEK LİSANS TEZİ

DUYGU GÖRMEZ

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. YUSUF YILDIZ**

BOLU, TEMMUZ 2025

KABUL VE ONAY SAYFASI

Duygu GÖRMEZ tarafından hazırlanan “**XI. YÜZYILDA DOĞU ANADOLU BÖLGESİNDEKİ HAKİMİYET MÜCADELESİ VE BİZANS’IN TUTUMU**” adlı tez çalışması jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi olarak oy çokluğuyla kabul edilmiştir. 24/07/2025

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman
Prof. Dr. Yusuf Yıldız
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Doç. Dr. Mehmet Solak
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Kavak
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu ve Şablonuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
 - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
 - Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
 - Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
 - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunubildirir
- aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin Turnitin adlı programında enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %30'u geçmemektedir.

.....

DUYGU GÖRMEZ

ÖZET

XI. YÜZYILDA DOĞU ANADOLU BÖLGESİNDEKİ HAKİMİYET MÜCADELESİ VE BİZANS'IN TUTUMU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DUYGU GÖRMEZ

BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

TARİH YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

(TEZ DANIŞMANI: PROF.DR. YUSUF YILDIZ)

BOLU, TEMMUZ - 2025

IX + 112 sayfa

Doğu Anadolu, coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca stratejik bir öneme sahip olmuştur. VI. yüzyılda Bizans İmparatorluğu ile Sasani İmparatorluğu arasındaki savaşlar bölgedeki hakimiyet mücadelesini derinden etkilemiş ve bu çekişmeler Doğu Anadolu'yu Bizans'a bırakacak şekilde sonuçlanmıştır. Ancak Sasani İmparatorluğu'nun zayıflaması ve Bizans'ın savunma gücünün azalmış olması bölgeye Müslüman Arapların akın etmelerine yol açmıştır. VII. yüzyılda Arap fetihleri hız kazanmış ve Bizans İmparatorluğu, Arapların bölgedeki ilerleyişini durdurmakta güçlük çekmiştir. Böylece Doğu Anadolu Müslüman Arapların egemenliğine girmiştir. Bu hakimiyet süreci Ermeni nüfusunun tepkisini çekmiş ve Ermeni isyanları baş göstermiştir. Arap idaresinin zayıflaması yerel halkın direnişiyle pekişmiş Müslüman Arap hakimiyeti sona ermiştir. Ardından Bizans İmparatorluğu, bölgeyi yeniden kontrol altına alarak Ermenileri Anadolu'nun iç kısımlarına yerleştirmiştir. Bu demografik değişim bölgenin savunmasını zayıflatarak Selçukluların dikkatini çekmiştir. Selçuklular, Anadolu'yu savunmasız bulan Bizans İmparatorluğu'na karşı akınlar düzenlemiş ve bölgeyi fethetmiştir. Uzun süren mücadelelerin akabinde Selçuklular, Anadolu'yu Türk yurdu olarak kabul etmiş ve bölgeye kalıcı olarak yerleşmişlerdir.

ANAHTAR KELİMELELER: Sasani, Bizans, Müslüman Araplar, Selçuklular

ABSTRACT

STRUGGLE FOR DOMINATION IN EASTERN ANATOLIA IN THE 11TH CENTURY AND THE ATTITUDE OF BYZANTIUM

MASTER THESIS

DUYGU GÖRMEZ

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY

INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

DEPARTMENT OF HISTORY

(THESIS SUPERVISOR: PROF. DR. YUSUF YILDIZ)

BOLU, JULY 2025

IX+ 112 PAGES

Eastern Anatolia has had strategic importance throughout history due to its geographical location. In the 6th century, the wars between the Byzantine Empire and the Sassanid Empire deeply affected the struggle for dominance in the region, and these conflicts resulted in the transfer of Eastern Anatolia to Byzantium. However, the weakening of the Sassanid Empire and the decrease in Byzantium's defense power led to the influx of Muslim Arabs into the region. In the 7th century, Arab conquests gained momentum and the Byzantine Empire had difficulty stopping the Arab advance in the region. Thus, Eastern Anatolia came under the rule of Muslim Arabs. This process of domination drew the reaction of the Armenian population and Armenian rebellions broke out. The weakening of the Arab administration was reinforced by the resistance of the local people and the Muslim Arab domination ended. Then, the Byzantine Empire took control of the region again and settled the Armenians in the interior of Anatolia. This demographic change weakened the defenses of the region and attracted the attention of the Seljuks. The Seljuks organized raids against the Byzantine Empire, which found Anatolia defenseless, and conquered the region. After long struggles, the Seljuks accepted Anatolia as the homeland of the Turks and settled permanently in the region.

KEYWORDS: Sassanid, Byzantine, Muslim Arabs, Seljuks

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ	viii
TEŞEKKÜR	ix
1. GİRİŞ.....	1
2. BİRİNCİ BÖLÜM.....	9
2.1. XI. Yüzyıla Kadar Doğu Anadolu’nun Genel Durumu.....	9
2.1.1. Bizans’ın Doğu Anadolu Politikası	9
2.1.2. Bizans-Sasani Mücadeleleri.....	10
2.1.3. Bizans Arap Mücadeleleri	11
2.1.4. Doğu Anadolu’da Ermeniler ve Ermeni İsyanları	19
3. İKİNCİ BÖLÜM	28
3.1. Doğu Anadolu’da Türk Akınları ve Fetihleri.....	28
3.1.1. Selçuklulardan Önce Doğu Anadolu’ya Yapılan Türk Akınları	28
3.1.2. Selçuklu Öncü Seferleri.....	32
3.1.3. Selçuklu Akın ve Askerî Faaliyetler.....	35
3.1.3.1. Tuğrul Bey Dönemi.....	39
3.1.3.2. Alp Arslan Dönemi	44
3.1.3.3. Melikşah Dönemi	51
3.1.4. Doğu Anadolu’da Türk Beylikleri.....	55
3.1.4.1. Saltuklular Dönemi (1071-1202).....	57
3.1.4.2. Mengücek Beyliği (1071-1252)	57
3.1.4.3. Danişmendli Beyliği (1080-1178).....	58
3.1.4.4. Dilmaçoğulları Beyliği (1085-1394)	59
3.1.4.5. Çubukoğulları Beyliği (1085-1092)	60
3.1.4.6. İnaloğulları Beyliği (1098-1183).....	60
3.1.4.7. Artuklular (1102-1409)	61
3.1.5. Ticari İpek Yolu’nun Kontrolü	63
4. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	65
4.1. Bizans’ın Türk Seferleri Sırasında Uyguladığı Strateji	65
4.1.1. VIII. Konstantinos (1025-1028)	65
4.1.2. III. Romanos Argyros Dönemi (1028-1034)	66
4.1.3. IV. Mikhail Dönemi (1034-1041).....	68

4.1.4.	V. Mikhail Dönemi (1041-1042)	70
4.1.5.	IX. Konstantinos Monamakhos Dönemi (1042-1056)	73
4.1.6.	Theodora Dönemi (1055-1056)	76
4.1.7.	VI. Mikhail Dönemi (1056-1057).....	78
4.1.8.	Isaakios Komnenos Dönemi (1057-1059)	79
4.1.9.	X. Konstantinos Dukas Dönemi (1059-1067)	81
4.1.10.	Naip Eudokia Makrembolitissa Dönemi (1067)	83
4.1.11.	IV. Romanos Diogenes Dönemi (1068-1071)	84
4.1.12.	VII. Mikhail Dönemi (1071-1078).....	89
4.1.13.	III. Nikiforos Botaneiates Dönemi (1078-1081).....	91
4.1.14.	I. Aleksios Komnenos Dönemi (1081-1118)	92
5. SONUÇ ve ÖNERİLER.....		97
KAYNAKLAR		99

KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ

Aüif.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	: Bin
c.	: cilt
Çev.	: Çeviren
DTCFD	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
ed.	: Editör
ETSO	: Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası
GATSEB	: Genel Ağ ve Teknoloji Standartları Enstitüsü Başkanlığı
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazret
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
M.Ö.	: Milâttan Önce
M.S.	: Milâttan Sonra
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
Neşr.	: Neşreden
s.	: sayfa
TDAD	: Türk Deprem Araştırma Dergisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TKAE	: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü
Trc.	: Tercüme
TTK	: Türk Tarih Kurumu

TEŞEKKÜR

Akademik sürecin başlarından biri olan yüksek lisans eğitimi kişinin geleceği açısından oldukça önemlidir. Bilhassa bu zorlu dönemde çalışmamın aşamalarında her sorunumda sabırla yanımda olan değerli fikirlerini benimle paylaşan kıymetli danışmanım Prof. Dr. Yusuf YILDIZ'a teşekkür borçluyum. İlaveten bu süreçte varlığını her daim yanımda hissettiğim ayrıca yapmış olduğu fikri katkılarla da yardımlarını benden esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Mehmet SOLAK'a teşekkür ederim Bunun yanı sıra tez savunmama katılarak önemli noktalarda bilgi vererek çalışmamın son şeklini almasında önemli rol oynayan Dr. Öğretim Üyesi Mehmet KAVAK'a teşekkür ederim. Son olarak her daim yanımda olan aileme ve arkadaşlarıma teşekkürü borç bilirim

1. GİRİŞ

Doğu Anadolu bölgesi, coğrafi konum itibariyle; doğu sınırında İran, güneyde Mezopotamya, kuzey doğu tarafında ise Kafkasya arasında yer almaktadır. Önemli ticaret yollarının geçtiği bir noktada bulunan bölge bu stratejik konumu itibariyle Kuzey Asya'dan Anadolu'nun iç kısımlarına doğru yapılan göç hareketlerinde köprü vazifesi üstlenmiştir. (Güngördü, 2003, s. 87) Fırat Nehri'nin etkisiyle oluşan havza Erzurum Ovası'ndan Zigana'ya kadar bir bağlantıyı mümkün kılmaktadır. Bu bağlantı doğu-batı hareketleri doğrultusunda oluşan İpek yolu ticaret güzergâhının oluşmasını sağlamıştır. Bu sebeple Doğu Anadolu çeşitli dönemlerde birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. (Ceylan, 2008, s. 36) Fırat ve Dicle nehirleri ile zengin kaynakları bölgeyi tarih boyunca önemli bir iktisadi merkez hâline getirmiştir. Ayrıca Mezopotamya ile kurulan ticari ilişkiler ve göç güzergahları üzerinde bulunmasıyla nüfuslanma etkisine girmiştir. Yörenin dağlık yapısı savunma avantajı sağlarken geçilmesi zor geçitlerde kurulan yerleşimlerle de dış tehditlere karşı korunaklı hâle gelmiştir. Kafkasya ve İran'dan gelen göçler muntıkada nüfus artışı ve hayvancılığa dayalı bir iktisadi yapının gelişmesini sağlamıştır. (Balcıoğulları, 2019, s. 2; Özcan, 2006, s. 49)

Doğu Anadolu, jeopolitik konumu ve Anadolu ile Mezopotamya arasında kurulan bağlantılar aracılığıyla ticaret güzergahları üzerinde bulunması sebebiyle Bizans ve Sasani arasında yaşanan uzun süreli askerî ve siyasi mücadelelere sahne olmuştur. VII. yüzyılda imparatorluğun bulunduğu mali kriz diğer yandan doğu hudutlarında artan Sasani taarruzları nedeniyle buhran dönemine girmiştir. Bu bağlamda Herakleios (d.575-ö.641) tarafından uygulamaya geçirilen thema sistemi¹ hem askerî hem de idari bir yapılandırma teşebbüsü olarak yöredeki

¹ Thema sistemi, Bizans'ın doğu sınırlarını korumak amacıyla VII. yüzyılda geliştirdiği askerî-idari bir yapıdır. Sistemin kökeni ise İmparator Herakleios döneminde, doğu kısımlarda oluşan saldırıların üzerine yaşanan kriz ortamına dayanmaktadır. Roma İmparatorluğu'ndaki esasına göre örgütlenmiş eyalet sistemi, doğrudan merkezi idareye bağlı sivil yöneticiler yönetilirken thema sistemi sonucu hem sivil hem askerî kontrolleri tek elde toplayan strategosların (vali/general) yönetimi altındaki bölgelere geçilmiştir. Her bir thema hem vergi toplama hem de askerî sevk ve idare görevini yerine getiren bu kişiler aracılığıyla yönetilmiştir. Askerî hizmet karşılığında küçük arazi bölgeleriyle geçimini sağlayan stratiotai isimli askerler, savaş zamanı Bizans ordusuna katılmakla yükümlüydü. Bu yapı, bir yandan imparatorluğun mali kaynaklarını yerel ölçekte seferber etmesini sağlarken diğer yandan da devletin taşra üzerindeki otoritesini tahkim etmiştir. (Güneş, 2018, s.78-82) Ancak X. yüzyıldan itibaren, aristokratik ailelerin küçük çiftçilerin topraklarını satın almasıyla birlikte thema sistemi çözülmeye başlamış; devletin doğrudan askerî gücü zayıflamasına yol açarken taşrada büyük araziler etrafında feodal benzeri yapılar ortaya çıkmıştır. Bu gelişme, 1071 Malazgirt Muharebesi ile birlikte Anadolu'nun büyük kısmının kaybedilmesinde etkili olmuş Bizans'ın klasik askerî yapısının çöküşüne neden olmuştur. (Eskikurt, 2020, s.157-158) Selçuklu ikta sistemi ise

savunma kapasitesini artırmayı amaçlamıştır. (Bamyacı ve Güçlüay, 2018, s. 282) 627 yılında Ninive yakınlarında gerçekleştirilen ve Sasani ordusunun ağır bir hezimete uğradığı savaşta Bizans'ın doğu cephesindeki egemenliği yeniden tesis etmiştir. Ayrıca taraflar arasında yaşanan bu savaşlar her iki imparatorluğu da mühim ölçüde yıpratarak bölgede oluşan güç boşluğu yeni rakiplerin çıkmasına imkân tanımıştır. (Öztürk, 2022, s.118-120)

Müslüman Arapların, bölgeye yönelik ilk sistematik ilerleyişi VII. yüzyıl ortalarında bilhassa Hz. Ömer (ö. 23/644) döneminde gerçekleşmiştir. 636 yılında Yermük Muharebesi'nden alınan galibiyetle birlikte Suriye'nin fethi, Bizans'ın doğu kısımlarını savunmasız hâle getirmiştir. Böylelikle Araplar, Yukarı

İslam medeniyet geleneğinden doğan bir toprak-idare şeklidir. İкта mülkiyeti devlete ait olması koşuluyla toprağın vergi gelirlerinin belirli hizmet karşılığında bir kişiye tahsis edilmesine dayanır. İlk örnekleri Abbâsîler döneminde görülmekle birlikte bu sistemin tam anlamıyla kurumsallaşması Büyük Selçuklular zamanında gerçekleşmiştir. İқта uygulamaları, özellikle ordunun ihtiyaçlarını karşılamak ve sivil görevlileri maaş ödemekle yükümlüdür. İқта sahipleri, tahsis edilen toprak gelirleriyle asker yetiştirmek ve gerektiğinde bu birlikleri savaşa göndermekle yükümlüdür. Aynı zamanda bazı ıқта sahiplerine idari yetkiler de verilmektedir. İқта mülkiyet hakkı başka kişilere devredilemez ve miras bırakılamazdı; ancak zaman içerisinde bu hukuki sınırlar aşılmış ıқта sahipleri üzerinde bulundukları arazide yarı-feodal bir güç kazanmıştır. (Göksu, 2018, s.151-155) İқта sisteminin daimi ise güçlü merkezi otoriteye bağlıydı. Moğol istilaları ve merkezi bürokrasinin zayıflamasıyla ıқта sistemi çözülme sürecine girmiştir. Thema ve ıқта sistemleri, ilk bakışta benzer amaçlar taşıyor gibi görünse de yapısal ve işlev açısından farklıdır. Bizans'taki thema sistemi, toprakla birlikte askerin kalıcı olarak yerleştirildiği askerî ve sivil yetkilere sahip yerel yöneticiler eliyle yürütülen bir idari yönetimdir. Selçuklu ıқта sisteminde ise toprak üzerinde ıқта sahibinin yalnızca gelir kullanım hakkı vardır; toprak devlete aittir ve ıқта sahipleri yalnızca askerî yükümlülüklerini yerine getirmekle mükelleftir. Bir başka fark ise Bizans'ta thema birlikleri doğrudan yerleşik köylüler olarak üretime katılması ve kırsal nüfusla iç içe yaşarken ıқта sisteminde askerî sınıf genellikle merkezden atanan toprakta daimî olarak yaşamayan bir sınıftır. (Öztürk, 2012, s.198-200) Ayrıca thema sistemi daha entegre bir yapıya sahip olup strategoslar hem yargı hem maliye alanında yetkilidir. Selçuklu'da ise bu yetkiler ayrı divanlar ve kadılar tarafından yürütülür. Hukuk alanında da farklılıklar gözlenir. Thema sistemi Roma ve Bizans kamu hukuku temeline dayanırken ıқта sistemi İslam fıkhi çerçevesinde biçimlenmiştir. (Güneş, 2018, s. 21 ve Turan, 1948, s.560-562) Her iki sistemin zamanla bozulmasının temelinde benzer nedenler yer almaktadır. Bizans'ta aristokratik sınıfın toprakları ele geçirmesiyle küçük çiftçilerin askerî üretime katkısı azalırken imparatorluk taşradaki kontrolünü yitirmiştir. Selçuklular'da ise ıқта sahiplerinin fiili mülkiyet hakkı kazanması ve merkezi otoritenin denetim gücünün zayıflaması sistemin çökmesine neden olmuştur. Böylece her iki imparatorluk da başlangıçta merkezîleşmeyi sağlamak için geliştirdikleri bu yapılar sayesinde kısa vadeli askerî başarılar kazanmış olsa da uzun vadede taşrada denetlenemez güç odaklarının doğmasına engel olamamışlardır. Netice itibarıyla thema ve ıқта sistemleri, farklı kültürel ve siyasal zeminlerde ortaya çıkmış olmakla birlikte toprak temelli askerî-idari yapıların Ortaçağ mekanizmalarında oynadığı merkezi rolün birer örneğidir. Bizans'ın thema modeli Roma geleneğinden ortaya çıkmış askerî-sivil bütünleşmeye dayalı bir savunma mekanizması iken Selçuklu'nun ıқта modeli, İslam fıkhnın mülkiyet ilkeleri çevresinde şekillenmiş, askerî üretime destek veren toprak tahsis sistemidir. (Baskıcı, 2009 s. 138-139) Her iki yapı da hem devletin sürekliliği hem de sosyo-politik denge açısından kritik işlevler üstlenmiş, ancak uzun vadede merkezi denetimin zayıflamasıyla beraber çözümlere uğramışlardır. (Göksu, 2018, s.150 ve Demirkent, 1981, s. 145-146)

Mezopotamya ve Doğu Anadolu'ya doğru bir genişleme politikasına girişmiştir. (Kaegi, 2000, s. 378-379) 639–640 yılları arasında bû Sa'd (Saîd) İyâz b. Ganm b. Züheyr el-Fihri (ö. 20/641) önderliğindeki İslam orduları, Edessa (Urfa), Harran, Nisibis (Nusaybin) ve Amida (Diyarbakır) gibi stratejik mevkide bulunan merkezleri ele geçirilmiş olsa da tam hakimiyet sağlanılmamıştır. Bilhassa Emevîler döneminde, Malitene (Malatya), Theodosiopolis (Erzurum) ve çevresine yönelik akınlar yoğunlaşarak Bizans-Arap sınır hattının bölgeye taşınmasına neden olmuştur. (Arpağ, 2005, s. 24-25) Dolayısıyla yöre sadece Bizans ve Sasaniler arasında gerçekleşen savaşların dışında kalarak Arap-Bizans sınır siyaseti çevresinde yeni bir rekabet ortamının oluşmasına zemin hazırlamıştır. (Apak, 2009, s.100-103)

Arapların coğrafyada kısa zamanda nüfuz etmelerinde asıl etken ise Suriye valiliği görevini üstlenen Muâviye b. Ebî Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye el-Ümevî el-Kureşî (ö. 60/680)'ın askerî teşvikleri olmuştur. Muâviye'nin idaresinde Şam merkezli askerî üs teşkil edilerek Güneydoğu'ya yönelik düzenli akınlar gerçekleştirilerek İslam ordularının Doğu Anadolu çevresinde güvenli geçişi sağlanarak kalıcı bir tahakküm kurulması mümkün hâle getirilmiştir. Bu süreçte imparatorluğa bağlı birtakım garnizon şehirleri ele geçirilerek bölgedeki Bizans otoritesi zayıflatılmıştır. Böylece Müslüman Arap üstünlüğü tahkim edilmiştir. (Uçar, 1990, s. 54)

Hulefâ-i Râşidîn döneminden itibaren başlayan fetih politikası Emevîler devrinde Kafkasya geçitlerine hâkim olan İrminiye coğrafyasına yönelik askerî harekât sahasına dönüşmüştür. Bu dönemde Kafkasya bölgesinden sorumlu Emevî komutanlarından Abdurrahmân b. Rebîa el-Bâhilî'nin (ö. 32/652) gerçekleştirdiği seferler sonucunda Arap orduları, Ermenilerle doğrudan temasa geçmiştir. Bu temas, sadece askerî alanın dışında kalarak siyasal ve mezhebî dinamikler halinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla imparatorluğun Ortodoks mezhebini dayatan politikaları sonucu Monofizit² eğilimli Ermeni ahalisini etkisi altına almıştır. Bu

² 451 yılında toplanan Kadıköy (Chalkedon) Konsili, Hristiyan teolojisinde Mesih'in doğası üzerine süregelen tartışmaları çözümlemeye yönelik dogmatik bir müdahale niteliği taşımış ve bu bağlamda İsa Mesih'in "tek kişilikte iki tabiat" (dyophysis) taşıdığı, yani hem tam anlamıyla ilahi hem de tam anlamıyla beşerî bir doğaya sahip olduğu inancı resmîyet kazanmıştır. Bu karar, konsili takip eden batı kiliseleri tarafından benimsense de özellikle Doğu Hristiyan dünyasında ciddi itirazlara yol açmış; Mesih'in yalnızca ilahi bir tabiata sahip olduğunu savunan topluluklar Monofizit olarak tanımlanmıştır. Söz konusu ayrışma, yalnızca teolojik düzeyde kalmamış, aynı zamanda kilise otoriteleri arasında kurumsal kopuşlara neden olmuş ve Ermeni, Süryani, Kıpti gibi yerel kiliselerin

durum yöre halkını Bizans'a yönelik kırılğan bir tutum sergilemiştir. (Kaegi, 2000, s. 388-389) Emevîler ise yaşanan bu durumu dikkatle değerlendirerek yerel unsurlarla pragmatik anlaşmalarla ilişkileri güçlendirmiştir. Böylece İrminiyye’de ılımlı siyaset uygulayarak hâkimiyetlerini pekiştirmiştir. Söz konusu siyaset, Abbâsîler döneminde de devam ederek Müslüman tahakkümünü kurumsallaştırmıştır. (Kürkçüoğlu, 2013, s.120-121)

750 yılında itibaren Emevî Hanedanı’nın iç işlerinde oluşan nüfuz mücadeleleri sonucunda siyasî varlığı zayıflarken halifelik idaresi Abbâsîler tarafından yönetilmiştir. Bu değişimi sadece idarî ve siyasî düzenin yeniden düzenlenmesinin yanı sıra İslamlaşma siyasetinin de farklı coğrafyalarda düzenli hal almıştır. Dolayısıyla İrminiyye, Halife Ebü’l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed b. Alî b. Abdillâh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib (ö. 136/754) kardeşi el-Mansûr (ö. 158/775) tarafından doğrudan merkezî otoriteye bağlanarak iskân siyaseti çerçevesinde yöreye Arap toplulukları yerleştirilmiştir. Bu demografik ve idarî yapılandırma süreci coğrafyanın İslam medeniyetine dahil olmasıyla İrminiyye’ye uzun vadeli yerleşme süreci başlatılmıştır. (Öztürk, 2022, s. 45-47)

Hârûn er-Reşîd (ö. 193/809) döneminde doruk noktasına ulaşan siyasal ve askerî gücü sayesinde Anadolu’nun iç kesimlerine yönelik seferler düzenlenmiş imparatorluk sınır kısımlarında yeni cephelerin kurulması sağlanılmıştır. Ancak Hârûn er-Reşîd 809 yılında gerçekleşen vefatının akabinde ortaya çıkan hilafet krizi ve merkezî otorite taraflarında yaşanan hizipleşmeler Abbâsî bütünlüğünü zayıflatmıştır. Bu durum Doğu Anadolu’da yer alan yarı otonom Ermenilerin siyasî gücünü artırmıştır. Ermenilerin bölge üzerinde kontrölü ele geçirmesiyle birlikte Abbâsîler, Türk asıllı askerlerden destek almıştır. Nitekim bölgede yaşanan Ermeni isyanlar, Türk asıllı komutanlar tarafından asayiş sağlanmış olsa da Abbâsîlerin zayıflamasını önleyememiştir. Dolayısıyla Abbâsîlerin siyasî çözülme süreci derinleşirken İslam dünyasında yerel güç unsurların bağımsızlaşmıştır. (Bozan, 2013, s. 28-30)

bağımsız kimlik ve mezhepsel aidiyet geliştirmelerinde etkili olmuştur. Bu bağlamda Kadıköy Konsili, Hristiyanlık tarihinde doktriner bir kırılmayı temsil etmekle kalmayıp, aynı zamanda Bizans İmparatorluğu’nun dinî birlik politikaları çerçevesinde doğu halklarıyla ilişkilerini derinden etkileyen bir dönüm noktası olmuştur. (Çoban, 2013, s. 20)

IX. yüzyıldan itibaren Abbâsîlerin siyasî ve idarî gücünü zayıflamasıyla birlikte Doğu Anadolu, fiilen Abbâsî idaresinden çıkarak Müslüman emirlikler, yerel Ermeni nakhararlıkları (prenslikler) ve Bizans İmparatorluğu arasında bölünmüştür. Bu parçalı yapı, bilhassa imparatorluk açısından uzun vadeli stratejik tehdit teşkil etmiştir. Böylelikle Bizans, Doğu kısımlarının güvenliğini temin etmek ve yöredeki Ermenilerin siyasi mevcutlarına son vermek adına müdahale siyasetlerini hız vermiştir. (Sağır, 2014, s.190-193) Nitekim X. yüzyıl sonlarından itibaren imparatorluğun mıntıkaya yönelik politikası, sadece askerî faaliyetlerden ziyade sistemli nüfus hareketleri ve zorunlu iskân uygulamaları içermektedir. II. Basil'in (d.958-ö.1025) insiyatifiyle gerçekleşen yöntemleriyle başta Tao vilayetinde etkin olan Taok Ermeni hanedanı olmak üzere pek çok Ermeni aristokratik aile Anadolu'nun iç kesimlerine sevk edilmiştir. Yapılan göç politikası yöredeki yerel bağımsız unsurların tasfiye amacıyla uygulanmıştır. Akabinde stratejik konumları baz alınarak Tao, Phasiane ve Speri vilayetleri doğrudan Bizans topraklarına ilhak edilmiş ve bu alanların kontrolünü sağlamak amacıyla İberia Theması tesis edilmiştir. (Ostrogorsky, 1996, s. 291-292) İberia Theması'nın teşkili sadece idarî yapılandırmadan ziyade imparatorluğun doğu hudutlarında oluşan savunma yapılarının yeniden inşa edilme çabasıdır. Dolayısıyla bu uygulama imparatorlukta yer alan thema sistemi çerçevesinde sınır kısımlarının askerî birlik aracılığıyla güçlendirme çalışmasının parçası olarak değerlendirilmelidir. (Keçiş ve Güneş, 2017, s.18)

XI. yüzyılın başlarında itibaren Doğu Anadolu imparatorluğun doğu hudutlarını çevreleyen jeopolitik yapıya dönüşmüştür. Yöre, tarihsel süreç içerisinde Roma ve erken Bizans dönemlerinden beri sınır bölgesi koşuluna sahip olmuştur. Bu özelliği nedeniyle askerî müdahalelere açık olurken kültürel etkileşimlerle de coğrafya şekillenmiştir. X. yüzyılda II. Basileios'un doğudaki askerî faaliyetleri neticesinde Ermeni ve Gürcü krallıklarının mühim kısmı ilhak edilerek imparatorluğun idari sistemine entegre edilmiştir. Bilhassa 1021 yılında Vaspurakan Krallığı'nın kendi isteğiyle topraklarını Bizans'a devretmesi sonucunda entegrasyon sürecinin zirvesi olmuştur. Ancak yapılan ilhak yöredeki yerel otoritelerin imparatorluğa bağlı kalmasını sağlayamamış dolayısıyla bölgedeki thema yönetimleri zaman içerisinde işlevsizleşmiştir. (Ayan, 2014, s. 81-84) Nitekim bu dönemde Bizans'ın yöreye yönelik hâkimiyet anlayışı, sadece siyasi kontrolü tesis etmekle sınırlı kalmamış diğer yandan Ortodokslaşma siyaseti

çevresinde dini ve kültürel alanda homojen ortam yaratmayı da amaçlamıştır. Öte yandan yapılan bu hamle Monofizit inanca mensup Ermeni ve Süryani sakinler arasında kabul edilmemiştir. Yaşanan bu durum neticesinde bölgenin merkezî otoritenin zayıflamasına yol açarken diğer taraftan Ermeni nakhararın tekrar güç kazanmasına neden olmuştur. Böylelikle bölge imparatorluk; yerel siyasi güçler ve dışarıdan gelen tehdit unsurları arasında kalarak kırılgan bir bölgede tampon görevi üstlenmiştir. (Öztürk, 2023, s. 119-120)

Doğu Anadolu, sadece doğudaki tehditlere karşı savunma alanı olmanın dışında stratejik lojistik noktaların kesiştiği nokta olmuştur. Bilhassa Strategikon geleneği³ arasında kalan garnizonlar, Bizans'ın bölgeye yönelik seferleri için ikmal sınırları ve savaş alanı olarak tanımlanmıştır. Ani, Theodosiopolis, Malazgirt, Van ve Dvin gibi vilayetler imparatorluk açısından tahkim edilmiş garnizon özelliğinin yanı sıra Doğu'dan gelen kervan güzargahların ve geçitlerin denetimi yapıldığı merkezler olmuştur. Bahsi geçen vilayetler genellikle kastro olarak inşa edilen bu yapılar etrafı surlarla çevrili olan askerî barakalar silah depoları ve kışlalar içeren merkezlerdir. İmparatorluk ise bu garnizon konumlandırılan tagmata birlikleri hem iç güvenliği sağlarken diğer yandan doğudan gelen tehlikelere karşı müdahale etmekteydi. (Dennis, 2011, s.209-211) Bunun yanı sıra XI. yüzyılın ortalarından itibaren bu sistemin çözülmeye başlamıştır. Yerel theme birliklerinin zayıflaması taşradaki vergi toplama düzeninin aksaması ve sivil aristokrasinin askerî zümre karşısında üstün olması sonucunda Doğu Anadolu'da yer alan askerî varlık gittikçe etkisiz bir hâl almıştır. Thema birliklerinin etkisiz olmasıyla birlikte yerine getirilen ücretli askerî düzende bölge hakkında bilgi olmayan ve sadakat konusunda ise değişkenlik gösteren kuvvetlerdi. Bu durum sınır savunmasında süreklilik ve dayanıklılığı zayıflatmasına neden olmuştur. Bu dönemde imparatorluğun bölgedeki idari düzeni pronioia sistemine evrilmeden önceki geçiş devridir. (Başar, 2023, s.17-18) Merkezi otorite sivil aristokrasi zümresine büyük toprak ve yönetim

³Strategos, yalnızca bir askerî komutan değil, aynı zamanda temanın sivil-idari otoritesini de elinde bulunduran merkezi bir figür olarak öne çıkmaktaydı. Özellikle temalar sisteminin yerleşmesiyle birlikte strategos'lar, hem askerî harekâtların sevk ve idaresinden hem de yerel düzenin korunmasından sorumlu olmuşlardır. Bu çift yönlü yetki, onları yalnızca merkezi otoritenin taşradaki temsilcisi değil, aynı zamanda yerel siyaset üzerinde nüfuz sahibi aktörler hâline getirmiştir. Strategos'ların merkeze sadakatleri, genellikle doğrudan imparator tarafından atanıp görevden alınmalarıyla güvence altına alınsa da bazı dönemlerde güçlü strategos'ların bulundukları bölgede yarı özerk yapılar kurdukları da görülmüştür. Bu durum, özellikle VIII. ve IX. yüzyıllarda imparatorluk ile taşra arasındaki ilişkilerde belirleyici bir dinamik oluşturmuştur. (Hatipoğlu, 2005, s. 45)

yetkileri vermesi taşrada neredeyse yarı-bağımsız feodal yapı oluşmasına neden olmuştur. Bu zümre bazen imparatorluğun politikasına doğrudan müdahil etmiş; hatta Malazgirt öncesi Romanos Diogenes'in (d.1030-ö.1072) sefere çıktığı süreçte Konstantinopolis'te Dukas taraftarları tarafından onun iktidarına yönelik ciddi bir iç muhalefet yaşanmasına sebep olmuştur. (Keçiş, 2022, s. 24) XI. yüzyılın ortalarından itibaren Selçukluların Azerbaycan ve Mezopotamya'nın kuzey çevresinden Anadolu'ya yönelen askerî faaliyetleri hudut bölgelerindeki garnizonların lojistik ağların giderek zayıflamasına yol açmıştır. İmparatorluk ise yaşanan tehdide karşı düzenli hareket etmemiştir. Yöredeki valiler çoğunlukla inisiyatifleriyle savunmaya geçmiştir. Örneğin, 1048 yılında gerçekleşen Pasinler Savaşı'nda bölgesel komutanlar katılımıyla yürütülmüş ve merkezi ordunun katkısı olmamıştır. Malazgirt öncesi bölge imparatorluk için jeopolitik önem arz ederken hem de stratejik açıdan mecburi bir cephe olmuştur. (Urfalı Meteos, 2000, s. 87 ve Gregory, 2008, s. 245) Ayrıca Bizans'ın yaşadığı iç dinamiklerindeki karışıklık askerî-idarî yapısındaki çözülme ve merkezi otoritenin yöre üzerindeki hakimiyetini kaybetmesi sonucunda savunmasız bir yapıya dönüşmüştür. Bu zayıf zemin üzerinde gerçekleştirilen Malazgirt Muharebesi sadece askerî faaliyetten ziyade zayıflamakta olan sınır düzeninin son hamlesi olarak da tarih sahnesine çıkmıştır. (Norwich, 2013, s. 268)

"XI. Yüzyılda Doğu Anadolu Bölgesindeki Hakimiyet Mücadelesi ve Bizans'ın Tutumu" başlıklı bu çalışma Malazgirt Savaşı'na zemin hazırlayan siyasal, askerî ve sosyo-kültürel gelişmeleri Doğu Anadolu ekseninde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede bölgedeki Bizans-Selçuklu mücadelesi esas alınmanın yanı sıra söz konusu rekabetin tarihsel süreçleri göz önünde bulundurulmuş XI. yüzyıldan önceki dönemlerde yörede meydana gelen siyasi ve askerî gelişmeler de yer verilmiştir.

Çalışmanın kapsamı gereği yöreyle doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olan Ermeni, Bizans, Süryani ve İslamî kaynaklar incelenerek bu katmanlı yapının tarihsel süreçlerdeki çözümlemesi nedeniyle birincil ve ikincil nitelikli metinlerden istifade edilmiştir. Bilhassa Ermeni kaynakları arasında mühim bir yere sahip olan Başkumandan Simbat'ın kaleme aldığı Simbat Vakayinamesi dönemin siyasi gelişmeleri açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Benzer şekilde Bizans İmparatorluğu'nda yaşanan iç ve dış hadiseleri aktaran Mihail Attaleiates'in Historia (Attaleiates Tarihi) adlı eseri dönemin Bizans bakış açısı yansıtan başlıca

kaynaklardan biri olarak değerlendirilmiştir. İslam tarih yazıcılığı açısından ise İbnü'l-Esîr'in el-Kâmil fi't-Târih adlı eseri Bizans-Selçuklu mücadelelerin İslam âlemindeki algısı açısından temel referans metinler arasındadır. İlâveten bölgedeki demografik yapıyı, fiziki coğrafyayı ve iktisadi şartları yansıtan çeşitli kronikler ve vakayinameler incelenerek çalışmanın tarihsel derinliği artırılmıştır. Selçukluların yöredeki askerî ve siyasî faaliyetlerini ele alan modern araştırma eserleri de çalışmanın bilimsel temellerini güçlendirmiştir. Bu bağlamda Claude Cahen'in Türklerin Anadolu'ya İlk Girişleri, Osman Turan'ın Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, Ali Sevim'in Anadolu'nun Fethi: Selçuklular Dönemi ve Yusuf Ayönü'nün Selçuklular ve Bizans adlı çalışmaları konuya dair kapsamlı bilgiler içermektedir. Ayrıca Faruk Sümer'in Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri ve R.A. Hüseyinov'un Kafkaslar ve Malazgirt başlıklı eserleri Selçuklu öncesi ve sonrası dönemde yöredeki dönüşümleri anlamak açısından başvurulmuş mühim kaynaklar olmuştur. Bizans tarih yazımı açısından John Julius Norwich'in Bizans: Erken Dönem (M.S. 323–802) adlı eseri de dönemin arka planını incelemek açısından dikkate alınmıştır.

Bu çalışma; giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, çalışmanın konusu, amacı ve kapsamı ortaya konmuş; Doğu Anadolu'nun tarihî-stratejik önemi vurgulanarak kullanılan kaynakların nitelikleri açıklanmıştır. Birinci bölüm olan "XI. Yüzyıla Kadar Doğu Anadolu'nun Genel Durumu", bölge üzerinde hâkimiyet kuran Sasaniler, Araplar ve Bizans İmparatorluğu'nun bölgedeki faaliyetlerini ele alınmakla birlikte aynı zamanda Doğu Anadolu'da mühim bir siyasi varlık gösteren Ermenilerin durumu hakkında bilgi sunmaktadır. İkinci bölüm, "Doğu Anadolu'da Türk Akınları ve Fetihleri" başlığı altında, Türk halklarının yöredeki askerî hareketliliğini bahsedilirken Anadolu'nun siyasi yapısındaki etkilerini incelemektedir. Üçüncü ve son bölüm olan "Bizans'ın Türk Seferleri Sırasında Uyguladığı Strateji", Selçuklu ilerleyişi karşısında Bizans İmparatorluğu'nun uyguladığı askerî ve diplomatik politikalar analiz etmektedir.

2. BİRİNCİ BÖLÜM

2.1. XI. Yüzyıla Kadar Doğu Anadolu'nun Genel Durumu

2.1.1. Bizans'ın Doğu Anadolu Politikası

Herakleios'un (d.575-ö.641) Bizans İmparatorluğu'nun başına geçtiği dönemde imparatorluk idari, ekonomik ve askerî kriz içindeydi. Bu dönemde Bizans, Balkanlarda Avar ve Bulgar tehdidi altındayken Doğu'da Sasani tehdidi ile karşı karşıya kalmıştı. Ayrıca yaşanan toprak kayıpları imparatorluktaki vergi düzeninin işleyişini bozmuş, bu durum imparatorluğun gelir kaynaklarının azalmasına yol açmıştı. (Ostrogorsky, 1996, s. 86) İmparatorluğun içinde bulunduğu vaziyet neticesinde İmparator Herakleios çareyi bir takım ıslahat girişimleri yapmakta buldu. Thema adıyla bilinen yeni bir askerî sistem kuruldu. (Bamyacı ve Güçlüay, 2018, s.284) Bu sistemde Bizans toprakları bölgelere ayrıldı. Uygulanan bu yeni metotla birlikte hedeflenen düşünce orduda görev alan ücretli askerlerin yerine kendi askerlerini yetiştirmektir. Böylece ordunun giderleri büyük ölçüde karşılanarak imparatorluğun mali durumu iyileşecekti. (Demirkent, 2011, s. 136) Thema sistemine göre topraklar dört bölgeye ayrılmıştı. Bunlar;

1. Armenikon: ülkenin doğu tarafında kalan, yani Sinop'tan Sasani sınırına kadar olan bölge,
2. Opsikon: Tuz Gölü'nden Güney Marmara bölgesi kadar olan yerleri içine alan kısım,
3. Karabision: ülkenin güney bölgeleri,
4. Anatolikon: İç Anadolu'daki yerleri kapsayan kısım. (Eskikurt, 2020, s.153)

Doğu Anadolu Bölgesi, konumuz bağlamında Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınır savunma teşkilatı içinde yer alan Armenikon teması dâhilindedir. Bu thema, tarihsel süreç boyunca Sasaniler, Araplar ve Türklerle sürdürülen askerî mücadelelerin yoğun biçimde yaşandığı bir bölge olmuştur. Aynı zamanda, Bizans idaresi altındaki Ermeni nüfusun zaman zaman başlattığı isyan hareketleri, bölgede uzun süreli bir istikrarsızlık ortamının doğmasına neden olmuştur. Bu nedenle Bizans yönetimi, doğu sınırının güvenliğini sağlamak ve iç düzeni muhafaza etmek amacıyla Armenikon'a özel bir önem atfetmiştir. Başlangıçta Sasani tehdidine karşı savunma hedefiyle oluşturulan bu thema, Kapadokya'dan başlayarak Sinop'tan doğuya, eski Sasani sınır hattına kadar uzanan stratejik bir alanda teşkil edilmiştir. Doğrudan merkezi otoriteye bağlı bir komutan tarafından yönetilen bu askerî birim, VIII.

yüzyıldan itibaren Arap-Bizans çatışmalarında ön cephede yer almış; yerli Ermeni nüfusun katkısıyla sınır güvenliği ve askerî lojistik açısından mühim bir vazife üstlenmiştir.

2.1.2. Bizans-Sasani Mücadeleleri

610 yılında Doğu Anadolu Bölgesini hâkimiyet altına alan Sasani orduları, İç Anadolu Bölgesine doğru hızla akın ettiler. İmparator Herakleios, Bizans'ın mali sıkıntılarından dolayı yaşanan taarruzlara karşı koyamadı. Ekim 610 yılına gelindiğinde ise Şahbaraz (d.590-ö.680) önderliğindeki Sasani orduları, Antakya'da bulunan Bizans birliklerini mağlup ettiler. Bu zaferle ilerleyen Sasani orduları, Kuzey Kilikya yolunu kullanarak Tarsus Kalesini de ele geçirdiler. Bu askerî başarılar neticesinde güçlenen Sasaniler, 615 yılında Chalcedon'u (Kadıköy) kadar ilerlediler. (Kayrak, 2019, s. 109)

Sasanilerin ilerlemesi karşısında 621 yılında Bizans İmparatorluğu, Philippikos komutasındaki orduyu Doğu Anadolu'ya gönderdi. 5 Nisan 622 tarihinde yapılan dinsel törenin ardından İmparator Herakleios' da başkent Konstantinopolis'ten ayrıldı ve Anadolu'ya geçerek çok sayıda asker topladı. Nihayet imparator büyük bir törenle Doğu'ya doğru hareket ederek Sasanilerin üzerine yürüdü. (Ostrogorsky, 1996, s. 94) Kayseri bölgesinde iki ordu arasında yapılan savaşta Bizans orduları galip geldi. Tam bu sırada Avarların Balkanlarda karışıklık çıkarması sonucu İmparator Herakleios, Konstantinopolis'e dönmüştür. Herakleios'un dönüşünden sonra Sasani tehlikesi tekrar baş göstermiş bu nedenle imparator ikinci kez Sasanilerin üzerine gitmiştir. Bu defa deniz yoluyla İrminiyye'de bulunan Pantus bölgesine giren imparator, Aras nehrinin batısına karargahını kurarak bölgede yaşayan Hazarlarla iletişime Sasaniler karşısında güç topladı. (İnaltekin, 2018, s.33) Bu evliliğin ardından Herakleios, Sasanilerin başkenti Ktesipon'a doğru yola çıktı. Yolda karşılaşılan iki ordu çetin bir mücadeleye girdi. 627 yılına kadar süren bu mücadelenin sonunda Sasani ordusu dağıldı. (Tecimer, 2020, s. 64) Böylelikle Doğu Anadolu Bölgesinde Sasanilerin yerini Bizans İmparatorluğu alıyordu. Yaşanan bu zafer askerî başarı olmamakla birlikte aynı zamanda Sasanileri zayıflamasına neden olmuştur. Akabinde Herakleios Ktesifon'a kadar ilerlemesi Sasani otoritesini sarsmıştır. II. Hüsrev tahttan indirilerek iç savaş ve taht mücadeleleri başlamıştır. 628–632 yılları arasında merkezi otorite zayıflamış ve Sasani askerî aristokrasisi ile dinî otorite (zerdüştilik)

arasındaki dengeler bozulmuştur. Bu süreçte vergi sistemi zayıflarken diğer yandan doğu ve batı eyaletlerde valilerin merkeze bağlılığı azalmıştır. İmparatorluğun başarısından sonra Sasani İmparatoru oğlu tarafından tahtan indirilerek idam edilmiştir. (Usluer, 2023, 292)

Yaşanılan bu gelişmenin ardından 629 yılında Bizans'la Sasaniler arasında barış antlaşması yapıldı. Bu antlaşmaya göre Bizans; Suriye, Irak, Filistin ve Mısır bölgelerini tekrar topraklarına dahil ederken Doğu Anadolu'nun büyük kısmını da hakimiyet alanına kattı. (Sünbül, 2019, s. 17) Doğu Anadolu coğrafyasında üstünlük kuran Bizans İmparatorluğu daha sonra bölgede yaşayan Ermenilerle birlikte olmaya çalıştı. Zira Ermenilerin, Bizans-Sasani mücadelesinde sürekli taraf değiştirerek hareket etmeleri Bizans'ı güç duruma sokmuştu. Bu sebeple Bizans İmparatorluğu, Ermenilerle fiili olarak çatışmak yerine onlara Bizans ordularında önemli görevler vererek bölgedeki siyasi gücü elinde tutmaya çalışmıştır. (Öztürk, 2017, s. 132) Bizans'ın Ermeniler üzerindeki bir diğer hamlesi ise din birliği sağlamak oldu. Bizans'ta 451 yılında gerçekleşen Kadıköy (Chalcedon) Konsili kararları neticesinde Gregorgen⁴ mezhebine mensup Ermenilere kafir gözüyle bakılıyordu. Böylece bu tarihten itibaren Bizans ve Ermeniler arasında dini çekişmeler de baş gösterdi. (Küçük, 1996, s. 153) Bu nedenle İmparator Herakleios bölgede Grek Ortodoksluğunu yaymak amacıyla Theodosiopolis'e gitti ve burada Ermeni Gregoryeni Erz'in (Yerz) de hazır bulunduğu bir toplantı düzenledi. Herakleios, Erz'in dostane davranışları sebebiyle ona küçük bir arazi vererek aralarında bir bağ oluşmasını sağladı. Ardından Theodosiopolis vilayetine Bizans birliklerini sevk ederek bölgeyi themalara ayırdı bunların yönetimini Stratege adı verilen komutanlara verdi. (Öztürk, 2022, s. 126)

2.1.3. Bizans Arap Mücadeleleri

⁴ Ermeni Apostolik Kilisesi, Hristiyanlığın erken döneminde Aziz Gregor'un misyonerlik faaliyetleriyle şekillenmiş ve onu kurucu figür olarak benimseyen Ermeniler, bu nedenle Gregoryen adını almışlardır. Kadıköy (Kalkedon) Konsili'nin (451) İsa'nın iki tabiatını (insanî ve ilahî) kesin biçimde ayıran doktrinini reddeden bu mezhep, diğer monofizit geleneklerden farklı olarak Ermeni etnik kimliğinin kurucu unsurlarından biri hâline gelmiştir. Konsil kararlarının reddi, Bizans İmparatorluğu ile Ermeni Kilisesi arasında hem teolojik hem de siyasi gerilimlere zemin hazırlamış; bu ayrışma, Ermeni toplumunun Bizans karşısında ayrı bir dinsel ve kültürel kimlik geliştirmesine katkıda bulunmuştur. (Uras, 1987, s. 42)

640 yılından itibaren Doğu Anadolu coğrafyası Müslüman Arapların ilgisini çekmiştir. Nitekim Arapların bu yöne doğru ilgi duymasındaki asıl etken Muâviye B. Ebû Süfyan'ın (d.602-ö.680) Suriye valisi olmasıdır. Onun bu görevi sırasında Ortadoğu coğrafyasını İslam topraklarına katmasıyla birlikte Arap ordusunu Anadolu çevresine yönlendirerek harekete geçmelerini sağlamıştır. (Apak, 2009, s. 102) 641 yılında Muâviye'nin uğraşları sonucu harekete geçen Ebû Abdîrrahmân (Ebû Mesleme) Habîb b. Mesleme b. Mâlik el-Fihri (ö. 42/662) komutasındaki İslam orduları, Melitene (Malatya) vilayetini ele geçirdi. Mesleme önderliğindeki ordu bu zaferin arkasından Anadolu ve Kafkaslarda bir dizi sefer harekâtına başladı. (Güzel, 2018, s. 210). Yapılan bu sefer harekâtları sırasında Dvin vilayetine kadar ilerleyen Arap ordusu, yöre halkının Bizans ile ittifak yapmasıyla geri çekilmek durumunda kalmıştır. (Bozan, 2013, s. 24) Arapların bölgeden çekilmesinin ardından Ermeni prensler, Bizans ordusunda görev almıştır. Nitekim Ermeni prenslerin Bizans birliklerinde yer almalarıyla birçok sorun ortaya çıkmıştır. Bu sorunlardan en büyüğü ise Ermenilerin savaş meydanlarında etkili bir şekilde mücadele etmemeleridir. Bu durumun sebebi ise Ermenilerin tarih boyunca dağlık bölgelerde savunma yapmalarıdır. Böylece savaş meydanlarında saldırı harekâtlarında başarılı olamamışlardır. (Öztürk, 2017, s.70)

641 yılında Hz. Ömer döneminde başlanılan keşif seferi ile Doğu Anadolu bölgesine yönelik tanıma sağlanmış olsa da başarılı sonuçlar elde edilmemiştir. Zira bu dönemde yapılan sefer harekâtları ile bölge üzerinde Müslüman hakimiyeti kurulmamıştır. Bölge üzerindeki asıl kalıcı harekât ise Hz. Osman döneminde gerçekleşmiştir. (Adıgüzel, 2019, s. 1192) 646 yılında Hz. Osman'ın teşvikiyle tekrar İrminiye üzerine sefer harekâtı başlatan Mesleme, sekiz bin kişilik orduyla bölgeye intikal etmiştir. (Bozan, 2013, s.25) Mesleme komutasındaki Müslüman Arap ordusu ilk iş olarak Theodosipolis (Erzurum) kuşatma altına alarak şehri ele geçirmiştir. Bu başarılı askerî harekâtın ardından Ahlat ve Mukus'ta yaşayan Ermeni prenslerini itaatleri sağlandı. (Güzel, 2018, s. 213) Yaşanılan askerî başarılar Arap ordusunun içerisinde kaosa neden oldu. Zira Mesleme'ye yardım etmek için gönderilen Ebû Abdillâh Selmân b. Rebîa b. Yezîd el-Bâhilî el-Kûfî (ö. 32/652-53) önderliğindeki ordu ganimetten pay talep etmiş bu durum Müslümanlar arasında tartışma çıkmasına neden olmuştur. Müslümanlar arasında yaşanan bu vahim hadise Hz. Osman'ın haberdar olmasıyla son bulmuştur. Bu durumun yaşanmasının ardından Mesleme, Kemah Kalesini kuşatma altına almış olsa da ele

geçirememiştir. (Adıgüzel, 2019, s. 1182) Yaşanan askerî başarısızlığın akabinde Dvin (Debil) vilayetine ilerleyen Arap birlikleri kullanılan mancınık ile bölgeyi kuşatma altına alarak yöre halkının eman dilemesini sağlamıştır. Buna göre; cizye ve haraçlarına devam ettiği sürece halkın canına, malına, mabetlerine ve şehirlerine asla dokunulmayacaktı. (Belâzürî, 2013, s. 231)

651 yılında Dvin vilayetinin Müslümanlar tarafından ele geçirilmesinin akabinde Theodoros Rştuni önderliğindeki Ermeniler Bizans'la iş birliği içerisine girmiştir. Armenikon komutanı Prokopius'un desteğiyle düzenlenen saldırıda yaklaşık 3000 kişilik Müslüman birlik imha edilmiş olsa da çok azı kurtulabilmiştir. (Altuncu, 2014, s. 56) Nitekim Ermeniler tarafında yapılan bu saldırının doğruluğu kesin değildir. Zira aynı konuyu İslam tarihçisi Taberi farklı şekilde anlatmaktadır. Taberi'ye göre Habîb b. Mesleme ve orduları böyle bir saldırı karşısında kalmadan tüm İrminiyye coğrafyasını fethederek İslam topraklarına kattığını ifade etmektedir. (Taberî, 2021, C.IV. s. 363). Nitekim saldırı konusu her ne kadar kesinlik kazanmamış olsa da aynı tarihlerde Ermeniler yaklaşık yüz kadar atı Bizans İmparatoru II. Konstans'a (d.630-ö.668) hediye olarak gönderdikleri bilinmektedir. Bu gelişmenin yaşanmasıyla birlikte İrminiyye'nin hakimiyeti kısa bir süreliğine Bizans'a geçmiştir. (Grousset, 2005, s. 288) Diğer yandan imparatorluğun bölgedeki hakimiyeti Ermeniler arasında tartışma konusu olmuştur. Zira bölgede yer alan Ermenilerin Gregoryen mezhebinden olmaları Bizans İmparatorluğu'nun hoşuna gitmemiştir. Bu sebeple bölgedeki Ermeniler üzerinden yaptırım kararı uygulayarak Ortodokslaştırma kararı alındı. İmparatorluğun bu kararını uygulaması için Bagrovanlı Felsefeci David görevlendirilmiş olsa da Ermeni Nakhararlar (Soylular)⁵Teodoros Rştuni başkanlığında bir araya gelerek verilen karara itiraz etmişlerdir. (Altuncu, 2014, s.61)

Ermeni Nakhararlar (Soylular) ve Bizans İmparatorluğu arasında meydana gelen bu dini tartışların etkisi bölgede tekrar Müslüman akınlarının baş

⁵ Ortaçağ Ermenistan'ında Nakharar (soylular) sınıfı hem sosyal hem de siyasal hiyerarşide belirleyici bir konumda bulunmaktaydı. Bu aristokratik sınıf, geniş topraklara ve askerî güce sahip olmasının yanı sıra yerel yönetimde etkin roller üstlenmiştir. Bizans İmparatorluğu ile kurdukları ilişkiler, çoğunlukla pragmatik temellere dayanmış, dönemsel menfaatler doğrultusunda şekillenmiştir. (Keçiş ve Güneş, 2017, s. 12) Örneğin, 7. yüzyılda Theodoros Rştuni gibi bazı nakhararlar, Arap fetihlerine karşı Bizans'la ittifak kurmuşlardır. Ancak, Bizans'ın merkeziyetçi politikaları ve dini baskıları bu ilişkilerin zaman içerisinde gerilmesine neden olmuştur. Dolayısıyla bu durum Ermeni soylularının Bizans'a olan sadakatlerini sorgulamalarına ve alternatif ittifaklar aramalarına yol açmıştır. Bu karmaşık ilişkiler ağı, Ermeni kimliğinin şekillenmesinde ve bölgesel güç dengelerinin oluşumunda mühim bir rol oynamıştır. (Bozan, 2014, s.53)

göstermesiyle farklı bir boyuta taşındı. 653 yılında gerçekleşen Müslüman akınlarının tehlike arz etmesiyle Theodoros Rştuni, General Procopios'a sık sık mektup yazarak durumu belirtmiş olsa da Bizanslılar tarafından durum kontrol altına alınmadı. Kontrol altına alınmadığı gibi Procopios bu duruma tepki göstermiş ve Theodoros Rştuni'nin üzerine yürümüştür. (İpek, 2014, s. 300) İlâveten İrminiyye valisi olan Theodoros Rştuni'nin görevine son vererek yerine Bagratuni ailesinden Simbat'ı getirmiştir. Son olarak da Theodoros Rştuni'nin emri altındaki ordusunu Bizans'a dahil olmasını istemiştir. (Bozan, 2014, s. 52) General Procopios yapmış olduğu bu hamleler ile Theodoros Rştuni'nin bölgedeki siyasi gücünü kırarken yapılan hamlenin farkına varan Theodoros Rştuni'de gücünü korumak için harekete geçti. İlk olarak Bizans'ın istekleri kabul eden Theodoros Rştuni oğlu Vart ile kuvvetlerini bölgede bulunan Bizans birliklerinin hizmetine gönderdi. (Grousset, 2005, s. 288-299) Ermenilerin, Bizans askerî birliklerinde yer almasıyla birlikte orduda birtakım karışıklıklar çıkarak İslam orduları ile girişilen mücadelelerde mağlup olmalarına neden oldu. Bu mağlubiyetin ardından Muâviye'nin yanına giden Theodoros Rştuni anlaşma yaparak Müslümanlarla iş birliği yaptı. (Sebeos, 2020, s. 122-123) İkili arasında yapılan anlaşmaya göre Ermeniler, Suriye hariç 15.000 asker görev yapacak bu askerlerin giderleri ise vergiden sayılacaktı. Buna bedel olarak İrminiyye'de Müslüman asker bulunmayacaktı. Olası bir Bizans saldırısı olursa Müslümanlar İrminiyye'ye yardım edeceklerdi. Vergi olarak da yıllık 500 gümüş ödenecekti. Taraflar arasında bu anlaşma kabul edilirken Ermeni ailelerinden Grigor Mamigonyan ile Simbat Bagratuni Halifeye rehin olarak gönderildi. (Altuncu, 2014, s. 63) Bu anlaşmayla birlikte, İrminiyye'nin hem Bizans'a ait olmadığı resmi nitelik kazanmıştır. Yapılan anlaşmanın ardından II. Konstans bölgeye giderek duruma müdahil olmak istediysede Theodoros Rştuni bölgeden kaçmıştı. (Kürkçüoğlu, 2013, s. 120)

656 yılında halife Hz. Osman'ın birtakım isyancılar tarafından öldürülmesinin ardından İslam Devleti'nde karışıklıkların yaşanmasına neden oldu. Bu karışıklıkların yaşanmasındaki asıl etken de Hz. Osman'ın akrabası olan Muâviye ve Halife Hz. Ali arasında cereyan etmiştir. (Uçar, 1987, s. 41) İkili arasında yaşanan çekişmenin en büyük çekişmenin nedeni ise Muâviye'nin bir an önce Hz. Osman'ı şehit eden isyancıların cezalandırmak için harekete geçmesi yönünde Hz. Ali'ye baskı uygulamasıdır. Onun bu tavrı neticesinde İslam Devleti'nde ayrılıklara neden olmuştur. (Yaşaroğlu, 2014, 627) 656-661 yılları

arasında yaşanan bu hadiseler sonucu İslam Devleti iç sorunla ilgilenirken İrminiyye'den geri çekilmek durumunda kalmıştır. 661 yılında Muâviye'nin İslam Devleti'nin iktidarına geçmesiyle yaşanan sorunlar son bulurken İrminiyye ve çevresine yönelik politika net bir durum kazanmıştır. (Demir, 2021, s. 30)

661 yılında İslam Devleti'nde Emevî dönemi başlamasıyla birlikte fetih politikasını daha çok İrminiyye üzerinden gerçekleştirmek isteyen Muâviye bu yönde atılım yapmıştır. Bu doğrultuda ilk iş olarak İrminiyye'de daha önce valilik yapmış olan Hamazasp'ın oğlu Krigor Mamigonyan'ı bölgeye vali olarak atadı. (Grousset, 2005, s. 293) Muâviye bu hareketi dolaylı olarak Doğu bölgesine yönelik askerî icraatlarının önünü açtı. Yapılan bu hamlenin yanı sıra asıl başarı 667 yılında Armenikon thema Generali Saborios, Bizans'a karşı isyan etmesiyle gerçekleşti. General Saborios isyan etmesinin ardından Muâviye ile anlaşarak bölgedeki Bizans gücünü son verdi. Onun bu hareketi imparatorluğun Doğu Anadolu'daki hakimiyet gücünü kaybetmesine neden oldu. (Brockelmann, 1964, s. 67)

Emevîler döneminde, yöreye düzenlenen akınların sistemli olması askerî planlamaya yönelik idari yapısında yansımıştır. Emevîler, Cezîre bölgesini askerî üs hâline getirerek buradan hareketle yapılan seferlerle imparatorluğu tehdit ederken diğer yandan Arap kabileleri de yönlendirerek bu bölgelerde Müslüman yapıların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bilhassa Malitene ve Tarsus, bu dönemde Arap birliklerin kuzey ve kuzeybatı eksenli hareketlerinde üs görevi görmüştür. Bu vilayetlerde yer alan yerel Bizans garnizonları ile sık sık çatışmalar yaşanmıştır. Ayrıca bölgede yaşayan Ermeni prenslikleri de genellikle Bizans ve Emevîler arasında taraf değiştirerek yarı-özerk yapılar hâline gelmiştir. Nitekim Emevîlerin yapmış olduğu siyaset gereğince bu dönemde doğrudan toprak ilhakı değil, çoğunlukla yağma ve haraç kurma amacına yöneliktir. Dolayısıyla bu dönemde Doğu Anadolu bölgesinde Arap hakimiyeti hakkında kesinlik söz konusu değildir. (Kaegi, 2000, s. 364-367)

750 yılından itibaren iktidar mücadelelerinin etkisiyle Emevî Devleti'nin siyasi varlığı son bulurken hâkim olduğu topraklar Abbâsî yönetimine geçmiştir. Abbâsî iktidarının başlamasıyla birlikte Doğu Anadolu Bölgesinin idaresi Halife Ebü'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed b. Alî b. Abdillâh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib (ö. 136/754) kardeşi Ebû Ca 'fer el-Mansûr Abdullâh b. Muhammed b. Alî el-Hâşimî el-Abbâsî (ö. 158/775) tarafından yönetildi. Abbâsîler bölgede daha çok vergi toplamaya yönelik bir yönetim anlayışı geliştirmişlerdir. Ayrıca

bölgeye gönderilen Arap valiler vasıtasıyla bölgeyi İslamlaşma siyaseti izlenmiştir (Grousset, 2005, s. 307). Bölgenin hakimiyeti için yapılan mücadeleler ise 777 yılında Bizans İmparatorluğu'nun Germanikeia (Maraş) vilayetine saldırmasıyla tekrar başlamıştır. IV. Leon (d.750-ö.780) önderliğinde girişilen bu askerî harekât çerçevesinde bir dizi sefer düzenlenmiş fakat ele geçirememiştir. (Aladağ, 2009, s. 36) Bizans İmparatorluğu'nun yapmış olduğu askerî hareketlerin ardından Abbâsîler de 778-779 yıllarında Doğu Anadolu coğrafyasında bulunan Bizans şehirlerini abluka altına alarak taarruza geçmişlerdir. (Belâzürî, 2013, 223) Nitekim bu dönemde İmparator IV. Leon'un ani bir şekilde vefat etmesi üzerine Bizans İmparatorluğu'nda iktidar krizi yaşanmıştır. İmparatorlukta meydana gelen siyasi hadiseler nedeniyle de Doğu Anadolu coğrafyasına yönelik askerî hareketlere bir süre ara verilmiştir. Abbâsîler ise Bizans İmparatorluğu'nun yaşadığı buhranlı dönemden istifade ederek hakimiyet alanlarını genişletmişlerdir. (Apak, 2015, s. 155) Ebû Ca 'fer Hârûn er-Reşîd b. Muhammed el-Mehdî-Billâh (ö. 193/809) döneminde Abbâsîler, Bizans sınırlarına yönelik seferlerini İç Anadolu hattı üzerinden sistemli biçimde sürdürmüş, bu stratejik baskı Bizans savunma düzenini ciddi biçimde sarsmıştır (Clot, 2007, s. 131). Artan askerî tehdit karşısında naibe Eirene, Abbâsî ilerleyişini durdurmak amacıyla diplomatik girişimlerde bulunmuş; bunun neticesinde taraflar arasında dört yıllık bir barış antlaşması akdedilmiştir. Antlaşma gereği Bizans'ın üstlendiği yıllık vergi yükü (90 bin dinar), ekonomik dengeleri zorlamış; kısa süreli bu sükûnete rağmen Abbâsîler Anadolu'daki askerî hareketliliği sürdürmüştür (Aladağ, 2009, s. 38)

Halife Hârûn er-Reşîd'in vefatıyla birlikte İslam ülkelerinde birtakım sapkın düşünce hareketleri ortaya çıkmıştır. Yaşanan dini çatışmalar nedeniyle Abbâsîler Doğu Anadolu sefer harekâtlarına ara vermişlerdir. Abbâsîlerin yaşadığı bu sorundan istifade etmek isteyen Bizans İmparatorluğu ise Doğu Anadolu bölgesine askerî harekât başlatmıştır. Bizans'ın yapmış olduğu bu hamle karşısında zor durumda kalan Halife Ebû Ca 'fer (Ebü'l-Abbâs) Abdullâh el-Me'mûn b. Hârûn er-Reşîd b. Muhammed el-Mehdî b. Abdillâh el-Mansûr el-Abbâsî (ö. 218/833) ilk olarak ülkesinde yaşanan Bâbek el-Hürremi isyanını (826-838) bastırmakla uğraşmıştır. Halife Me'mûn, bu isyanı bastırdıktan sonra Bizans İmparatorluğu'yla yarım kalan mücadelesine devam etti. İki kuvvet arasında gerçekleşen savaşlarda Bizans İmparatorluğu büyük bir mağlubiyet alarak Doğu Anadolu bölgesindeki hakimiyetini kaybetti. (Tekin, 2018, s. 138)

Bizans İmparatorluğu'nda uzun süredir yaşanan toprak kayıpları III. Mikhail (d.840-ö.867) dönemiyle birlikte tersine gelişme göstererek hızla yükseliş dönemine girmiştir. Bu dönemdeki önemli komutanlardan olan Sezar Bardas (ö.866) imparatorluğun iç işlerinde çeşitli düzenlemeler yaparak askerî idareyi iyileştirmiştir. 856 yılında Abbâsîlere karşı ilk savaşını gerçekleştiren Bardas, Amida'ya kadar ilerleyerek bir dizi başarılı seferler gerçekleştirdi. 859 yılında III. Mikhail komutasındaki bir ordu Samsat kalesine kadar ilerleyerek kaleyi kuşattı. (Ostrogorsky, 1996, s. 212) Yapılan başarılı askerî harekâtların sonucunda imparatorluk İç Anadolu bölgesine kadar hakimiyet alanı genişleterek Kharsianon theması kuruldu. 863 yılına gelindiğinde ise III. Mikhail dayısı Petronas'ı bir orduyla birlikte Malitene' gönderdi. Malitene'ye gelen Petronas komutasındaki ordu bölgede bulunan Emir Ömer b. Abdullah komutasındaki Abbâsî ordularını bozguna uğrattı. Bu başarıyla birlikte Bizans İmparatorluğu'nun uzun zamandır planladığı doğu seferlerinin önünü açarak Doğu Anadolu'yu ele geçirdi. (Zengin, 2008, s. 9)

927 yılından itibaren Bizans İmparatorluğu'nun başına asker kökenli imparatorların geçmesiyle Doğu Anadolu Bölgesi'ne yönelik faaliyetler hız kazandı. Bu dönemde İmparator Romanos Lakepenos (d.870-ö.948) uzun bir hazırlık yaparak Doğu Anadolu seferleri için Ioannes Kurkuas⁶'ı başkomutan olarak görevlendirdi. 927 yılında kardeşi Theophilus ve General Melias'ı yanına alarak Doğu Anadolu'ya gelen Kurkuas saldırılara başladı. Bu saldırılar sonucunda ilk iş olarak Dvin, ardından Vaspuragan bölgesinde yer alan Ahlat ve Bitlis'i ele geçirdi. 931 yılında Kurkuas, yeniden ordusunu toparlayarak güney İrminiyye'den saldırıya geçti. Bizans'ın yaptığı saldırılara daha fazla dayanamayan Melitene halkı teslim olmak zorunda kaldı. 934 yılında Kurkuas önderliğindeki Bizans ordusu Samosata'ya (Samsat) hâkim oldu. (Ostrogorsky, 1996, s. 258)

Doğu Anadolu'da yaşanan Bizans saldırılarıyla birtakım siyasi değişimler meydana getirmiştir. Bu değişimin en büyük nedeni ise Abbâsî Devleti'nde ortaya çıkan iktidar mücadeleleridir. Nitekim Abbâsîlerde yaşanan bu iktidar krizi bölgede görev alan emirleri de etkilediği için halifeden bağımsız hareket etmişlerdir. (Ostrogorsky, 1996, s. 258) Bu emirlerden biri de Musul ve Halep'te hüküm süren

⁶ Bizans ordusunda önemli generallerinden olan Ioannes Kurkuas 955 yılında Nikephoros Phokas yerine Doğu Domestikosu (Doğu Orduları Baskomutanı) olarak atanmıştır. (Gürses, 2021, s. 106)

Hamdânî ailesinden Seyfûddeve el-Hamdânî⁷ (945–967) olmuştur. 936 yılında harekete geçen Hamdânîler ilk iş olarak Bizans'ın Samosata'yı (Samsat) almasının ardından harekete geçerek Yukarı Fırat topraklarına girmişlerdir. (Yıldız, 1988, s. 31-48) Hamdânîlerin yapmış olduğu bu girişimle Kurkuas önderliğindeki Bizans orduları bölgeden geri çekilmek zorunda kalmıştır. 941 yılında Hamdânî lideri Seyfûddeve'nin bölgeden ayrılmasıyla Bizans kuvvetleri tekrar Doğu Anadolu'ya yönelmişlerdir. (Özaydın, 2009, s. 35-36) 942 yılında Kurkuas komutasındaki Bizans ordusu, sırayla Meyyafarikin, Amida (Diyarbakır), Nisibis (Nusaybin) ve Dara'yı ele geçirerek Edessa (Urfa) vilayetine gelmiştir. Bizans ordusu burada Hz. İsa'nın mendili olduğuna inanılan Mondylion'u alarak 15 Ağustos 944'te başkentte hareket etmiştir. (Yılmaz ve Eroğlu, 2013, s. 3)

950 yılında tekrar Doğu Anadolu Bölgesi'ne intikal eden Bizans ordusu, Hamdânîlere karşı bir dizi başarılı seferler gerçekleştirerek hakimiyet alanını genişletmiştir. Bu gelişmeyle birlikte Doğu Anadolu bölgesindeki hakimiyetlerini kaybeden Hamdânîler, 954 yılında Adata'yı⁸ (Hadath) ele geçirerek Bizans İmparatorluğu'yla mücadeleye devam ettiler. Hamdânîlerin yapmış olduğu bu hareket nedeniyle Bizans ordusu bölgeye tekrar hareket etmiştir. 12 Kasım 955 yılında gerçekleşen mücadelede Bizans'ın mağlubiyette uğramasıyla sonuçlandı. Nitekim bu mağlubiyet Bizans'ın Doğu Anadolu'daki tutumu değiştirmeyerek kesin bir hakimiyet kurmak adına orduda bir takım düzenlemeye gidildi. Bu hareketlerin en dikkat çekici olanı da askerî başarılarıyla öne çıkan Nikephoros Phokas'ı (d.912-ö.969) ordunun başına geçirildi. (Skylitzes, 2010, s. 232) Nikephoros Phokas'ın ordunun başına geçtikten sonra Ermeni kökenli General Ioannes Çimikes (d.924-ö.976) ile Doğu Anadolu'ya hareket etti. Bu haber üzerine Seyfûddeve ve kuvvetleri harekete geçerek Bizans ordularını karşıladı. Bu karşılaşmada Bizans ordularının mağlubiyeti ile sonuçlanırken Kapadokya Strategosu olan Leon Phokas, Seyfûddeve'nin kuzeni olan Muzaffer Ebu'l- Aşair'i Duluk'u esir alarak başkentte götürdü. 957 yılında Doğu Anadolu bölgesine tekrar hareket eden Bizans ordusu Adata'yı ele geçirdi. Bu başarının ardından 958 yılında

⁷ Seyfûddeve (سيف الدولة) ismi Arapça kökenli bir unvandır ve devletin kılıcı anlamına gelir.

Seyf (سيف): Kılıç, Ed-Devle (الدولة): Devlet

⁸ Adıyaman il sınırında yer alan bölge VIII. ve IX. yüzyıllarda kale şehri olarak bilinmesinin yanı sıra Bizans ve Abbâsî sınır hattının oluşmasında etkili olmuştur. Bu özelliğinin yanı sıra yer aldığı Kilikya geçitleri ile Anadolu ve Suriye arasındaki bağlantı kurularak ekonomik açıdan da önemli mevki olmuştur. (Arvites, 2016, s. 127)

Ioannes Çimikes komutasındaki ordu ise güney İrminiyye ve Mezopotamya'nın kuzey bölgelerine saldırılar düzenledi. Seyfüddevle gerçekleşen Bizans saldırıları karşısında 10 bin kişiden oluşan bir ordu gönderdiyse de Çimikes'in ordusu tarafından yenilgiye uğratıldı. (Ostrogorsky, 1996, s. 259) Bu gelişmelerin yaşanması akabinde Bizans ordusu Samosata (Samsat) ve Suriye'deki önemli bir yer olan Cyrrus'u da topraklarına kattı. (Bamyacı, 2017, s. 128)

962 yılında Doğu Anadolu topraklarında tekrar görünen Bizans orduları bu kez Hamdânîlerin merkez üstü olan Halep'e saldırdılar. Bunun üzerine Seyfüddevle kaçmak zorunda kalırken Bizans orduları ise Halep şehrini yağmaladı. Böylece Doğu Anadolu'daki Hamdânî ailesinin gücü büyük ölçüde kırılmış oldu. (Ostrogorsky, 1996, s. 256) Bölgede Bizans adına giriştiği mücadelelerle önemli başarılar kazanan Nikephoros Phakas imparator ilan edildi. 964 yılında harekete geçen İmparator Nikephoros Phokas, Kilikya'yı ele geçirmek üzere Kapadokya'da karargâh kurdu. Ardından Adana ve Anazarbus'ta bulunan kaleleri ele geçirdi. İmparator II. Nikephoros buradan hareketle Mopsuestia'ya (Misis) geçti. Ancak bölgede kıtlık yaşanması üzerine geri çekilmek zorunda kaldı. 965 yılında tekrar harekete geçen İmparator II. Nikephoros, Kilikya'ya doğru hareket etti (Gürses, 2021, s. 143) 13 Haziran 965 günü Çimikes ile birlikte Mopsuestia'yı (Misis) ele geçirdi. Ardından Tarsus'ta bulunan Leon Phokas'ın yanına gitti. Tarsus halkı bir süre direniş gösterse de 16 Ağustos 965'te teslim oldu. 966 yılında sırayla Hierapolis (Menbiç), Amida, Dara ve Nisibis'i hakimiyet altına soktu. Bu zaferlerle birlikte Bizans İmparatorluğu, Tarsus ve Mopsuestia (Misis) theamalarını kurarak bölgedeki hakimiyetini kesinleştirdi. Bizans İmparatorluğu, Doğu Anadolu bölgesine yapmış olduğu askerî harekâtlarla ve bölgeye gönderilen komutanların stratejileri sayesinde rakiplerinin gücünü kırarken bu bölgeye de de hâkim olmuştur. (Honigmann, 1970, s. 92).

2.1.4. Doğu Anadolu'da Ermeniler ve Ermeni İsyanları

Ermenilerin tarihi ve kökeni konusunda birbirine benzemeyen rivayetler ve birtakım mitolojik olaylar bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Hz. Nuh'un torunu olan Hayk'ın soyundan geldiklerini iddia etmişlerdir. Bu sebeple kendilerini "Hayk" olarak nitelendirirken yaşadıkları bölgeyi ise Hayastan olarak isimlendirmişlerdir. Armenia sözcüğü tarihte ilk kez Pers Kralı I. Darius'un (549-485) M.Ö. 518 tarihine ait olan Behustun yazıtında geçmiş ve bu kelime anlam bakımından yukarı ülke/

yukarı el manasına gelmektedir. Günümüzde ise bu bölge Güney Kafkasya'nın tamamını ve Doğu Anadolu Bölgesi'ni kapsamaktadır. (Ceylan, 2015, s.5)

İrminiye coğrafyasının geniş bir arazi olması ve yöre içinde yaşayan halkın kendi içerisinde siyasi bağ kuramaması sebebiyle birçok kavimin ilgisini çekmiştir. Siyasi bağın olmamasının nedeni ise insanların yaşadıkları yerdeki büyük ailelere bağlanmalarıdır. Ermeniler arasında milli birlik duygusu oluşturulamamış, bu da onların dağınık halde yaşamalarına neden olmuştur sonuçlanmıştır. Nitekim bu dağınıklık şu şekilde oluşmuştur; Anı ve çevresine hâkim olan Yahudi kökenli Bagratuni ailesi, Vaspuragan Eyaleti'ne hâkim olan Süryani kökenli Ardžruni ailesi ve son olarak da Toron çevresinde hakimiyet kuran Orta Asya kökenli olan Mamikonyanlardır. Prenslik şeklinde yönetilen bu aileler bölgedeki saldırılar karşısında kimi zaman birleşmeler de çoğunlukla kendi menfaatleri doğrultusunda hareket etmişlerdir. (Terzioğlu, 2005, s. 11)

639 yılında El-Cezire'nin fethiyle birlikte İrminiye coğrafyasına akın etmeye başlayan Müslüman Araplar ilk kez Ermenilerle temasa geçmiştir. Bunun ülkelerine yönelik tehdit olabileceğini öngören Ermeniler cizye ödeyerek Arapları bölgeden uzaklaştırmaya çalışmışlardır. Nitekim Ermenilerin bu çabaları, Arapların İrminiye'ye girmesini engelleyememiştir. 647 yılında Habîb b. Mesleme komutasındaki Arap ordusu İrminiye'nin kuzey topraklarına saldırarak askerî üstünlük elde edilmiştir. (Belâzürî, 2013, s. 225) Bölgede Ermeni nüfusunun çoğunlukta olması nedeniyle iç işlerini Ermeni prenslerin gözetimine bırakarak merkezi Dvin'de yerel yönetim kurulmuştur. Yöreye gönderilen valiler ise daha çok vergi işleriyle ilgilenmiştir. (Kürkçüoğlu, 2013, s. 134) 732 yılında Mervan b. Muhammed'in vali olmasıyla Ermenilere yönelik ılımlı siyaset uygulaması ayrıca Emevî idaresinin altında olmak koşuluyla Aşot Bagratuni'yi İrminiye hâkimi tayin etmesi sonucunda bölgede görülen Hazarlar karşısında itifak oluşturulak birlikte hareket edilmiştir. Ermeniler yapılan bu ittifakla birlikte bölgede yaşanan mücadeleler sonucunda elde edilen ganimetlerden de pay sahibi olmuş bu durum Emevîlerle olan ilişkilerine yansımıştır. Diğer yandan Emevîlerin siyasi olarak zayıflama sürecine girdiklerinde de etkili olmuştur. Bölgede Abbâsî hareketlerinin başlamasıyla birlikte Bagratuni ailesi, Emevîlerin yanında olarak desteklemiştir. Zira bagratuni ailesinin bu yönde tavır almasındaki asıl etken ise sahip oldukları imkanları kaybetmemek istemeleridir. Bu sebeple bölgede Abbâsî hakimiyetinin başlamasıyla birlikte Bagratuni ailesini yeni idareye karşı tepki göstermiştir. (İpek,

2005, s. 30-31) Bagratunilerin yapmış olduğu tavır üzerine Abbâsîler, Mamikonyan ailesiyle iletişime geçerek siyasi olarak güçlenmelerini sağladılar. Bu gelişmeyle birlikte Mamikyonlar diğer Ermeni aileleri ile siyasi mücadeleye girmeden bölgesel birliğin gelişmesinde rol oynayarak Abbâsîlere karşı ilk isyan hareketi başlatmışlardır. 750-754 yıllarında başlayan bu hareket üzerine Abbâsî halifesi Ebu'l abbas es-Seffah kardeşi Ebu Ca'fer el-Mansur'u İrminiyye valisi olarak atadı. Bölgeye gelen el-Mansur asayişini sağladıktan sonra yerini Yezid b. Useyd es Sülemi'ye devrettiği sırada tekrar Ermeni isyanları baş gösterdi. Artavazd Mamikyon etrafında toplanan Ermeniler, İslam idaresinden çıkmak için isyan etseler de kısa sürede bu hareket bastırılmıştır. Öte yandan bu dönemde bölgeye gönderilen valilerden İbnü'l-Fakih, Yezid b. Mezyed eş Şeybani ve Hasan b. Ali el-Badgisi; Ermenileri memnun edecek hareketler göstermesine rağmen ilişki kurulamamıştır. (Bozan, 2013, s. 28) 771 yılına gelindiğinde ise Ermeniler bu kez Muşel Mamikyon etrafında toplanarak Bagrevand vilayetinde Abbâsîlere ayaklandı. Bu ayaklanma ile Kars ve Bagaran çevresinde askerî başarı elde ederken İrminiyye'de bulunan Müslümanları katlettiler. 772 yılına kadar Bizans'tan alınan askerî destekle birlikte bölge üzerinde faaliyet gösteren Ermeniler siyasi üstünlük elde etmiştir. Nitekim bu tarihten itibaren imparatorluğun Ermenilere askerî desteğini sonlarmasıyla birlikte isyan hareketleri bir süre son bulmuştur. (Özmenli, 2014, s. 11-12) Abbâsîlerde, Harun er-Reşid iktidarlığı döneminde ise İrminiyye'nin stratejik önemi kavranılmış bu sebeple bölge üzerinde yer alan rakiplerine yönelik hamle yapılmıştır. Bu sebeple 806 yılında Dvin vilayetinde yer alan Müslüman valilere yıllık vergilerin ödenmesi şartıyla Aşot Bagratuni, İrminiyye emiri ilan edilirken kardeşi Abas ise İrminiyye ordularının komutanı olmuştur. Abbâsîler yapmış oldukları bu hamle ile bölgedeki isyanları önlerken diğer yanda da Ermenilerin Bizans'a karşı iletişim kurmalarını engellemiştir. Öte yandan yapılan bu stratejik hamle kısa vadede olumlu sonuç göstermiş olsa da ilerleyen zaman içerisinde Bagratuni ailesinin güçlenmesine neden olmuştur. Ayrıca Bagratuni ailesinin öne çıkmasıyla birlikte Ermenilere yönelik imtiyazın artmasına yol açmıştır. Zira Harun er-Reşid'in vefatıyla birlikte Abbâsîler iç karışıklığa sürüklendi. 818-835 yılları arasında Emin ve Memun aradında cereyan eden iktidar mücadelesi hilafet merkezinde bitakım ayaklanmalara neden oldu. (Kızıtanır, 2018, s. 26-27) Hilafet merkezinde yaşanan iç sorunlar İrminiyye coğrafyasına da yansiyarak Aşot Msaker ve kardeşi Şapuh önderliğindeki bin

kişilik Ermeni ordusu ayaklanarak Vali Abdullah el-Kaysi öldürmüştür. (Özmenli, 2008, s. 85).

Abbâsîlerde yaşanan iç sorunlar neticesinde zayıflama sürecine girmiş bu durum Ermenilerin istifade etmelerine yol açmıştır. Bu dönemde İrmeniy'e'deki yöre halkının çeşitli bahaneler sunarak ayaklanmalara neden olmuştur. Bu isyanlar neticesinde bölgeye vali olarak Ebu Said Muhammed b. Yusuf el-Mervezi gönderildi. Ebu Said göreve gelir gelmez Ermeni prenslere ödenmemiş vergilerin ödenmesini aksi halde üstlerine yürüyeceğini bildirdi. Bu hareketin ardından Vaspuragan Prensi Aşot Ardżıruni ve Taron Prensi Bagrat Bagratuni vergileri ödemek mecburiyetinde kaldılar. (Grousset, 2005, s. 338) Bir yıl sonra Ebu Said bölgedeki Malazgirt emiri olan A'la b. Ahmed'i vergileri toplamak üzere bölgeye gönderdi. Ebu Said ve A'la b. Ahmed'in, bölgedeki Ermenilere yönelik sert davranışlarda bulunmaları üzerine Ermeniler tekrar harekete geçtiler. Ardżıruni ve Bagratuni prensliklerinin önderliğinde toplanan Ermeniler, Ebu Said'e karşı ani bir baskın düzenlediler. Gerçekleşen baskında A'la b. Ahmed'in, Muradiye kalesine sığınmak zorunda kalması üzerine Ebu Said, Erzen Emiri Ebü'l-Mağrâ b. Mûsâ b. Zûrâre'yi görevlendirdi. Ermeniler bu harekete karşılık olarak A'la b. Ahmed'e yaptıkları gibi ani baskınla bölgedeki İslam kuvvetlerini yendiler. 851 yılında Ermeni prensler tekrar güçlerini birleştirip bu kez de Ebu Said'in üzerine bir askerî harekât düzenleyerek onu öldürdüler (Uras, 1987 s.73)

Ebu Said'in bu şekilde ölmesinin ardından bölgeye vali olarak oğlu Yusuf b. Muhammed tayin edildi. Grousset'in verdiği bilgiye göre yeni vali barışçıl bir üslup kullanarak Ermeni prenslerine mektuplar gönderip vergilerin ödenmesini istedi. Ermenilerin bazıları bu emre uydu. Aşot Ardżıruni ise annesi Prensess Ripsime aracılığıyla Vali Yusuf'a değerli hediyeler göndererek anlaşma yaptı. (Grousset, 2005, s. 339) Bunun üzerine Vali Yusuf Ahlat'a doğru hareket ederek burada bulunan Taron Prensi Bagrat Bagratuni'nin yanına gelmesini istedi. Bu emir karşısında Ahlat'a gelen Bagrat Bagratuni, Vali Yusuf ve kuvvetleri tarafından zincire bağlanarak Sammerra'ya gönderdi. Ermeniler, Yusuf b. Muhammed'in bu davranışının ardından tekrar toplandılar. Bu toplantıya katılanlar arasında Erzen emiri Mûsâ b. Zûrâre'de bulunuyordu. (İpek, 2003, s. 36) Ermenilerin kendisine yönelik planlarını öğrenen Vali Yusuf hızla harekete geçmiş olsa da bölgenin karla kaplanmasının üzerine kuşatmayı kaldırmıştı. Vali Yusuf'un kuşatmayı kaldırmasıyla Ermeniler bir plan yaparak saldırıya geçtiler. Ermenilerin

beklenmeyen saldırıları karşısında savunmasız kalan Vali Yusuf ve askerlerine, elbiseleri çıkartılıp karda yürütülerek işkence edildiği için soğuktan ölmüşlerdir. (Gürbüz, 2003, s. 240)

Yusuf b. Muhammed ve adamlarının bu şekilde trajik ölümlerini duyan Halife Ebü'l-Fazl el-Mütevekkil-Alellâh Ca 'fer b. Muhammed el-Mu 'tasım el-Hâşimî el-Abbâsî (ö. 247/861) 851 yılında bölgeye karşı daha temkinli hareket etmeye karar verdi. İlk olarak Abbâsî ordusunda bulunan ve birçok ayaklanmayı bastıran Türk komutan Boğa el-Kebîr'i büyük bir orduyla bölgeye intikal ettirdi. Bölgeye gelen Boğa ilk iş olarak Erzen emiri Mûsâ b. Zûrâre'yi yakalattı. Mûsâ b. Zûrâre af dilese de zincirlenerek hilafet merkezine gönderildi. (Belâzürî, 2013, 242) Boğa el-Kebîr'i hem uzun zamandır Müslümanların çoğunlukta olması hem de stratejik olarak merkezi konumundan dolayı Ahlat'a karargâh kurdu. Buradan hareketle önce Bagrat Bagratuni'nin oğulları Aşot ve Davit'i yakalattı. Sonrasında ise Müslümanlara işkence eden 30.000 Ermeni'yi kılıçtan geçirdi. (Öztürk, 2022, s. 78) Boğa el-Kebîr ardından isyanın bir başka ele başı olan Vaspuragan Prensi Aşot Ardızruni ile çetin bir mücadeleye girdi. Bu mücadeleyi kazanamayacağını anlayan Aşot Ardızruni teslim oldu. Bu teslimiyetle birlikte Samerra'ya gönderilen Aşot Ardızruni burada idam edildi. Ardından Aşot'un kardeşi Gurgen Ardızruni'nin peşine düşüldü. (Kipici, 2016, s. 87) Nitekim aralarında geçen mücadelenin uzun sürmesi üzerine Aşot'un yerine Gurgen prens ilan edildi. 852 yılında ise Boğa el-Kebîr orduyu ikiye bölüp başına bir başka Türk komutan olan Zirek et-Türki'yi koyarak Tiflis'in doğu bölgesine gönderdi. (Grousset, 2005, s. 345) Kendisi de batısında kalarak Tiflis'i kuşatma altına aldı. Bu kuşatmada Tiflis Emiri İshak b. İsmail esir alınarak idam edildi. Boğa daha sonra kuzeydeki Ermenilerin üstüne yürüdü. Orada bulunan Karabağ Prensi olan Ebu Musa İsa b. Yusuf'u Samerra'ya gönderdi. Bu olaylardan kısa bir süre sonra Ebu Musa'nın babası olan Büyük İşkhan (Emir) Adornase'yi esir aldı. Böylelikle dört senenin sonunda Ermeni direnişi kırılmış oldu. (Şen, 2008, s. 223)

882 yılında Ermeni isyanlarına önlem almak isteyen Ebü'l-Abbâs el-Mu'temid-Alellah Ahmed b. Ca 'fer el-Mütevekkil-Alellah el-Abbâsî (ö. 279/892), Ermeni hanedanları arasında en kalabalık olan ve geçmişte Müslümanlara hizmette bulunmuş Bagrat ailesinden I. Aşot b. Simbat'ı (d.850-ö.914) Ermeni kralı ilan etti. Bu durum bölgede bulunan diğer Ermeni ailelerin harekete geçmesine neden oldu. (Kızıtanır, 2018, s. 34) Onun krallığına karşı ilk tepki ise geçmişten beri bölgede

ezeli rakibi olan Ardżıruni ailesinden geldi. Krigor Ardżıruni önderliğinde harekete geçen Ermeniler, Hoy ve Zaravent'ı ele geçirdiler. Ancak Krigor Ardżıruni yapmış olduğu bu hareketinin ardından kısa süre içerisinde yakalanarak öldürüldü. (Grousset, 2005, s. 353) 890 yılında Bagratuni ailesinden Kral I. Aşot'un ölümü üzerine sahip olduğu toprakları oğulları arasında bölüştürüldü. Bagrat Taron, Fırat nehrinin yukarısındaki bölgeleri alırken, Kardeşi I. Sımbat ise Şirak bölgesini almıştır. Halife ile yakın olan Sımbat 892 yılında Halife Ebü'l-Abbâs el-Mu 'tazıd-Billâh Ahmed b. el-Muvaffak-Billâh Talha (Muhammed) b. Ca 'fer el-Abbâsî (ö. 289/902) Ermeni Kralı olarak tanındı. (İpek, 2001, s. 84) Aynı yıllarda Azerbaycan'da hem valilik görevinde bulunan hem de Sacoğulları⁹ hanedanının lideri olan Ebü'l-Müsâfir (Ebû Ubeydillâh) el-Afşîn Muhammed b. Ebi's-Sâc Ya 'kûb Dîvdâd b. Yûsuf Dîvdest (ö. 288/901) krallık tacı, kaftan ve at göndermesi İrminiye topraklarında yeni bir hakimiyet mücadelesinin başlamasına neden oldu. (Yazıcı, 2011, s. 96 ve İpek, 2008, s. 365) Sacoğullarının İrminiye coğrafyasında etkin güç unsuru olmasıyla birlikte Kral I. Sımbat harekete geçti. Kral I. Sımbat bölgenin hakimiyetini kazanmak amacıyla Bizans İmparatorluğu'ndan yardım istemiştir. Kral I. Sımbat'ın atmış olduğu bu adım Bizans İmparatoru VI. Leon'u (d.866-ö.912) ziyadesiyle memnun etmiştir. Öyle ki Sımbat'la olan mektuplarında ona "Sevgili oğlum" diyecek düzeye gelmişti. (Uras, 1987, s. 75 ve Grousset, 2005, s. 378)

901 yılına gelindiğinde Sacoğullarından el-Afşîn Muhammed'in vefatı üzerine iktidar kardeşi emir Yusuf'a geçti. Onun döneminde ise Ermenilerle mücadele daha da belirgin hale geldi. Ebul Kasım'la baş edemeyeceğini anlayan Sımbat bu kez de Bağdat halifesinin vassalı olduğunu bildirerek önlem aldı. Bu hareket karşısında memnun olan Halife Ebû Muhammed el-Müktefi-Billâh Alî b. el-Mu 'tazıd-Billâh Ahmed b. el-Muvaffak-Billâh el-Abbâsî (ö. 295/908), Sımbat'a krallık tacı, hilat ve değerli hediyeler gönderdi. Sımbat'ın bu hareketi karşısında Emir Yusuf ise Ermeni ailelerinden Bagratunilerden sonra en kuvvetli olan Ardżırunilerle de iletişime geçerek güç topladı. (Yıldız, 1979, s.34)

Ardżıruni ailesinin başında bulunan Prens Gagik, (d.879-ö.943) 908 yılında Avnik Kalesi'nde yaşanan sorunları giderdiği için Abbâsî halifesinin takdirini

⁹Azerbaycan'da hakimiyet sürmüş İran asıllı Abbâsî halifeliğine hizmet etmiş hanedandır. İlerleyen zamanlarda Abbâsî halifeliğinin bölgedeki yerini alacaktır. (Yazıcı, 2011, s. 53)

kazandı. Halife aynı yıl taç göndererek onu kral olarak tanıdı. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde Ermeniler arasında iki ayrı krallık oluştu. Bunlardan birincisi kuzeyde yer alan Bagratuni ailesi olurken ikincisi ise güney bölgelerinde yaşayan Ardżiruni ailesidir. Dolayısıyla iki aile arasında güç mücadelesi başlaması Sacoğlu Yusuf'u Kral Gagik'in yanında yer almasına yönlendirdi. (Sertel, 2006, s. 12) Sımbat, arkasına aldığı Bağdat halifesinin gücüyle Emir Yusuf'un üzerine saldırı yapacağı sırada Sacoğullarının hamlesiyle karşılaştı. Emir Yusuf birikmiş yıllık vergi borcunu bahane ederek hemen ödenmesini talep etti. Kral Sımbat ise bu hareket karşısında vergileri derhal ödeyerek sorunu çözmüş olsa da bölgede yaşayan Ermeni halkının tepkisini üzerine çekti.

Uzun yıllar Bagratunilerle savaş halinde olan Ardżiruniler Emir Yusuf ile anlaşarak Sımbat'akarşı harekete geçtiler. 914 yılında Emir Yusuf ve Kral Sımbat kuvvetleri karşılaşılarak mücadeleye giriştiler. Yapılan mücadele sonunda Kral esir alınarak idam edildi. Böylece bölgedeki en güçlü rakibini yok eden Gagik, Emir Yusuf'la olan ittifakına son verdi. Emir ise Bagratuni ailesine karşı yürüttüğü mücadelesine devam etti. Sımbat'ın ölümüyle birlikte oğlu II. Aşot (ö.929) kral olarak ilan edildi. II. Aşot bu dönemde bir taraftan Araplar diğertaraftan ise Ermeni isyanlarıyla baş edemeyecek durumda olduğu için Bizans'tan yardım talep etti. (Sağır, 2014, s.192) Bizans İmparatorluğu'nun yaptığı askerî yardımlar neticesinde İrminiye'de durumlar düzelmiş olsa da II. Aşot, Emir Yusuf'a itaat etmek zorunda kalmıştır. Bu itaatin sonucunda II. Aşot, İrminiye kralı olarak atanırken Halife Ebü'l-Fazl el-Muktedir-Billâh Ca 'fer b. Ahmed el-Mu 'tazıd-Billâh el-Abbâsî (ö. 320/932) tarafından da 922 yılında "Şahin Şah" olarak krallığı tanındı. (Tekin, 2018, s. 30)

929 yılında II. Aşot'un vefatıyla birlikte kardeşi Abas, Bagratuni ailesinin başına geçmiştir. Bu dönemde Vaspuragan Kralı Gagik, Ermenileri etrafında toplayarak kendisini Ermenistan Kralı olarak seçti. Krallığının ilanıyla birlikte şehirde büyük bir imar faaliyetine girişen I. Gagik İrminiye'yi zirveye taşıdı. Nitekim I. Gagik'in giriştiği faaliyetler istenildiği gibi sonuçlanmadı. (Grousset, 2005, s. 507) Zira meydana gelen savaşlardan sonra bölge zayıflamıştı. Bu zayıflamayla nedeniyle özgür köylü nüfusu azalmakta ve toprak sahiplerinin sayısı da hızla artmaktaydı. Ayrıca Ermeniler için önemli bir şehir olan Dvin'in hala Müslümanların elinde olması Ermenileri isyana teşvik etmeye yetiyordu. I. Gagik'in vefatının ardından Ermeniler arasındaki bağ hızla kopma noktasına geldi

(Ersan, 2007, 19). Buna I. Gagik'in oğulları İoannes Simbat ile IV. Aşot arasındaki iktidar mücadelesi de eklenince Ermeni reisler teker teker isyan ettiler. İki kardeş arasındaki savaş uzun yıllar devam etti. Bu savaşın sonunda İoannes Simbat, Ani ve Şırak vilayetlerinin yönetimini alırken, kardeşi IV. Aşot da Sevan Gölü ve civarında söz sahibi oldu. Böylece Ani Krallığı ikiye bölündü ve zayıflamaya başladı. (Yağcı, 2021, s. 192)

1016 yılına gelindiğinde ise Selçuklu Türklerinin yapmış olduğu ilk askerî temaslar neticesinde bölgede tahribat bırakmasının ardından Vaspuragan Kralı Senekerim, Bizans İmparatoru II. Basil ile anlaşma karşılığında topraklarını devretmiştir. İkili arasında gerçekleşen anlaşma karşısında Senekerim, Sebasteia vilayeti verilmiştir. (Keçiş ve Güneş, 2017, s. 22) Gerçekleşen toprak taksimatının akabinde yaklaşık olarak 16.000 aile; Sebasteia, Coloneia, Larissa ve Tzamandos vilayetlerine yerleştirilmiştir. İmparatorluk tarafından yapılan göç hareketi demografik strateji siyaseti gereğince gerçekleşmiştir. (Seyfeli, 2024, s. 164-165) Zira Ermenilerin bu vilayetlere yerleştirilmesindeki asıl amaç; taşrada yaşayan Ermeni nüfusunun çeşitli yerlere yerleştirilmesiyle birlikte imparatorluğa karşı sadık olmalarını sağlarken doğu bölgelerindeki themalarındaki askerî nüfusun artırılması yönelik olmuştur. Ayrıca bölgede Ermeni nüfusunun azalmasının ardından boş arazilerdeki üretici sınıf terk etmesi imparatorluk açısından yeni iktisadi alanların açılmasına vesile olmuştur. Öte yandan Bizans İmparatorluğu, Ermeni prensleri ile kurulan bağlar genellikle diplomatik evlilikler ve unvanlar aracılığıyla oluşurken diğer yandan da stratejik nüfus değişimleri denetim altına almaya yönelmiştir. (Karaca, 2022, s.309-310) Bu çerçevede, bilhassa Vaspurakan, Ani ve Siunik gibi vilayetlerdeki bir kısım Ermeni prensliklerinin Bizans egemenliğine dahil edilmesinden bu bölgelerdeki askerî potansiyeli hem kullanmak hem de denetlemek düşüncesiyle önde gelen Ermeni aileleri Anadolu'nun iç bölgelerine yerleştirmiştir. Bu bölgeler ise Malatya, Keyseri, Niğde gibi vilayetler üzerinden Kapadokya'ya varılacak şekilde düzenlenmiştir. Bu rotalar, aynı zamanda askerî ve lojistik anlamda önem taşıyan geçiş güzargahlarıdır. Ermenilerin yerleştirildiği bölgeler arasında Tzamandos ve Larissa özellikle dikkat çeker. Bu vilayetler hem askerî üs olarak kullanırken hem de Ermeni nüfusunun Bizanslaşma sürecine tabi tutulduğu alanlar olarak olmuştur. (Güneş, 2018, s.90-92) Dolayısıyla bu vilayetlere birkaç bin kişinin yerleştirildiği tahmin edilmektedir. Ayrıca bu vilayetler Ermeni asilzadeleri için tahsis edilen bölgelerin yanı sıra kilise yapılarıyla

da ön plana çıkmıştır. Böylelikle Ermeniler dini kimliklerini muhafaza ederken diğer yandan Bizans'ın mezhebine bağlı Ermeni kilisesi ortaya çıkmıştır. İlevaten bu vilayetlerde bulunan Ermeni asıllı komutanlar, Bizans ordusunda da yer almıştır. Ermenilerin Doğu Anadolu bölgesinden çıkarılmasıyla birlikte Bizans İmparatorluğu, İberia temasını ¹⁰ kurdu. Böylece İmparatorluğun Doğu Anadolu'daki siyasi üstünlüğü kesinleşmiş olmuştur. (Honigmann, 1970, s.166)

¹⁰ İberya Teması, Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırında, özellikle Güney Gürcistan'da konumlanmış olup, Sasani ve Arap tehditlerine karşı stratejik bir savunma hattı işlevi görmüştür. Bu temanın idaresi hem askerî hem de sivil yetkilerle donatılmış bir strategos tarafından yürütülmüştür. Etnik olarak Gürcü ve Ermeni unsurların yoğunlukta olduğu bölgede, Bizans'ın yerel aristokraziyle kurduğu ilişkiler, imparatorluğun bölgedeki etkisini pekiştirmiştir. (Haldon, 2007, s. 54)

3. İKİNCİ BÖLÜM

3.1. Doğu Anadolu’da Türk Akınları ve Fetihleri

3.1.1. Selçuklulardan Önce Doğu Anadolu’ya Yapılan Türk Akınları

Türklerin; Anadolu coğrafyası ile ilk etkileşimi M.S. IV. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa Hunlarının, Bizans arazilerine saldırmaları sonucu oluşmuştur. 378 yılından itibaren Tuna nehir yolunu takip ederek Anadolu topraklarına ulaşan Avrupa Hunları, hızla harekete geçerek bölgeye hâkim olmaya çalışmışlardır. (Kaya, 2014, s. 213) Avrupa Hunları özellikle 395 yılında Roma İmparatoru I. Theodosios’un vefatının ardından Anadolu üzerindeki askerî harekâtlarını artırmışlardır. Bu tarihten itibaren Anadolu’da etkin bir güç unsuru olmak isteyen Avrupa Hunları bölgedeki güçlerini iki ayrı kola ayırarak hareket etmişlerdir. Buradaki asıl amaç ise hem Balkanlarda hem de Anadolu’ya eş zamanda saldırı düzenleyerek Bizans kuvvetlerini zayıflatmak istemeleridir. (Aksoy, 2020, s. 129) Bu duruma ek olarak aynı yıl Basık ve Kursık adlı iki Hun komutan önderliğindeki bir başka Avrupa Hun birliği de Kafkas dağ yolunu takip ederek Doğu Anadolu Bölgesine ulaşmıştır. (Arslan, 2019, s. 6)

Doğu Anadolu’da gelen Avrupa Hunları burada Fırat ve Karasu bölgelerinde bir dizi harekât düzenleyerek birçok yağma faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir. Öte yandan Doğu Anadolu coğrafyasındaki yapılan Hun saldırılarında bölge halkının direniş göstermesiyle istenilen başarı sağlanılmamış bu sebeple de bölge üzerindeki faaliyet yağma hareketlerinden öteye gitmemiştir. Dolayısıyla yapmış oldukları yağma faaliyetlerin ardından Edessa vilayetine doğru hareket etmişlerdir. Edessa’ya gelen Avrupa Hunları burada bulunan kaleleri kuşatma altına almış olsalar da bölge halkının direnişleri karşısında büyük bir askerî başarı gösteremediler. (Güneş, 2012, s. 25) Avrupa Hunları yaşanan başarısız askerî hareketin ardından Edessa’da birçok yağma faaliyeti gerçekleştirerek bölgeyi tahribat etmişlerdir. Özellikle Avrupa Hunlarının yapmış oldukları tahribatlar hakkında Edassa (Urfa) Piskoposu “*Onlar Ye’cüc ve Me’cüc süvarileridir. Atları ile fırtına gibi uçarlar. Onlara hiç kimse karşı koyamaz.*” diyerek bölge halkının saldırılar karşısında güç duruma düştüğünü anlatmıştır. (Váczy, 1982, s. 54) Yapılan yağma faaliyetlerinin ardından Edessa’dan ayrılan Avrupa Hunları hızla Antakya vilayetine geçerek bölgeye kuşatma altına aldı. Nitekim yapmış oldukları saldırılarda başarılı sonuçlar elde edemeyen Avrupa Hunları akabinde Suriye

coğrafyasına yönelerek Sayda ve Sur vilayetlerine saldırmıştır. (Moravcsık, 1934, s.8) Bu saldırı hareketiyle birlikte birçok ganimet elde eden Avrupa Hunları hızla Kuzey Karadeniz etrafındaki ülkelerine dönmüştür.

Avrupa Hunlarının yapmış olduğu bu askerî girişimin ardından İrminiye, Sasaniler ve Bizans İmparatorluğu etkisi altında kalmıştır. Bu durumun asıl nedeni ise bölgenin sahip olduğu stratejik konumun etkisidir. Bu sebeple coğrafyaya egemen olmak isteyen bu iki önemli güç arasında mücadele yaşanmıştır. İki kuvvet arasındaki mücadelenin derinleşmesi diğer siyasi yapılarında dikkati çekerek İrminiye'ye yönelik hareket edilmesine karar kılınmıştır.

V. yüzyılda Batı Asya'da güçlü bir egemenlik kuran Ak Hunlar (Eftalitler) sahip oldukları Orta Asya bölgesinden Kafkasya'ya doğru uzanan hakimiyet mücadelesine girişmişlerdir. Yapmış oldukları bu mücadele etkisiyle Kafkasya'ya gelen Ak Hunlar (Eftalitler) burada bulunan Sasanilere karşı saldırıya geçtiler. (Dostiyev, 2002, s. 1471) Nitekim Ak Hunlar (Eftalitler) tarafından yapılan bu baskınlar sırasında bölge halkına yıkıcı etkiler bırakmıştır. (Bıro, 2003, s. 230) Bu baskınlar hakkında bilgi veren Ermeni tarihçi Eliseus, Ak Hunların (Eftalitler) saldırıları karşısında İrminiye'nin siyasi ve sosyolojik olarak zarar gördüğünü anlatırken bölgenin savunmasız kaldığını da dile getirmiştir. 451 yılına gelindiğinde Sasaniler yaşanan saldırıları önlemek amacıyla Ak Hunların üzerine yürüdü. (Tezcan, 2007, s. 196) Nitekim Sasaniler tarafından yapılan askerî girişimler istenilen sunuca ulaşmadığı gibi gerçekleşen mücadele sırasında İmparator I. Firuz'un hayatını kaybetmesiyle sonuçlandı. I. Firuz'un savaş sırasında vefat etmesinin ardından Sasanilerde iktidar kavgalarına neden oldu. (Togan, 1981, s.42) Saltanat kavgalarının yanı sıra bölgede Ak Hunların ilerleyişi Sasanilere anlaşma yapmak mecburiyetinde bırakmıştır. İki kuvvet arasındaki gerçekleşen barış anlaşmasıyla birlikte Sasaniler, Ak Hunların tehditlerini önlerken bölgedeki hakimiyetlerini tekrar kazanmıştır. (Akbulut, 2002, s. 1326)

Avrupa Hunlarının yapmış oldukları bu askerî girişim Türk tarihi açısından önemli bir gelişmedir. Zira gerçekleştirdikleri saldırılarla birlikte coğrafyaya yönelik ilk temaslar atılırken aynı zaman da Anadolu'ya geçen güzergâhlar tanınması açısından da mühim bir hadiseyi teşkil etmiştir.

453 yılındaki Atila'nın ölümüyle birlikte Avrupa Hunlarına bağlı olan kavimler hızla bağımsızlıklarını ilan ederek yeni yurt arayışlarına girmişlerdir. Bu kavimlerden biri de 463 yılında Bizans tarihçisi Priscus tarafından ilk kez

bahsedilen Sabir \ Sabar Türkleri'dir. Sabar Türkleri hakkında elde edilen bulgulara bakıldığında M.S. II. yüzyılın ortalarına doğru Tanrı dağları ve İli nehrinin çevresinde Hun egemenliği altında yaşadıkları bilinmektedir. (Ahmetbeyoğlu, 1990, s. 72) Ayrıca Hun hakimiyeti altında yaşayan diğer kavimlerden farklı olarak ordu içerisinde mühim görevler bulunmuşlardır. 461-465 yıllarında ise Avarların baskısıyla birlikte Batı Sibirya'daki diğer kavimler gibi göç hareketine katılarak Tobol ve İşim ırmakları arasına yerleştiler. Bu göç hareketiyle yanı sıra kendi aralarında anlaşmazlık yaşayarak iki ayrı kola ayrıldılar. 515 yılında başlayan bu bölünme sonucu Kafkasya ve Kuban bölgelerine hareket eden Sabar Türkleri bu tarihten itibaren Sasani-Bizans ilişkilerinde önemli bir rol oynamıştır. (Golden, 2006, s. 114)

516 yılında Sabar lideri Belek (Balak) önderliğinde İrminiye'ye yönelik askerî harekât düzenleyen Sabarlar bölgedeki yerleşim yerlerinde ciddi bir tehdit unsuru olmuştur. Özellikle saldırılarda ticaret güzergâhlarına yönelik askerî faaliyet düzenleyen Sabarlar bu sayede ekonomik kazanç sağlarken diğer yandan da yerel halkları kontrol altında tutmayı başarmıştır. Bu askerî başarının yanı sıra Sabarlar; Kaisareia (Kayseri), Konia (Konya) ve Kappadokia (Kapadokya) vilayetlerini ele geçirdi. (Baştav, 1941, s. 61) 520 yılına gelindiğinde ise Sabar lideri Belek (Balak)'ın ölümü üzerine taht eşi Boğarık Hatun'a geçmiştir. Bu dönemde İrminiye Bölgesine yönelik askerî faaliyetlerini artırmış Sasani kuvvetlerini zayıflatmıştır. Özellikle Boğarık Hatun'un düşmanı yıpratmaya yönelik geliştirdiği savaş stratejileri ile gece yarısı yerleşim bölgelerine baskınlar yaparak Sasanileri zor durumda bırakmıştır. (Huseynov, 2017, s. 150-151) Sabarların yapmış oldukları bu askerî başarılar neticesinde Bizans İmparatorluğu'nun dikkatini çekmiş ve Sasaniler konusunda yardım talep etmiştir. Bu askerî yardım karşılığında Boğarık Hatun'a çeşitli değerli hediyeler göndererek ittifakını pekiştiren I. Justinianus (d.482-ö.565), bu hamle ile Sasaniler karşısında büyük bir güç elde etmiştir. (Golden, 2006, s. 115) 531 yılına kadar süren bu ittifakla ardından Sabarların bölgede büyük kayıplar yaşamasıyla bozulmuştur. İlaveten yaşanan kayıpların intikamın almak üzere Sasanilerle iletişime geçerek 3000 kişilik birlik tesis ederek askerî yardımda bulundular. (Taşağıl, 2015, s. 272)

Anadolu topraklarında görünen bir başka Türk kavmi ise Bulgar Türkleri olmuştur. Balkan coğrafyasına gelen bu Türk kavmi göstermiş olduğu üstün askerî başarılarından ötürü İmparator Herakleios'un ilgisini çekerek Bizans ordularında yer

edinmişlerdir. (Nayır, 2022, s. 102) Türklerin askerî alanda göstermiş oldukları üstün yetenekler her dönem Bizans İmparatorluğu'nun dikkatini kendilerine Bizans ordularında da görev verilmiştir. 537 yılında Kafkasya'da ortaya çıkan Avarlar da Bizans orduları için yeni bir güç kaynağı olmuştur. Avarların Bizans ordularında yer alması ise 558 yılında Kan (Kandık) adlı Avar elçisi aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bir heyetle Bizans İmparatorluğu'na gelen Avar elçisi Kan (Kandık) yaşayabilecekleri bir yurt verilmesi karşılığında Avar kavminin Bizans'a her türlü askerî yardımda bulunacağına dair söz vermiştir. Bu söz karşılığında Doğu Anadolu'ya gönderilen Avarlar burada Bizans İmparatorluğu için mücadelelere girişmişlerdir. Nitekim Avarların giriştiği bu mücadeleler sırasında kimi zaman da kendi soydaşları olan Sabar Türkleri ile savaşmışlardır. Öte yandan bu dönemde Bizans ordularında görev alan Türk boyları zamanla asimile olarak Hristiyanlaşmıştır. (Anzerlioğlu, 2002, s. 356).

Bu dönemde gerçekleşen Sasani saldırıları karşısında güç duruma düşen Bizans İmparatorluğu bu durumdan kurtulmak için ittifak arayışlarına girmiştir. Bizans İmparatorluğu'nun ittifak arayışları sırasında Sasani kuvvetlerinin Hazar topraklarına saldırı düzenlemesi neticesinde İmparator Herakleios'un, Yabgu Kağan ile irtibata geçmiştir. Kurulan ittifakla birlikte 40.000 kişilik Hazar birliğinin Bizans ordusuna geçtiği bilinmektedir. (Özcan, 2005, s. 36) 652 yılında Sasanilere saldıran Bizans İmparatorluğu birçok zafer elde ederek Doğu Anadolu'ya yönelik ilk askerî faaliyetlerini gerçekleştirdi. Nitekim bölge üzerinde Sasani etkisi hızla azalırken yerini Müslüman Araplara bırakmıştır. Doğu Anadolu'da Müslüman Arap egemenliği sürerken bölgede tekrar Hazar kuvvetleri görülmüştür. Hazar Türkleri Doğu Anadolu bölgesine seksen yıla yakın askerî hareketler düzenleyerek birçok ganimet elde ettiler. Hazarların Doğu Anadolu'da gerçekleştirdikleri yağma faaliyetleri bölge halkı olan Ermeniler ile Arapların birlikte hareket etmesini sağladı. Nitekim iki kuvvetin ortak düşmana karşı birlikte hareket etmesiyle Hazar birlikleri bölgeden çekildi. (Koyuncu, 2002, s. 613) 760 yılında Emevîlerin Doğu Anadolu'daki hakimiyetinin sona ermesiyle Hazarlar tekrar bölgede görüldü. Hazar kuvvetlerinin Tiflis şehrine kadar ilerlemesi üzerine İrminiyye valisi Yezid b. Useyd barış yapmak amacıyla Hazar Prensesi Hatun ile evlenmek istedi. Gerçekleşen evlilikle birlikte iki devlet arasında kısa süreli barış ortamı oluşmuş olsa da Hazar Prensesinin yaptığı doğum sırasında ölmesi savaş sebebi sayılarak

mücadele yeniden başladı. İki devlet arasında tekrar baş gösteren mücadele sonunda Hazarlar doğudaki sınır hatlarını genişletmiştir. (Özcan, 2019, s. 201)

751 yılına gelindiğinde ise Çinliler ve Araplar arasında gerçekleşen Talas Savaşı'nda bölgede bulunan Türklerin, Müslümanların safına geçmesiyle mücadelenin seyri değişmiştir. Kurulan bu ittifakla birlikte Türkler, Arap ordularında ilk kez görev almaya başlamışlardır. İlk olarak Halife el-Mansûr döneminde gerçekleşen bu yenilikten sonra el-Me'mûn, el-Mu'tasım ve Mutevekkil dönemlerinde de sayıları artarak orduda varlık göstermişlerdir. Nitekim bunlar, Arapların egemen olduğu topraklara gönderilerek bölgenin asayişini sağladılar. Bu dönemde Bizans'la mücadele etmek amacıyla bölgeye gönderilen Türk komutanlar arasında Ferec et-Türki, Amaçur, Bilgecur, Ebu Sait et-Türki gibi isimler öne çıkmaktadır. Bu komutanlar zamanla Bizans topraklarına girerek yağma hareketlerinde bulunmuşlardır. Böylelikle Türkler, Doğu Anadolu coğrafyasında mühim vazifelere iştirak ederek bölgedeki hakimiyet mücadelelerinde etkin rol oynamışlardır. Doğu Anadolu'da Türk kökenli komutanların güvenliği için el-Avasım denilen sınır bölgeleri oluşturulmuştur. Türkler, 757 yılında Melitene, 758 yılında Adana, 787 yılında ise Tarsus vilayetlerine yerleştirilerek Abbâsîler adına coğrafyayı korumuşlardır. (Şen, 2008, s. 44) Mesûdî'nin Muruc ez-Zeheb adlı eserinde verdiği bilgilere göre ilerleyen süreçte Türklerin orduda giderek söz sahibi olmaları Arap halkını rahatsız etti. Bu durum Türk- Arap ilişkilerini kötü yönde etkilemiştir. (Mesûdî, 2004, s. 230)

3.1.2. Selçuklu Öncü Seferleri

Selçuklu Devleti'nin kurucusu olan Selçuk Bey'in (ö. 397/1007) vefatından sonra hanedanlığın başına oğlu Arslan Yabgu (ö. 423/1032) geçmiştir. Verilen bu karara bazı hanedan mensuplarını rahatsız etmiş olsa da bulundukları bölge olan Orta Asya'da yaşanan siyasi mücadeleler nedeniyle ortak hareket etmişlerdir. Zira bölgede halihazırda Karahanlı ve Gazneliler arasında güç savaşı yaşanırken Selçuklularında coğrafyaya intikal etmesiyle mücadelenin seyrini değiştirmiştir. (Cahen, 1979, 38)

Selçukluların, Orta Asya bölgesinde hızlı bir şekilde ilerlemeleri diğer siyasi oluşumların dikkatini çekerek tutum göstermelerine neden olmuştur. Bölgedeki siyasi oluşumlar tarafından tehdit unsuru olarak algılanan Selçuklular ise yaşayabilecekleri daha güvenli arazi arayışlarına girişmiştir. Yapılan arayışların

sonunda Tuğrul Bey (ö. 455/1063) daha güvenli olarak gördüğü doğu bölgelerinde yer alan çöl arazilerini tercih ederken Çağrı Bey (ö. 451/1059) ise yönünü batıya çevirmiştir (Kafesoğlu, 1972, s.15-16) Çağrı Bey, yapacağı keşif seferi için bir an önce hazırlıklara başlarken ilk iş olarak emir Ahmed b. İsmail'den 3000 kişilik bir askerî birlik temin ederek Azerbaycan bölgesine doğru harekete geçti. (Sevim, 2000, s. 39-40) Nitekim Çağrı Bey tarafından gerçekleştirilen keşif seferleri dönemin şartları baz alındığından dolayı kesin bir tarih vermek imkansızdır. Bu nedenle bahsedilen keşif seferlerinin 1015-1021 yılları¹¹ arasında olduğu düşünülmektedir.

Çağrı Bey'in maiyetindeki orduyla birlikte Irak-Acem'den geçtiği sırada Gazneli Mahmud'un (ö. 421/1030) askerleri tarafından takip altına alınmıştır. Gazneli Mahmud'un askerleri tarafından takip edildiğini farkına varan Çağrı Bey böylece rotasını Azerbaycan hattına çevirerek Doğu Anadolu'ya girdi. (Turan, 2009, s. 89) Çağrı Bey, Doğu Anadolu topraklarına girdiği zaman bölge siyasi anlamda kaos durumundaydı. Bölgedeki siyasi karışıklığın en büyük nedeni ise uzun zamandan beri süregelen hakimiyet mücadelelerinin devam etmesidir. Bu dönemde bölgede yer alan Ermeni, Gürcü ve Müslüman emirlikler aralarında çekişirken diğer yandan da Bizans thema birlikleri bölgeyi ele geçirmekle uğraşmaktaydılar. Bu nedenle Doğu Anadolu bölgesi siyasi karışıklığın içerisine girmişti. Yaşanan siyasi karışıklığın yanı sıra bölgede Selçuklu boylarının görünmesiyle daha da karışık bir hal almıştı. Çağrı Bey önderliğinde ilerleyen Türk boyları hızla bölgede saldırılara girişti. Nitekim yaşanan saldırılar karşısında yöre halkının Selçukluların giyiniş ve savaş teçhizatlarını hakkında daha önce bilgi sahibi olmadıkları için etkisiz kalmışlardır. (Süryanî Mikhail, 1944, s.9) Gerçekleşen Selçuklu saldırıları karşısında güç duruma düşen bölge halkına Kral Senekerim askerî birlik göndererek yardım etmiş olsa da bu saldırıların önüne geçemedi. (Urfalı Meteos, 2000, s. 49) Ermenilerin saldırılar karşısında gösterdikleri zayıf tutum Çağrı Bey ve kuvvetlerini harekete geçmelerine zemin hazırlayarak Ani Krallığı'na ait olan topraklara girdi. (Sevim, 2000, s. 41) Selçuklu kuvvetleri bu hareketin ardından Nahcivan bölgesine geçtiler.

Nahcivan'a gelen Selçuklu kuvvetleri hızla askerî harekâtlarına devam etti. Selçuklu saldırıları karşısında etkisiz olacağını düşünen Gürcü komutan Liparit

¹¹ Çağrı Bey'in Anadolu'ya gelişinden bahseden Urfalı Meteos bu tarihi 1018 olarak Simbat Vakayinamesi'nde ise bu tarih 1015, Müverih Vardan 1021 yılında gerçekleştiği ifade ederken Claude Cahen ise bu tarihin 1029 yılında olduğunu ifade etmiştir (Meteos, 2000, s. 48, Simbat, 1946, s. 12, Vardan, 1937, s.180, Cahen, 1979, s. 82).

5000 kişilik ordusuyla savaşmadan geri çekildi. Gürcülerin bu davranışı Selçukluların bölgede daha rahat hareket etmesine neden oldu. Dovin üstünden Nik vilayetine giren Selçuklu kuvvetleri ardından bölgede bulunan kiliseleri yağmalayarak birçok ganimet elde etti. Art arda gelen Selçuklu akınları Becni Kalesi'nde bulunan Ermeni komutan Vasak Pahlavuni'yi harekete geçirdi. (Denizoğlu, 2011, s. 82) Vasak Pahlavuni'nin sergilediği bu davranış karşısında Selçuklu kuvvetleri aniden baskın yaparak atağa geçti. Selçukluların hamlesini beklemeyen Vasak Pahlavuni yanında bulunan Filibe, Gork ve Erman adlı komutanlarla beraber 500 kişilik askerî ile savunmaya geçti. Selçukluların büyük kayıplar vermesi üzerine Vasak Pahlavuni saldırılarını artırdı. Bunun üzerine Selçuklu kuvvetleri, Türklere özgü olan turan taktiğini devreye soktu. Bu taktik gereği ilk etapta küçük bir birlik halinde saldıran Selçuklu kuvvetleri geri çekiliyormuş gibi hareket etti. Selçukluların bu taktiğini anlamayan Ermeni ordusu, Selçuklu kuvvetlerini takip etmeye başladı. Ermeni ordusu bu takip sonucunda Selçuklu kuvvetlerinin oluşturduğu çember arasında sıkışarak mağlup oldu. (Piyadeoğlu, 2019, s. 32) Bu çarpışmanın sonunda Çağrı Bey ve kuvvetleri tarafında Becni Kalesi ele geçirildi. Ordusunu bırakarak savaş alanını terk eden Vasak Pahlavuni ise Sergevil Vilayeti'ne dönmüştür. Kısa bir süre sonra da kimliği bilinmeyen bir kişi tarafından öldürüldü. Çağrı Bey bu mücadelenin ardından bölgeyi daha iyi tanımak adına birkaç keşif seferi daha yapmış ve Tuğrul Bey'in yanına girmeye karar vermiştir. Çağrı Bey geri dönüş yolunda kendisini Arslan Cazip'in beklediğini bildiği için yanında bulunan birliği dağıttı. Kendisi ise tüccar kıyafeti giyerek hareket etti. Yolculuğunun ardından kardeşi Tuğrul Bey ile görüşen Çağrı Bey Anadolu seferleri için öncülük etmiştir. (Köymen, 2000, 112). Öte yandan Doğu Anadolu Bölgesi Selçuklu akınlarının etkisiyle siyasi değişikliğe uğradı. Bu siyasi değişime neden olan gelişme ise Ermeni Kralı Senekerim'in topraklarını Bizans İmparatorluğu'na devretmesiyle gerçekleşti (Simbat, 1946, s. 28) Ermenilerin bölgeden çıkarılmasıyla birlikte İmparator II. Basil; Van, Kars ve Ani topraklarını kendine bağladı. İmparator daha sonra Doğu Anadolu coğrafyasının tamamına egemen olmak için hamleler yaptı. Bu iş için öncelikle Gürcü topraklarına bir saldırı düzenledi. Gürcülere karşı başarılı olan II. Basil elde ettiği toprakla Vaspuragan bölgesini birleştirerek İberya Themasını kurdu. Bu gelişmelerin yaşanmasının ardından Anı Ermeni Kralı Simbat' da II. Basil'e itaat

etti. Böylece Simbat Mogistros unvanı alarak Anı bölgesinin yönetmeye devam etti. (Vardan, 1937, s. 168)

3.1.3. Selçuklu Akın ve Askerî Faaliyetler

1025 yılında Arslan Yabgu'nun, Gazneli Mahmud tarafından esir edilmesiyle birlikte Selçukluların idaresi Tuğrul ve Çağrı kardeşlere geçmiştir. (Koç, 2013, s. 83) Ancak bu duruma Arslan Yabgu'ya hizmet eden bazı Türkmenler tarafından itiraz edilmiştir. Çünkü onlar bu durumda kendi aralarında bir ötekileştirme yaşanacağını düşünüyorlardı. (Sümer, 1972, s. 75) Bu sebeple başlarında bulunan Göktaş, Boğa (Buka), Yağmur ve Kızıl adlı komutanlar önderliğinde bölgeden ayrılarak Selçuklulardan ayrıldılar. Gazneli Mahmud'a sığınan bu Türkmenler; Nesa, Baverd ve Ferave bölgelerine yerleştirildi. (Eren, 2015, s. 84) Fakat aradan daha iki yıl bile geçmeden Nesa, Baverd ve Ferave ahalisi Türkmenlerden rahatsızlık duyarak şikâyetle bulundular. Bunun üzerine Gazneli Mahmud'un emriyle Vali Arslan Cazip Türkmenlere karşı saldırıya geçti. (İbnü'l Esîr, 1991, C. IX, s.91-92) Bu nedenle 1028 yılında Orta Asya coğrafyasından ayrılma kararı alan Türkmenler çeşitli bölgelere dağıldılar. Bu dağılma sırasında bazı Türkmenler Azerbaycan taraflarına giderek Çağrı Bey'den sonra ikinci kez Anadolu topraklarına girdiler. (Zahoder, 1955, s. 519-520) Azerbaycan topraklarına giren Kızıl, Göktaş ve Boğa idaresindeki bir Türkmen grubu bir süre yaşadı. 1030 yılında ise Gazneli Mahmud'un vefatıyla birlikte oğlu Mesud (ö. 432/1041) ve kardeşi Muhammed arasında saltanat mücadelesi baş gösterdi. Nitekim Mesud, bu saltanat mücadelesi sırasında Balhan vilayetinde bulunan Türkmen beylerinden Yağmur'dan askerî eri yardım istedi. Gazneli Mesud'un bu yardım talebi karşısında Azerbaycan bölgesinde faaliyet gösteren Kızıl, Göktaş ve Boğa da Yağmur Bey'in ricası üzerine tekrar Orta Asya coğrafyasına girdiler. Türkmenler yaptıkları askerî askerî yardımlardan sonra Gazne ordusunda görev alarak Rey vilayetine gönderildiler. (Togan, 1981, s. 192) Gazne ordusunda görev alan Türkmenler bir süre şehrin asayışı ile ilgilenmiş olsa da daha sonra Rey halkının mallarını zapt etmişlerdir. Türkmenlerin, Rey vilayetinde yağma hareketlerinde bulunmaları üzerine Rey valisi Taş-ı Ferraş harekete geçmiştir. İki kuvvet arasında yaşanan mücadelelerin sonucunda Yağmur Bey ve mahiyetindeki 50 kişi öldürülmüştür (İbnü'l Esîr, 1991, C. IX, s.293) Yağmur Bey'in öldürülmesiyle birlikte bölgedeki diğer Türkmenler, Taş-ı Ferraş üzerine saldırı düzenleyerek onu öldürdüler (el-

Bundârî, 1943, s. 41) Bu hareketin ardından Rey vilayetine geçen Türkmenler burada Gazne ordusuyla mücadeleye giriştiler. Sonuçta Gazne ordusu Türkmenlere karşı nihai bir zafer elde ederek birçok Türkmen askerini esir almıştır. Türkmenler, bu mağlubiyetle üzerine tekrar Azerbaycan coğrafyasına hareket etmişlerdir. Boğa, Göktaş, Mansur ve Dana beylerin öncülüğünde Azerbaycan bölgesine tekrar gelen Türkmenler bölgeye hâkim olan Vahsudan'a itaat etmişlerdir. Azerbaycan hâkimi Vahsudan ise Türkmenlerin sahip olduğu üstün askerî yeteneklerden ötürü onlara karşı dostça bir tutum sergilemiştir. Hatta Türkmenlerle kurulan ilişkilerini güçlendirmek için Türkmen reislerinden Dana'nın kız kardeşiyle evlenerek akrabalık ilişkisi kurmuştur. (Sümer, 1972, s. 83) İki tarafın menfaatleri doğrultusunda kurulan bu ilişki ne yazık ki istenilen düzeyde gelişmemiştir. Zira bölgedeki Türkmen beyleri bir süre sonra saldırılar düzenleyerek yağma hareketlerinde bulunmuşlardır. Böylece telaşa kapılan halk Vahsudan'a başvurmuştur. Azerbaycan hâkimi Vahsudan ise Türkmenlere engel olmak için Hezabaniyye¹² beyliğinin Ebu'l-Heyca b. Rebidi'd-Devle ile iletişime geçerek askerî yardım istemiştir. Bu gelişmenin yanı sıra Kafkasya'da bulunan Türkmenler Meraga vilayetine inerek burada bulunan Hezabaniyye topraklarına saldırmışlardır. Türkmen saldırıları ile karşılaşan Hezabaniyye orduları Azerbaycan hâkimi Vahsudan'ın kuvvetleriyle birleşerek Türkmenler üzerine yürüdüler. İki kuvvet arasında yaşanan mücadele sonucu mağlup olan Türkmenler bölgeden ayrılarak çeşitli vilayetlere dağıldılar. Boğa'nın önderliğindeki grup Rey'e, Mansur ve Göktaş'ın komutasındakiler Hemedan'a giderken bir kısım Türkmen de liderleri Dana ile bir süre Azerbaycan topraklarında kaldılar. (İbnü'l Esîr, 1991, C. IX, s.295-296).

1038 yılında Doğu Anadolu'da hızla ilerleyen Türkmenler kısa zaman içerisinde Prens Hacik'in hakimiyetindeki Vaspuragan vilayetine girdiler. Türkmenlerin kısa zamanda bölgeye egemen olması burada yaşayan Ermenileri rahatsız ettiği için Türkmenlerle Ermeniler arasında şiddetli çarpışmalar yaşanmıştır. Nitekim bu çarpışmalar sırasında Prens Hacik'in ölmesi Ermenilerin zayıflamasına yol açmıştır. (İnce, 2016, s. 496) Aynı tarihlerde Türkmenler Anadolu'nun doğusundaki faaliyetlerini artırmıştır. Bu süreçte bilhassa Revvadi ve

¹² 906 yılında Muhammed İbn Bilal tarafından İrminiyye çevresinde egemenlik sürmüş Kürt aşiretidir. Mereg, İrminiyye ve Musul vilayetlerinde üç kola ayrılarak bölgede faaliyet sürdürmüşlerdir. 1080 yılına gelindiğinde ise hâkim oldukları topraklar Selçukluya bağlanmıştır. (İbnü'l-Ezrak, 1990, s. 72)

Hazbani Kürtlerine ait topraklar hedef alınmıştır. Türkmenlerin bu akınları sonucunda Hakkâri bölgesi yağmalanmış, yöre halklarından Revvadi ve Hazbani Kürtleri sığınmak amacıyla bölgede bulunan dar geçitli dağlara çekilmiştir. Yaşanan gelişmeler Türkmenleri daha da cesaretlendirmiş, dağlara çekilen Kürtleri takip ederek akınlar devam ettirilmiştir. Aynı dönemde Türkmenlerin, bölgeye hâkim olan Mervanî Kürtleri ve özellikle Beşneviyye mensuplarıyla bazen ittifak kurdukları, bazen de çatışma yaşadıkları görülmektedir. Bu durum, bölgenin etnik ve siyasî dengelerinde mühim değişimlere yol açmıştır. (Oğuz, 2001, s. 91) Öte yandan Türkmenlerin bu kararı alması stratejik bir hatadır olmuştur. Zira yaşanan takiple beraber bölge ahalisi Türkmenleri dar geçitlerde sıkıştırarak yaklaşık yüz Türkmen'i esir almışlardır. Yaşanan bu hadise Türkmenler arasında birtakım sorunlar yaşanmasına sebep olmuştur. Yaşanan tartışmalar sonucu birçok Türkmen beyi ayrılarak Amida ve Musul vilayetlerine yönelmiştir. (İbnü'l Esîr, 1991, C.IX, s. 298)

Türkmenler bu ayrılığa rağmen Kareda Bazabda, Hüseyiniyye ve Nişabur vilayetlerine girerek çeşitli yağma hareketlerinde bulundular. Mansur Bey dışındaki tüm beyler yeterli düzeyde ganimet elde ettikten sonra Doğu Anadolu Bölgesi'nden ayrılma kararı aldılar. Bölgede Mansur Bey'in kalması ise Cizre valisi Ebû Nasr Nasrû'd-devle¹³ Ahmed b. Mervân b. Dûstek (ö. 453/1061) rahatsız etmiştir. Bu durum Cizre valisinin bölgede birliği korumak için Mansur Bey ile anlaşma yapmasına sebep olmuştur. İkili arasında yapılan anlaşmaya göre; Bölgedeki Türkmen kuvvetleri kış bitimine kadar Suriye'ye gittiği takdirde Mansur Bey Cizre'nin herhangi bir yerinde konaklayabilecekti. Öte yandan bu anlaşma Cizre valisi Süleyman tarafından tasarlanmış bir hamledir. Zira vali bölgedeki Türkmen askerî birliklerini çıkartarak Mansur Bey'in yalnız kalmasını sağlayacak, böylece onu tuzağa düşürecekti. Anlaşma gereği Türkmenler bölgeden çıkartıldıktan sonra vali, Mansur Bey'i davet etmiş ve el-Cezire'de yakalayarak esir almıştır. Mansur Bey'in esir edilmesiyle ona bağlı kuvvetler bölgeden kaçmıştır. Kaçan Türkmenleri

¹³ Nasrû'd-Devle, "Devletin zaferi" veya "Devletin yardımcısı" anlamına gelir. Bu tür unvanlar genellikle yüksek rütbeli komutanlara, emir ya da vezirlere verilirdi ve kişinin devlete olan katkısını, destekleyici rolünü veya üstün hizmetini vurgulamak amacıyla kullanılırdı.
Nasr (نصر): Zafer, yardım, destek anlamına gelir. Devle (الدولة): Devlet, iktidar demektir.

yakalamak isteyen Mervânî¹⁴ ve Beşneviyyeler¹⁵ ortak hareket etse de Türkmenler çoktan bölgeden ayrılmışlardır. (el- Bundârî, 1943, s. 45) Mansur Bey’e yapılan bu kumpas üzerine Türkmenler tekrar toplanarak Amida vilayetine saldırıya geçmişlerdir. Yaşanan Türkmen saldırıları sonucunda güç duruma düşen Mervânî hâkimi Nasrû’d-devle Ahmed b. Mervân ise Mansur Bey’i serbest bırakacağına dair teminat vererek Türkmenlerle anlaşma yapmıştır. Nitekim Mansur Bey’in serbest bırakılması Türkmen akınlarının daha da artmasına neden olmuş ve sırayla Sincar, Habur ve Nisibis yağmalarken diğer taraftan Cüheyne ve el- Ferec (Merc) kasabalarında tahrip edilmiştir. (İbnü’l Esîr, 1991, C.IX, s.299)

Doğu Anadolu’ya düzenlenen Türkmen akınlarını durdurmak amacıyla Celal ud-Devle ve Amida hâkimi Nasrû’d-devle Ahmed b. Mervân Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey’e mektup yazmışlardır. Mektupta soydaşlarının yapmış oldukları eziyetleri anlatan ikili Tuğrul Bey’den yardım talep etmiş, Tuğrul Bey de sorunu çözeceğine dair sinyaller vermiştir. Doğu Anadolu bölgesindeki Türkmenlere, İbrahim Yınal (ö. 1059) aracılığıyla haber gönderen Tuğrul Bey, Müslüman topraklarına saldırmamalarını, Azerbaycan taraflarına giderek oradan Bizans topraklarına gaza yapmalarını emretmiştir. (Eren, 2015, s. 97) Önceki yıllarda Tuğrul Bey’in hakimiyetinde yaşamayı reddeden, ancak artık savaşlardan zayıf düşen Türkmenlerde yapılan teklifi kabul etmişlerdir. Böylelikle Türkmenler, Selçuklu hakimiyetine girerken aynı zamanda cihat adı altında yapacakları savaşlarda da kendilerini emniyet altına almışlardır. Nitekim Bizans İmparatorluğu’na karşı yapılacak savaşlar için Tuğrul Bey 10.000 atlı askerî Boğa ve Anasioğlu emrine gönderdi. Gelen kuvvetlerle birlikte Amida’ya giren Türkmenler birçok ganimet elde ettiler. Fakat kazanılan zaferin ardından, bir akşam Boğa ve Anasioğlu arasında kavga, iki komutanın birbirini öldürmesiyle sonuçlanmıştır. Bu haberin yayılması üzerine Mervan emiri Nasrû’d-Devle Ahmed,

¹⁴ 983 yılında Bad b. Dustek tarafından temelleri atılmış bir Kürt aşiretidir. Bad b. Dustek’in vefatı sonrası yeğeni Ebu Ali Hasan b. Mervan aşiretin başına geçmiştir. Onun hakimiyetiyle aşiret Mervâniler adını almıştır. Mervâniler, X. yüzyılın sonlarına doğru Amida, Mardin Siirt ve Erzen vilayetlerinde egemenlik kurmuşlardır. Nitekim bölgede Türkmen akınlarının başlamasıyla 1059 yılında Tuğrul Bey’in idaresindeki Selçuklu Devleti’ne biat etmişlerdir. 1085 yılına kadar Selçuklu hakimiyeti altında bölgede aktif olmuşlardır. (Şerefhan Bitlisi, 1990, s. 109).

¹⁵ X. yüzyılın sonu ve XI. yüzyılın başında Doğu Anadolu coğrafyasını İslamlaştırmak adına bölgede kurulan Arap kökenli Kürt aşiretidir. Ebu Abdullah Hüseyin b. Davud el-Beşnevi tarafından kurulmuştur. Hasn-ı Keyfa çevresinde faaliyet gösteren aşiret daha çok Mervânilerle ilişki kurarak bölgede varlığını sürdürmüştür. (Acar, 2010, s. 80)

Türkmenlere bir saldırı düzenledi. Bu saldırılarda birçok Türkmen askerî ölürken sağ kalanlar da esir alınmıştır. (Sevim, 2000, s. 48)

3.1.3.1. Tuğrul Bey Dönemi

1040 yılında gerçekleşen Dandanakan zaferinin ardından Tuğrul Bey, Büyük Selçuklu Devleti'nin sultanı olarak ilan edildi. Tuğrul Bey büyük sultan olarak Nişabur vilayetini ve batıdaki yeni toprakların yönetimini alırken Çağrı Bey, Serahs ve Belh vilayetleri ile Gazne'ye kadar olan bölgelerini almıştır. İnanc (Musa) Bey (ö. 456/1064) ise Yabgu sıfatıyla Herat, Bust, İsfizar ve Sistan topraklarına hâkim olmuştur. (Mevdûdî, 1971, s. 162)

Büyük Selçuklu Devleti yapılan toprak dağıtımının ardından bir sefer politikası oluşturularak fetih harekâtlarına girişmiştir. Bu fetih politikası gereğince Anadolu'ya düzenlenen seferlerin ardından bölgenin stratejik konumu ve arazilerin Türkmenlerin yaşayış tarzına uygunluğu Tuğrul Bey'in de dikkatini çekmiştir. Dandanakan zaferinin ardından Horasan'da güç kazanan Selçuklular, Anadolu topraklarına yönelik askerî müdahale yapmıştır. Bilhassa bu dönemde birtakım önde gelen bağımsız Türkmenleri yöreye göndererek çeşitli yerlerde askerî temaslar kurmalarını sağlamıştır. (Kafalı, 1996 s. 6) Tuğrul Bey daha sonra Anadolu fetihlerinde planlı hareket ederek Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış b. Arslan (ö. 455/1063) ve Resultekin'i Cürcan ve Damgan bölgelerine gönderdi. (Yıldız, 2019, s. 184) Tuğrul Bey bu amaçla ilerleyen zamanlarda Anadolu üzerine rahat hareket etmek için 1042 yılında Selçuklu başkentini Nişabur'dan Rey vilayetine taşıdı. Bu kararı vermesindeki en büyük neden Rey'in Bağdat ve İrminiyye sınırlarının kesiştiği noktada olmasıdır (Kafesoğlu, 1972, s. 32)

1045 yılında Azerbaycan'a gelen Kutalmış ilk iş olarak bölgede bulunan Türkmenleri kendine bağlamıştır. Daha sonra Gence vilayetine ilerleyerek burada bulunan Bizans birlikleriyle mücadele etmiştir. Aynı yıl Çağrı Bey'in oğlu Yakuti ise Cebel ve Azerbaycan'ın bir bölümünü ele geçirerek Selçuklu hakimiyetine katmıştır. (Hüseynof, 1968, s. 65) Kafkasya'da kısa zamanda ilerleyen Selçuklular nihayet Aras Nehri'ne ulaşmışlardır. Bu gelişmenin akabinde bölgeye diğer Selçuklu Beylerinin de intikal etmesiyle birlikte Amida ve Musul vilayetlerine bir saldırı düzenlenmiştir. (Yinanç, 1944, s.45) Selçukluların saldırıları sonucu

kendilerine yurt edinmek isteyen Ermeniler, Şeddadi¹⁶ topraklarına saldırmıştır. Nitekim yapılan Şeddadilerin güç duruma düşmesi üzerine Tuğrul Bey tarafından askerî birlik gönderilmiştir. Kutalmış'ın kendi kuvvetleriyle bölgeye gelmesiyle birlikte Gürcü, Ermeni ve Bizans birlikleri yenilgiye uğratılmıştır. (Bezer, 2010, s. 409) Aynı dönemde Musa Yabgu'nun oğlu Hasan 20.000 kişilik kuvvetle Azerbaycan üstünden Anadolu topraklarına girdi (Bryennios, 2008, 44). Hasan ve beraberindeki askerler Van'ın Eleşkirt ilçesinden başlayarak Vaspuragan'a kadar saldırı düzenledi. Vaspuragan valisi Aaron yaklaşan Selçuklu kuvvetleri karşısında İberyâ valisi Katakalon'dan yardım istedi. Güçlerini birleştiren ikili bir plan yaparak Selçuklu kuvvetlerine saldırdılar. Bu savaşta Bizans kuvvetleri çekildiler. 1048 yılında gerçekleşen Hasan Bey'in harekâtı ile Selçuklular artık Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırını tehdit eder konuma gelmişti. Bu gelişmenin akabinde bölgede bulunan Bizans birliklerinin geri çekildiğini sanan Hasan Bey ve kuvvetleri hızla yağma faaliyetlerine giriştiler. Bu esnada Selçukluların Bizans saldırısına uğraması sonucu Hasan Bey dâhil çok sayıda Selçuklu askerî ölmüştür. (Merçil, 2002, s. 1031) Yeğeni Hasan Bey'in şehit edilmesi üzerine Tuğrul Bey derhal harekete geçti. Tuğrul Bey ilk iş olarak İbrahim Yınal'ı Azerbaycan valisi yaparak Kutalmış ile kalabalık bir ordu göndermiştir.¹⁷ İrminiyye'nin dört tarafından kuşatan Selçuklu boylarının saldırıları karşısında zor duruma düşen Bizans birlikleri Gürcü komutan Liparit'e haber göndererek yardım istedi. Gelen yardımlarla bölgeye toplanan Bizanslılar, Vaspuragan valisi Aaron'un teklifiyle bölgedeki güvenli kalelere geçip savunma yapmaya karar verdiler. (Subaşı, 2010, s. 253) Bizans İmparatorluğu'nun bu hamlesine karşılık Selçuklu kuvvetleri ise Erzen-i Rum¹⁸ vilayetini ele geçirerek Doğu Anadolu bölgesinde hızla ilerledi.

¹⁶ Muhammed Şeddad tarafından 951 yılında Dvin'de kurulan Şeddadiler Arap kökenli Kürt aşiretidir. Bölgeye gelişleri ise Abbâsîlerin yıkılmasıyla olmuştur. Şeddadiler kurulduktan kısa bir zaman içerisinde Nahçıvan, Gence ve Ani vilayetlerini ele geçirerek bölgeye hâkim olmuşlardır. Ayrıca bu dönemde Ermeni, Gürcü ve Bizans kuvvetleriyle de mücadele etmiştir. Tuğrul Bey'in coğrafyaya gelmesiyle birlikte Selçuklulara biat ederek vassal olarak hakimiyetlerine devam etmişlerdir. (Bezer, 2010, s. 409-410)

¹⁷ Tuğrul Bey'in bölgeye gönderdiği ordu hakkında kaynaklarda farklı şekilde ifade edilmiştir. Urfalı Meteos oluşturulan ordu hakkında 150.000 kişilik olduğunu yazarken Zonaras ise bu sayının 100.000 kişiden oluştuğunu belirtmiştir. Öte yandan bahsedilen bilgilerin doğruluğu kesin olmamakla birlikte meydana gelen galibiyetin tesiriyle abartılmış olduğu aşıkardır. (Urfalı Meteos, 2000, s. 86 ve Zonaras, 2008, s. 90)

¹⁸ Erzen-i Rum jeopolitik olarak batı Erzincan ve Sivas'ın doğu kısmındaki bölgede yer alırken Erzen-i Bereket ise Siirt ile Bitlis hattı arasında yer alır.

Erzen-i Rum Selçuklu hakimiyetine geçmesiyle ¹⁹ birlikte Bizans İmparatorluğu daha sıkı önlemler alarak Ermeni ailelerden 1000 kişilik bir askerî birlik oluşturmuştur. (Grousset, 2005, s. 575)

Hazırlıklarını tamamlayan iki ordu Kaputru Kalesi'nin önünde karşılaştı. Bizans İmparatorluğu adına gönderilen İberya valisi Katakalon, Selçuklulara anlaşma teklifi sunarak savaşı önlemeye çalışmış olsa da İbrahim Yinal bu teklifi kabul etmemiştir. 18 Eylül 1049'da Liparit'in yeğeni olan Çortuanel Selçuklu karargâhlarına saldırmasıyla birlikte savaş başladı. Selçuklu kuvvetlerinin hedefinde olan Çortuanel savaş sırasında üzerine atılan okla hayatını kaybetti. Bu durum Gürcüleri şaşkına uğratmış ve savaş alanından geri çekilmeleriyle sonuçlanmıştır. Gürcü askerî birliğinin dağılmasıyla yalnız kalan General Liparit ise esir alındı. (Urfalı Meteos, 2000, s. 90) Bizans askerlerinin savaş sırasında takındıkları durum birçok tarihçi tarafından eleştirilirken dönemin Bizans tarihçileri ise olayın farklı taraflarına değinmiştir. Aristakes, Vaspuragan valisi Aaron'un savaş alanını terk ettiğini iddia ederken, Skylites Bizans kuvvetlerinin savaş alanını terk etmediğini General Liparit esir edildikten sonra geri çekildiklerini anlatır. (Aristakes, 2008, s. 87; Skylitzes, 2010, s. 410)

Selçuklularla savaşılırken Balkanlarda çıkan Leon Tornikes²⁰ ayaklanması üzerine IX. Konstantinos Monomakhos'u zor duruma düşürmüştür. (Norwich,

¹⁹ Selçuklulara esir düşen Liparit esareten kurtulmak için İbrahim Yinal'a 400.000 dinar teklif etmiş İbrahim Yinal ise teklifi kabul etmeyerek generali Tuğrul Bey'e teslim etmiştir. (Çetinkol, 2019, s. 40) Yaşanan durum neticesinde IX. Konstantinos, Tuğrul Bey ile uzlaşmak Diyarbakır Emiri Nasru'd Devle b. Ahmed'le iletişime geçmiştir. İmparatorun isteği üzerine Nasru'd Devle b. Ahmed ve Şeyhülislam Ebu Abdullah b. Mervan, Tuğrul Bey'e generalin serbestliği hakkında görüşme yapmıştır. (Demir ve Turan, 2009, s. 192) Yapılan istişarenin ardından Tuğrul Bey, Liparit için istek bulunmadan serbest bırakmıştır. Ayrıca Konstantinopolis'e kadar Şerif Nasır b. İsmail eşliğinde generali göndermiştir. (Azîmî, 1988, s. 10) Bu davranış Selçuklu sultanının itibarını güçlendirirken General Liparit ise 1048 yılından itibaren Transkafkasya'da imparatorluk adına bölgedeki Bizans nüfusunun artmasına yönelik stratejilerde önemli rol oynamıştır. Özellikle bu dönemde Gürcistan Kralı IV. Bagrat iktidarına yönelik isyan girişiminde bulunarak IV. Bagrat'ın oğlu Giorgi'yi kral olarak ilan etmiş kendisini yeni kralın naibi olduğu ilan etmiştir. Böylece Liparit Gürcistan'ın güney topraklarını naip olarak yönetme hakkı elde etmiştir. (Brosset, 2005, s.285) Liparit'in yapmış olduğu durum Gürcistan'da iç karışıklığa neden olurken IV. Bagrat ise IX. Konstantinos'tan askerî yardım istemiş fakat istediği sonucu elde edememiştir. Zira imparatorluğun buradaki asıl amacı Kafkasya'da kuvvetli Hristiyan birliğin kurulmasıyla Selçuklular karşısında etkili olmak istemesidir. 1060 yılına gelindiğinde ise Liparit'in bölgede yapmış olduğu politikalar neticesinde kendi destekçileri tarafından tehdit unsuru olarak görülmesine neden olmuş böylece askerleri tarafından Kral IV. Bagrat'a teslim edilmiştir. (Ercan, 2020, s. 338-339)

²⁰ Bizans aristokrasinin önde gelen ailelerinden olan Leon Tornikes, aynı zamanda IX. Konstantinos'un akrabasıdır. Nitekim İmparatorluğun Doğu sınırında görev yaptığı sırada IX. Konstantinos'un askerî yetkileri sivil aristokrasi sınıfına devretmesi ve Bizans ordusuna yönelik küçülme hareketlerinde bulunması üzerine askerî sınıfın tepkisine yol açmıştır. 1047 yılında Adrianople'da (Edirne) Leon Tornikes ve destekçileri imparatorun bu tutumundan dolayı isyan

2013, s.269) Bu sebeple imparator doğu topraklarını güvence altına almak için Selçuklularla anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmaya göre; Tuğrul Bey'e verilmek üzere 200.000 dinar paranın yanında 1.000 top ipek kumaş, 50 çeşit ağır elbise, 500 at ve katır, 300 Mısır eşiği ve 1000 öküz gönderilmiştir. (Güner, 2022, s. 74) Esir edilen Gürcü General Liparit için kurtuluş akçesi almayan Tuğrul Bey onun yerine şu isteklerde bulunmuştur; Mesleme b. Abdilmelik b. Mervân b. el-Hakem el-Ümevî (ö. 121/739 (?)) zamanında Konstantinopolis'te yapılan cami onarılacak. Camide okunacak olan hutbe de ise Abbâsî halifesi ve Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey adına yer verilecek. Son madde ise bu onarılacak camiye Selçuklu hâkimiyet simgeleri olan ok ve yay konulacaktı. (Sevim ve Merçil, 1995, s. 36)

1054 yılına gelindiğinde Tuğrul Bey, Doğu Anadolu bölgesinde stratejik bir noktada yer alan Malazgirt üzerine yoğunlaşarak hazırlıklara başladı. Yapılacak olan Anadolu seferlerine bizzat katılmaya karar veren Tuğrul Bey kuvvetleriyle beraber harekete geçti. (Turan, 1969, s. 90-91) Tebriz önlerine gelindiğinde burada bulunan Mervânî emiri Nasruddevle'den temin edilen askerler de Selçuklu ordularına dâhil edilmiştir. Ayrıca bölgede bulunan diğer Müslüman emirlikler de Selçukluların vassalı olması nedeniyle yapılacak olan savaşlarda askerî yardım yapmak zorundaydılar. (Mevdûdî, 1971, s. 187) Tüm orduların birleşmesiyle üç kola ayrılan Selçuklu kuvvetleri hızla İrminiye coğrafyasında fetih hareketlerine girişti. Tuğrul Bey ve kuvvetleri ise Malazgirt önlerine gelerek burada karargâh kurdu. (Attaleiates, 2008, s. 58) Yapılan çarpışmalarda istediği hedefe ulaşamayan Tuğrul Bey, Bitlis vilayetinde bulunan II. Basil'in kullanmış olduğu dev mancınığı getirtti. Getirilen mancınık ilk atışıyla kaleyi koruyan üç Bizans askerini öldürdü. Bu silah karşısında dayanamayacağını anlayan bölge hâkimi Vasil, ordusunda bulunan Norman kökenli bir asker tarafından yapılan planı uygulamaya soktu. Bu plan doğrultusunda zırhını kuşanan Norman asker mızrağının uç kısmına bir kâğıt parçası takarak hızla Selçuklu ordularının bulunduğu noktaya ilerledi. İlerlerken yanındaki nef tışşelerini mancınığın üzerine atarak alev almasını sağladı. Ardından hızla bölgeden kaçan Norman askerî Hristiyan ahali tarafından sevinçle karşılandı. (Urfalı Meteos, 2000, s. 101-102). Bu duruma çok öfkelenen Tuğrul Bey yeni

ederek Konstantinopolis'e ulaşmıştır. Tornikos yapmış olduğu bu hareket sonucunda yakalanıp Bizans geleneğine göre cezalandırılmış olsa da isyanın bastırılması için doğu sınırında yer alan birliklerin bir kısmı başkentte çekilmesi sonucunda Anadolu'daki savunma hattının zayıflatılmıştır. Bu durum Selçukluların bölgeye yönelik askerî faaliyetlerinin artmasıyla sonuçlanmıştır. (Norwich, 2013, s. 269-270)

özmler aramaya başlamıştır. Nitekim lağımcılardan yararlanmaya karar veren Tuğrul Bey emir vererek kalenin dibini kazdırdı. Hristiyan kale halkın Selçuklu askerlerine karşı demir engeller atarak saldırıyı önmeye çalışması üzerine Tuğrul Bey atışmayı durdurma kararı aldı. Tuğrul Bey’in bu kararı almasıyla birlikte yöre halkı Tuğrul Bey’in önüne domuz fırlatarak hakaret etmiştir. Kendisine yapılan bu hakaret üzerine Tuğrul Bey öfkesini askerlerine yönlendirmiştir. (Grousset, 2005, 583-584)

1055 yılına gelindiğinde ise Bizans İmparatorluğu bazı siyasi hadiseler nedeniyle sıkıntılı günler yaşıyordu. Bu zor geçen günlerin ardından Bizans tahtına geçen Theodora’nın (d.984-ö.1056) ülkedeki sorunlarla ilgilendiği sıralarda Tuğrul Bey uzun zamandır beklediği fırsat ortamından faydalanmak istedi. Tuğrul Bey, Konstantinopolis’e elçi göndererek fethettiği Theodosipolis-Melitene sınırının doğusundaki toprakların geri verilmesini ve 1000 dinar vergi talep etti. İmparatoriçe Theodora ise Bizans İmparatorluğu’nun yaşadığı sorunlara bir yenisini eklememek için elçilere birbirinden değerli hediyeler vererek göndermiştir. (Gregory Abû’l-Farac, 1945, s. 305)

1057 yılında Bizans İmparatorluğu’nun içinde bulunduğu siyasi buhran Doğu Anadolu bölgesine de yansımıştı. Nitekim imparatorluğun düştüğü bu vahim durumdan yararlanmak isteyen Gürcü General Liparit’in oğlu İvane, Theodosipolis vilayetine saldırı düzenledi. Bölgede bulunan İberya valisi Katakulun ile savaşa girişen İvane istediği sonucu elde edemedi. İvane bu durum karşısında Tuğrul Bey’den askerî yardım istedi. Tuğrul Bey ise yardım teklifine olumlu yaklaşarak Yakuti önderliğinde bir ordu gönderdi. Yakuti önderliğinde hareket eden Selçuklu ordusu Ani vilayetine gelerek saldırılara başladı. Ani Kalesi’nin geçilmesinin zor olacağını anlayan Selçuklu kuvvetleri oruh üzerindeki Hart vilayetine ulaşarak yağma faaliyetine giriştiler. Selçuklu saldırıları karşısında Bizans İmparatorluğu bir dizi önlem almaya çalışmış da Selçukluların ilerlemesine engel olamadı. (Grousset, 2005, s. 589-591)

1058 yılından itibaren Doğu Anadolu fetih hareketleri Yakuti idaresinde Solar-ı Horasan unvanı²¹ taşıyan komutanlar tarafından gerçekleşti. Bu dönemde

²¹ Kaynaklardan elde edilen bilgilere göre Solar-ı Horasan hakkında kesin bilgi elde edilememiştir. Solar-ı Horasan büyük ihtimalle bölgesel görev unvanı olduğu tahmin edilmektedir. Zira anlam olarak bakıldığında Solar; Orta Asya Türk geleneklerine göre askerî unvan ismi olabilirken Solar-ı Horasan ise Horasan’dan gelen anlamında olabilir. Ayrıca bu ifade Süleyman b. Kutalmış ve Afşin Bey’e yakıştırılmış fakat konuyla ilgili kesin bilgi bulunamamıştır. (Usta, 2019, s. 452)

Kafkasya'yatekrar giren Selçuklu beyleri askerî harekâtlar düzenleyerek bölgenin direniş gücünü kırdılar. Aynı yıl Emir Dinar isimli Selçuklu beyi Melitene üzerine bir sefer düzenleyerek birçok ganimet elde etti. (Tunç, 2012, s.138) Ardından tekrar Erzincan vilayetine gelen Selçuklu kuvvetleri iki kola ayrılarak harekâta başladılar. Bu savaşta Emir Dinar'ın ölmesiyle birlikte ona bağlı Selçuklu kuvvetleri Muş vilayetine gelerek burada bulunan Ermeni lideri Thorning'e saldırarak öldürdüler. (Honigmann, 1970, s. 182) 1059 yılında ise Tuğrul Bey'in buyruğuyla harekete geçen Yakuti, Sanduk, Kapar ve Solar-ı Horasan Anadolu'ya gelerek bir dizi sefer düzendiler. (Öztuna, 1978, s. 413) Ardından Ermeni Kralı Senekerim'in oğulları Atom ve Apusahl'ı yakalamak için Kappadokia ve Sebasteia (Sivas) vilayetlerinde ilerleyen Sanduk Bey hızla saldırılara başladı. Sanduk Bey, Sebasteia vilayetinde yağma hareketleri yaparken İmparator X. Konstantinos'un (ö.1067) emriyle bölgeye gönderilen General Pankaras'ın ordusuyla karşılaştı. Bu karşılaşmada General Pankaras ve kuvvetleri Selçuklular tarafından mağlup edildi. (Urfalı Meteos, 2000, s. 110) 1062 yılında Tulkhum ve Ergani'ye doğru ilerleyen Selçuklu kuvvetleri Amida vilayetine geçmişlerdir. İmparator Dukas, Selçuklu yağmalarını durdurmak için Norman asıllı General Herve ile Edessa valisi Tavdanos'u bölgeye göndermiştir. Ancak Bizans birlikleri bölgeye geldikleri sırada Selçuklular çoktan coğrafyadan ayrılmışlardı. (Urfalı Meteos, 2000, s. 116)

Anadolu'nun iskanı ve Türkleşmesine yönelik yapılan bu ilk teşebbüsler daha çok bölgeye görevlendirilen emirler tarafından gerçekleşmiştir. (Caferoğlu, 1972, s. 5-6) Ayrıca bu dönemde Selçukluların bölgede aktif olarak ilerlemesindeki en büyük faktör Bizans İmparatorluğu'nun yaşamış olduğu siyasi kriz ortamı olmuştur. Zira Bizans kriz nedeniyle Doğu Anadolu coğrafyasına gereken önemi verememiştir. Bu durum Selçukluların Doğu Anadolu bölgesinden İç Anadolu'ya kadar ilerlemesine imkân sağlamıştır.

3.1.3.2. Alp Arslan Dönemi

Tuğrul Bey'in 1063 yılında vefatının ardından Selçuklular arasında saltanat mücadeleleri baş gösterdi. Çağrı Bey'in oğulları Süleyman, Alp Arslan (ö. 465/1072) ve Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış arasında gerçekleşen saltanat mücadelelerinin sonunda Selçuklu tahtına Alp Arslan geçti. (Kerimüddin Mahmudi Aksarayı, 2000, s.11) Sultan 1064 yılında tahta geçer geçmez ilk iş olarak Anadolu fetih hareketlerini kontrol etmek için Azerbaycan'a hareket etti. İrminiyye'nin

kuzey tarafında bulunan Merend bölgesine gelen Alp Arslan ve kuvvetleri burada zaman zaman Anadolu'ya harekât düzenleyen Tuğ-Tekin adlı bir Türkmen komutan tarafından karşılandı. Alp Arslan'ı karşılayan Tuğ-Tekin Anadolu coğrafyasına hâkim olmak için ilk etapta çevredeki dış unsurların kontrol altına alınması gerektiğini ifade etti. Bu sebeple Alp Arslan bu sebeple güzergahını değiştirerek Gürcistan'a doğru yola çıkmıştır. (Köymen, 1967, s. 33-34) Aras nehrini geçen Selçuklu orduları Alp Arslan'ın emriyle buraya ordugâh kurmuştur. Daha sonra orduyu ikiye ayıran Alp Arslan diğer orduyu oğlu Melikşah'ın (ö. 485/1092) komutasında Nahcivan bölgesine gönderdi. (Özmenli, 2021, s. 593) Nahcivan taraflarına gelen Melikşah ve kuvvetleri Ani bölgesinin sağ tarafında bulunan Şatık (Anberd) Kalesi'ne saldırarak Selçuklu hakimiyeti altına almıştır. (Ahmed b. Mahmûd, 2011, s. 60). Bu zaferin ardından sırayla Sürmene, Hagios Georgio (Kulp/Tuzluca) ve Meryem-nişîn kalelerini de ele geçiren Şehzade Melikşah babası Alp Arslan'ın yanına giderek tekrar ana orduya katılmıştır. (Ayan, 2009, s.17-18) Birleşen iki Selçuklu ordusu Gürcistan üzerine hareket etti. Sepidşehr, önlerine gelen Selçuklu kuvvetleri karşı tarafa geçebilmek için Çıldır gölünün üstüne bir köprü kurarak işe başladılar. Köprünün kurulmasının ardından Sultan Alp Arslan emirleri İbn Mücâhid ve Ebû Semre aracılığıyla Gürcü halkına haber göndererek teslim olmalarını emretti. Sultanın emri üzerine Gürcistan'a gelen İbn Mücâhid ve Ebû Semre bölge halkı tarafından öldürüldü. Bu durum Selçuklu kuvvetlerini harekete geçirdi. (Yıldırım, 2010, s.45- 46) İki kuvvet arasında üç gün devam eden çarpışmalar Selçukluların galibiyetiyle sonuçlandı. Bu zaferden sonra Gürcü Kral IV. Bagrat, Sultan Alp Arslan'ın yanına gelerek ona tabii olduğunu bildirdi. Böylece Kafkasya bölgesini coğrafyasını güvence altına alan Sultan Alp Arslan nihai hedefi olan Ani vilayetine²² doğru hareket etti. (el-Hüseynî, 1943, s. 26-27) Nitekim IV. Bagrat'ın, Selçuklu sultanın ilerleyişi karşısında tabii olduğunu bildirmesi geçici süreli olmuştur. Zira IV. Bagrat dönemin askerî ve siyasi dengeleri karşısında stratejik zorunluluktan dolayı Selçuklu hakimiyetini kabul etmiş bu

²² Ani vilayeti; Ermeni Bagratuni Krallığı'nın başkenti olarak inşa edilmişse de yöre aynı zamanda savunma açısından elverişli doğal çevrili bir kale-şehir özelliği taşımaktadır. Selçuklular açısından ise şehir; Bizans ve Gürcü etkisi altında kalan Ermenilere karşı hem bir merkez hem de Kafkaslar ve Anadolu'ya geçiş görevi üstlenen mıntıkadır. 1064 yılında Sultan Alparslan tarafından fethiyle birlikte Selçuklu hakimiyetinin Gürcistan ve Doğu Karadeniz'e doğru ilerleme imkânı bulmuştur. (Boy, 2019, s.1306-1306)

gelişme Alp Arslan'ın, Gürcistan'a yönelik başarılı seferlerinin üstünlüğü sonucunda gerçekleşmiştir. (Tskhovreba, 2014, s. 159-160)

Ani, stratejik konumu itibariyle Anadolu'ya yapılacak seferlerin giriş noktası olarak önemli bir şehirdi. Ani şehrinin bulunduğu konum, Sultan Alp Arslan'ın da dikkatini çektiği için bütün fetih harekâtlarını bu mevkiye göre düzenlemişti. Bu amaç dâhilinde önce Kars'ı ele geçirerek Ani'nin çevresini kontrol altına almak suretiyle şehrin savunma kabiliyetini zayıflatmıştır. (Cengiz, 2018, s. 67) Bölgedeki Bizans İmparatorluğu'na bağlı thema birlikleri ise Selçukluların bu faaliyetleri karşısında Ani, Eleşkirt ve Malazgirt'te bulunan yüksek güvenli kalelere çekilerek kendilerini koruma altına almıştır. Bizans İmparatorluğu'nun bu tutumu Selçuklular için Doğu Anadolu bölgesine yönelik akınlarına açık kapı bırakmıştır. (Honigmann, 1970, s. 186)

22 Temmuz 1064 tarihinde Ani kalesinin önlerine gelen Alp Arslan ve kuvvetleri şehri kuşatma altına aldı. Bizans askerleri ise Selçuklu saldırıları karşısında savunmaya geçerek Ani Kalesi'ni çevreleyen Arpaçay Nehrinden yararlanarak bir çukur oluşturdu. Bu çukur nehirden alınan suyla doldurularak kalenin en zayıf noktasını güçlendirilecek şekilde hazırlandı. (el-Hüseyinî, 1943, s. 27) Kalenin önlerine gelen Sultan Alp Arslan surları inceleyerek zayıf bölgeleri tespit etmiş ardından dev mancınıklar kurdurarak zayıf surları hedef almıştır. (Özmenli, 2021, s. 596)

Nitekim yapılan hamlelerin başarısız olması ordunun moralini bozmuştur. Bunun üzerine sultan askerlerini cesaretlendirmek için bir konuşma yaparak yeniden hücum emri vermiştir. (el-Hüseyinî, 1943, s. 27) Selçukluların saldırıları karşısında daha fazla dayanamayacağını anlayan Ani halkı cizye karşılığında teslim olmuştur. Fakat kısa süre sonra anlaşmayı bozan Ani halkı Selçuklulara karşı tekrar savaş açmıştır. Savaş sürerken meydana gelen bir deprem nedeniyle Ani kalesinin surlarından biri yıkılmıştır. (Özmenli, 2021, s. 594) Surların yıkılmasıyla birlikte Selçuklu kuvvetleri şehrin içerisine girmiştir. Bunun üzerine bölgenin yöneticiliğini yapan Bagrat ve Grigor kalenin içine kapanarak kendilerini güvence altına almıştır. Yöneticilerin bu tavrı üzerine Ani halkı şehirden kaçmaya çalışmıştır. Nihayet şehir halkının Sultan Alp Arslan'a sığınmasıyla birlikte yaşanan mücadelelere son verilmiştir. 16 Ağustos 1064 tarihinde Ani'nin fethiyle beraber Bizans İmparatorluğu'nun Doğu Anadolu bölgesindeki hakimiyeti sona ermiştir. (Solmaz,

2000, s. 138-139). Sultan Alp Arslan'ın Ani zaferi İslam dünyasında sevinçle karşılanırken Hristiyan dünyasında derin bir üzüntü yaratmıştır.

Doğu Anadolu'yu Türkmen emirlere emanet ederek bölgeden ayrılan Sultan Alp Arslan Anadolu fetih harekâtlarını hızlandırmıştır. Alp Arslan'ın emri doğrultusundan bölgeye hareket eden komutanlardan biri de Solar-ı Horasan adlı bir Türkmen beyidir. 1065 yılında Tilkhum Kalesi'ne başarısız bir sefer düzenleyen Solar-ı Horasan, Siverek vilayetine ilerlemiş ve burada birçok ganimet elde etmiştir. (Honigmann, 1970, s. 187) Ardından Amida bölgesine giren Solar-ı Horasan burada bulunan Mervâni emiri Ebü'l-Kasım Nizâmüddîn Nasr tehdit ederek 3.000 dinar karşılığında bölgeden ayrılacağını dile getirdi. Nitekim Solar-ı Horasan'ın bu tavrı emir Nizâmüddîn Nasr'ın hoşuna gitmedi. Solar-ı Horasan'a tuzak kuran emir Nizâmüddîn Nasr daha sonra onu adamlarına öldürttü. Emir Nizâmüddîn Nasr'ın bu girişiminin diğer Türkmen beylerinin de kulağına gitmesiyle aralarında Gümüştekin, Afşin ve Ahmed-Şah'ın da bulunduğu bir grup Türkmen bölgeye hareket etti. (Taşçı, 2021, s. 74) Bölgeye gelen Türkmenler sırayla Tilkhum, Nisibis ve Adıyaman vilayetlerine saldırı düzenlediler. Türkmen saldırıları üzerine Nisibis yöneticisi Arvandanos bir baskın düzenledi. (Grousset, 2005, s. 608) Sonuçta Nisibis yöneticisi Arvandanos esir alınarak Bizans İmparatorluğu'ndan 20. 000 dinar²³ fidyeye talep edildi. Bu zaferin ardından Ahlat vilayetine giden Türkmenler arasında büyük bir tartışma çıkmış ve bu anlaşmazlık Afşin Bey'in Gümüştekin'i öldürmesiyle son bulmuştur. (Gregory Abû'l-Farac, 1945, s. 318) Gümüştekin'in vefatı sonrası Sultan Alp Arslan'ın kendisini cezalandıracağını düşünen Afşin Bey yönünü Anadolu'nun güney taraflarına çevirmiş Malatya vilayetine yönelerek burada bulunan Bizans birliklerini mağlup etmiştir. Bu başarının ardından Karaman üzerinden Kilikya'ya ilerleyerek Halep'e ulaşmıştır. Onun Anadolu'da yapmış olduğu askerî başarıları neticesinde Alp Arslan tarafından affedilmiş ve elde ettiği ganimetlerle Ahlat'a gelmiştir. (Yakupoglu, 2021, s. 27)

1067 yılında Kafkasya topraklarında Alanların görünmesiyle birlikte Sultan Alp Arslan veziri Nizamü'l-Mülk (ö. 485/1092) ve komutanlarından Sav-tekin ile

²³ 1 dinar yaklaşık 4,25 gram altına eş değer olduğu dönemde Nisibis yöneticisi Arvandanos için ödenen 20.000 dinarlık fidyeye miktarı 85.000 gram altına tekabül etmektedir. Bu nedenle Arvandanos için ödenen miktarın abartma olasılığı yüksektir. Zira XI. yüzyılın ortalarından itibaren Bizans İmparatorluğunun iktisadi durumunu göz önünde bulundurulda bu miktarın ancak üst düzey mevkideki kişiler için ödenmesi durumu olabilir. (Abdullah, 2020, s.23)

birlikte tekrar bu bölgeye hareket etti (Bedirhan, 2014, s. 172) Bölgeye gelen Alp Arslan, Doğu Anadolu'da Hristiyan birliği olduğu sürece Anadolu topraklarında bir kazanım elde edemeyeceğini anlamıştı. Bu sebeple bu bölgeleri kontrol altına alabilmek için büyük çaba harcamıştır. Hatta Doğu Anadolu'daki Müslüman emirlikler de Selçuklu hakimiyeti altına alınmıştır. Bu güçle birlikte Gürcistan topraklarına giren Sultan Alp Arslan kısa zaman içerisinde bölgedeki kaleleri ele geçirdi. (el-Hüseynî,1943, s. 30- 32) Elde edilen zaferin ardından Kars vilayetine geçen Sultan Alp Arslan burada Gürcü General Liparit'in oğlu İvane aracılığı ile IV. Bagrat ile anlaşma yaparak Kafkasya'yı güvence altına aldı. (Kırzioğlu, 1953, s. 353) Alp Arslan daha sonra hizmetindeki El-basan, Yakuti ve Sanduk (Saltuk) adlı komutanları Anadolu topraklarında yürütülen gazaya gönderdi. (Koç, 2013, s.54)

Doğu Anadolu'da Türk akınlarının hızlanmasıyla birlikte Bizans İmparatorluğu çareyi daha önce Peçenek saldırıları karşısında başarılı savunmalar gerçekleştiren General Romanos Diogenes'te (d.1030-ö.1072) bulmuştu. Bu sebeple senato üyeleri X. Kosntantinos Dukası'nın ölümüyle dul kalan İmparatoriçe Eudokia'yı (d.1021-ö.1096) dolaylı yoldan tehdit ederek General Romanos Diogenes ile evlenmesi yönünde baskı yaptı. Baskılar sonucunda İmparatoriçe Eudokia ile General Romanos Diogenes evlenmiş ve Bizans tahtı Romanos'a geçmişti. (Psellos, 2008, s.222-223) Yeni İmparator yaşanan Selçuklu akınlarına karşı derhal harekete geçerek hazırlıklara başladı. 1068 Mart'ında harekete geçen İmparator Romanos ilk iş olarak Sivas vilayetine gelerek burada bulunan Selçuklu kuvvetleriyle çatışmaya girdi. İki kuvvet arasında yaşanan şiddetli çatışmalar sonucu Selçuklu kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı. (Grousset, 2005, s. 608) Selçuklulara karşı alınan bu ilk galibiyetle birlikte Germanikeia vilayetine ilerleyen Bizans orduları burada Selçuklu komutanlarından Has İnal ve Umur Tekin'in kuvvetleriyle amansız bir mücadeleye girişti. Bu mücadeleden de zaferle ayrılan İmparator Romanos ardından Halep vilayetine ilerleyerek burada bulunan Selçuklu emirlerinden Han-oğlu Harun ve Selçukluların vassalı konumundaki Mirdasoğulları²⁴ hâkimi Mahmud ile savaşa tutuştu ve yeni bir zafer daha kazandı.

²⁴ Beyliğe adını veren Esedüddevle Salih b. Mirdas tarafından 1023 yılında Halep'in ele geçirilmesinden sonra kurulmuştur. Arap kökenli olan bu hanedanlık 1070 yılında bölgeye gelen Selçuklu emiri Sanduk'a Bizans topraklarına saldırarak gaza yapmasını önermiştir. Bu gaza faaliyetleri sonucunda hanedanın başında olan Reşidüddevle Mahmud aynı yıl Selçukluların vassalı olmayı kabul ederek bölgede Selçuklular adına savaşırlara katıldı. (Bilindir, 2017, s.42-52)

(Sevim ve Merçil, 1995, s. 56) Bu savaşlar nedeniyle bölgede kıtlık meydana geldiği için imparator ordularını Antakya yönlendirdi. (Eskikurt, 2020, s. 156-157) Bizans ordularının bölgeden ayrılmasıyla birlikte Afşin ve kuvvetleri Amuriyye (Amorion) bölgesine kadar ilerledi. (Azîmî, 1988, s. 18) Ancak kış mevsiminin başlaması sonucu İmparator Romanos tekrar başkentte döndü. (Zonaras, 2008, s. 129)

1069 yılında Selçuklu komutanlarından Afşin, Dilmaç-oğlu, Ahmet-Şah, Arslantaş ve Sanduk Anadolu'nun doğu ve güney taraflarında bir dizi sefer düzenlediler. (Çetin, 2020, s. 29) Selçuklu askerî faaliyetlerinin giderek yayılması üzerine İmparator Romanos ordusuyla birlikte harekete geçti. İmparator ordularını ikiye bölerek Selçukluların üstüne gönderdi. Manuel Komnenos önderliğindeki birinci ordu Sebasteia Philaretos Brachamios idaresindeki ikinci ordu ise Fırat Nehri'ne doğru ilerlemiştir. Selçuklu kuvvetleri, Melitene bölgesine gelen Philaretos Brachamios önderliğindeki Bizans ordularına karşı aniden saldırıya geçti. Beklenmedik bir saldırı karşısında kalan Bizans orduları mağlup şekilde bölgeden ayrıldı. Bunun üzerine General Philaretos başkent Konstantinopolis'te olan İmparator Romanos'un yanına gelerek durumu izah etti. (Attaleiates, 2008, s.114-115) Bunun üzerine İmparator Romanos tekrar sefer hazırlıklarına başladı. (Psellos, 2014, s. 228) Sefer hazırlıkları sırasında Slav, Frank, Rum, Ermeni, Gürcü, Peçenek ve Hazarlardan yaklaşık 600.000 kişilik ücretli asker toplandı.²⁵ (Ahmed b. Mahmûd, 1977, s.92) Yoğun hazırlıkların ardından halkın ve askerlerin motivasyonunu yükseltmek amacıyla Ayasofya Kilisesinde ayin gerçekleştirildi. 13 Mart 1071 tarihinde başkentten ayrılan Bizans ordusu²⁶ Sebasteia vilayetine

²⁵ Bizans İmparatorluğu ile yapılacak olan bu mücadelede toplanan asker sayısı İslam kaynaklarında yer alan bilgiler doğrultusunda kesin olarak bir sonuç verilmemiştir. Nitekim elde edilen bilgiler neticesinde bu sayının 54.000-60.000 aralığına yakın olduğu bilinmektedir. Dönemin Ermeni ve Bizans kaynaklarındaki ifadelerle göre her iki tarafında asker sayısı hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Buna karşın müellif kaynaklardan elde ettiğimiz sonuç Bizans ordularının sayıca Selçuklu ordularından üstün olduğunu yazmaktadır. (Köymen, 1962, s. 267)

²⁶ İmparator Romanos'un bu savaş sırasında yanında bulunanlar arasında Doğu Anadolu coğrafyasından sorumlu olan General Manuel Komnenos ve Alp Arslan'ın eniştesi El-basan bulunuyordu. El-basan'ın Bizans İmparatorunun yanında yer almasının nedeni ise 1067 yılında Kavurd'la birlikte isyanda etmesidir. Kavurd'un Alp Arslan'ın kuvvetleri tarafından yakalanmasıyla El-basan Kazvin'e kaçmıştır. Kısa sürede bölgede kalan El-basan ardından kendine katılan Türkmenlerle birlikte Anadolu ilerledi. El-basan'ın yapmış olduğu hareketler sonucu Alp Arslan, komutanlarından Afşin'i görevlendirmiş olsa da El-basan, Alp Arslan'dan korktuğu için kaçmıştı. Selçukluların iç işlerinde yaşanan karışıklık Bizans İmparatorluğu için muazzam bir olay olmuştur. Zira İmparator Romanos General Manuel'i El-basan üzerine göndermiş aralarında gerçekleşen savaşta El-basan ve kuvvetleri galip gelmişti. Yaşanılan galibiyetin ardından Afşin'in kendisine

geldikten sonra savaş planı yapmak için bir heyet kuruldu. (Satır, 2018, s. 334) Heyetteki görüşmelerde iki görüş öne çıkmıştır: Bunlardan ilki Bizans ordularının Rey üzerine yürüyerek Selçukluları kendi başkentinde yenilgiye uğratmasının daha anlamlı olacağı fikirdi. Ancak bu fikir Bizans İmparatorluğu için birçok sorunu beraberinde getiriyordu. Zira Bizans ordusu, Selçuklu topraklarındaki arazi şartlarını tanımıyordu. Bizanslı General Nikephoros Bryennios ve Türk kökenli Joseph Tarkhaniotes'ın (Tarhan) ortaya koyduğu ikinci görüş ise Bizans ordusunu güvenlik çemberi içine alarak Selçukluları yiyecek sıkıntısına sokmayı öngörüyordu. Böylelikle gıda gereksinimleri karşılanamayan Selçuklu askerleri büyük bir güç kaybederek mağlup olacaktı. (Çetin, 2020, s. 45) Yapılan hazırlıkların ardından Theosidopolis'te üç kısma ayrılan Bizans ordusu Malazgirt kalesini kuşattı. (Bryennios, 2008, s. 49) Bu esnada Dimaşk yolunda olan Sultan Alp Arslan hızla Doğu Anadolu bölgesine hareket etti. Vaziyetin endişe verici olması üzerine yanında bulunan eşi ve çocuklarını Rey'e gönderdi. (Ahmed b. Mahmûd, 1977, s. 91) Bu gelişmenin ardından Romanos'a elçi gönderen Sultan Alp Arslan İmparatora bir barış anlaşması sundu. İmparator bu teklifi reddederek savaşın başlamasına zemin hazırladı. (Kürkçüoğlu, 2002, s. 1166) Uzun süren hazırlıklardan sonra saldırıya geçmek üzere hareket eden Sultan Alp Arslan, İmam Ebu Nasr Muhammed İbn-i Ebu'l-Melik Buhârî el-Hanefî'nin savaşı cuma günü yapmasının daha hayırlı olacağını hatırlatması üzerine bundan vazgeçti. Alp Arslan bu uyarıları dikkate alarak cuma günü için hazırlık yaptı. (Mevdûdî, 1971, s. 241) Sultan Alp Arslan askerleriyle birlikte cuma namazını kıldıktan sonra şu konuşmayı yaptı: *"Eğer şehit olursam bu beyaz elbise kefenim olsun. O zaman ruhum göklere çıkacaktır. Melikşah'ı yerime tahta çıkarınız ve ona bağlı kalınız. Zaferi kazanırsam önümüzde çok hayırlı günler olacaktır."* Ordunun başına geçen Alp Arslan parçalara böldüğü ordulardan ikisini alarak savaş meydanına geldi. (Ahmed b. Mahmûd, 1977, s. 94) Bizans İmparatoru Romanos ise Roma savaş taktiklerinden dikedörtgen adlı hamleyle Selçuklu ordularına karşılık verecekti. (Eyice, 1971, s.50)

26 Ağustos 1071 tarihinde Rahva ovasında buluşan iki ordu saldırıya geçti. (Şeşen, 1972, s. 109) Selçuklu kuvvetleri oklarla Bizans merkez kuvvetlerini hedef aldı. Selçukluların bu hamlesi karşısında telaşlanan İmparator Romanos bütün birliklerini toplayarak Selçukluların üstüne yürüdü. Böylece İmparator bu hamle ile

doğru hareket ettiğini duyan El-basan General Manuel'in teklifiyle Bizans'a sığınmak zorunda kalmıştı. (Cahen, 2002, s. 208)

savaş sırasındaki en büyük taktiksel hatasını gerçekleştirdi. Zira bu hata üzerine Sultan Alp Arslan Turan Taktiği'ni devreye soktu. (GATSEB, 1986, s. 202) Selçuklu askerleri tarafından çembere alınan Bizans orduları hızla saldırıya geçmiş olsa da Uz ve Peçenek boylarının lideri Tamin'in soydaşlarının tarafına geçmesiyle dağıldı. Ordularının durumunu gören İmparator Romanos savaş alanından kaçmak istese de bu girişimi Selçuklu birlikleri tarafından engellendi. (Tellioğlu, 2014, 128) Akşama kadar süren savaş sonunda Bizans İmparatorluğu Selçuklular karşısında büyük bir mağlubiyete uğramıştır. Öyle ki bu mağlubiyet, Bizans'ın daha önce kaybettiği savaşlara benzememekteydi. (Cahen, 1979, s. 87) Zira bir Müslüman Sultan ilk kez Bizans İmparatorunu esir almıştı. (Roux, 2001, 214) Şahne valisi Gevher-Ayin'in askerlerinden biri olan Sadi isimli kişi tarafından yakalanmıştır. Sadi ele geçirdiği böyle büyük bir ganimeti efendisi Gevher-Ayin'e teslim etti. Şahne valisi Gevher-Ayin ise Sultan Alp Arslan'a sundu. (Tülücü, 1996, s. 299) Kaynakların verdiği bilgiye göre Sultan Alp Arslan karşısında gördüğü İmparator Romanos'a esir muamelesi yapmayarak Bizans İmparatoruna saygı çerçevesinde yaklaşmıştır. Sultanın rakiplerine karşı bu tavrı döneminde kaynaklarında da takdirle zikredilmektedir. (Bryennios, 2008, s.56)

26 Ağustos 1071 tarihinde gerçekleşen Malazgirt Meydan Muharebesi Anadolu topraklarındaki Türk hâkimiyeti için dönüm noktası olmuştur. Zira kazanılan mücadele Anadolu'nun Türk egemenliğine girerek vatan toprağı olarak görülmesini sağlamıştır. Mücadelenin akabinde Sultan Alp Arslan'ın verdiği emir doğrultusunda bölgede Türk varlığını kesinleştirmek için Selçuklu beyleri Anadolu'ya gönderilmiştir. Selçuklu beylerinin girişimleri sayesinde Anadolu topraklarında beylikler kurularak bölgenin bir taraftan Türkleşmesi sağlanırken diğer taraftan yörede bulunan farklı etnik unsurlarla birliktelik vurgusu yapılmıştır.

3.1.3.3. Melikşah Dönemi

24 Kasım 1072 tarihinde Yusuf el-Harezmi tarafından düzenlenen suikast sonucu Sultan Alp Arslan'ın öldürülmesi üzerine Selçuklu tahtı Melikşah'a geçmiştir. (Bayındır, 2018, s. 403) Fakat Alp Arslan'ın kardeşi Kavurd verilen karara itiraz ederek başkaldırmış bu sebeple de Selçuklu Devleti'nde bir süre fetih politikasına ara verilmek zorunda kalınmıştır. (İbnü'l Kesir, 1995, C. XII, s. 227) 25 Kasım 1072 tarihinde yaşanan saltanat mücadeleleri sona ermiş ve Melikşah, Selçuklu Devleti'nin başına geçmiştir. (Koca, 2007, s. 30)

Yaşanan siyasi hadiseler nedeniyle Selçuklu Devleti'nin Anadolu coğrafyasına yönelik faaliyetleri azalırken bölge daha çok gönderilen Selçuklu beylerinin askerî harekâtlarına sahne olmuştur. İmparator Mikhail Dukas (d.1050-ö.1090) Selçuklu faaliyetlerini durdurmak amacıyla General Isaakios Komnenos ve kuvvetlerini Kayseri vilayetine göndermiştir. Ayrıca İmparator Ursel ve 400 kişiden oluşan bir askerî birliği de destek kuvvet olarak bölgeye intikal ettirmiştir. Nitekim bu hamle Ursel ile Isaakios Komnenos arasında bir tartışmaya neden olmuştur. Sonuçta Ursel, Bizans İmparatorluğu'na isyan ederek askerî faaliyetlere girişmiş ve bu isyan nedeniyle Bizans İmparatorluğu bölgede bulunan Selçuklu beylerinden yardım talep etmiştir. (Zonaras, 2008, s. 144-145) Ursel'in yakalanması için Selçuklu beylerinden Artuk ve Tutak'a yüklü miktarda fidye ödemek zorunda kalınmıştır. (Attaleiates, 2008, s. 189)

1076 da Sultan Melikşah, babası Alp Arslan'ın vefatı nedeniyle yarım bırakılan Kafkasya seferini tamamlamak üzere hazırlıklara başladı. Yapılan hazırlıkların ardından kuvvetleriyle yola çıkan Melikşah burada yaşanan iç karışıklıklardan faydalanan kısa sürede bölgeyi ele geçirdi ve fethedilen bölgelerde Selçuklu emirleri Sav-tekın ve Fadlun'u vali olarak görevlendirdi. (Kafesoğlu, 1973, s.107) Sav-tekın önderliğinde Arran bölgesinde hızla iskân faaliyetlerine girişildi. Fakat bu girişim Gürcü kralı olan II. Giorgi'yi rahatsız etti. Ülkesine gelen Türkmenler üzerine saldırı düzenleyen II. Giorgi savaştan galip ayrıldı. Selçuklu idaresinde bulunan topraklarını geri alan II. Giorgi'nin bu zaferi bölgede yaşayan Hristiyanları harekete geçirdi. Kafkasya bölgesinde bulunan Şamşvil ve Anapa vilayetleri Selçuklulara karşı başkaldırdı. Bu nedenle Sultan Melikşah tekrar bölgeye hareket etti. (Durdu, 2016, s. 85) 1078 yılında Somketh vilayetine gelen Melikşah ve kuvvetleri bölgeyi ele geçirdi. Melikşah'ın elde ettiği bu zaferin akabinde Gürcüler tekrar toplanarak isyan girişiminde bulundular. Nitekim bu isyan Theodosipolis, Kars ve Oltu vilayetlerine de yansdı. (Özgüdenli, 2013, s.176) Bu vilayetlerde gerçekleşen isyanların akabinde Sultan Melikşah maiyetinde bulunan emir Ahmed'i bölgeye gönderdi. 1080 yılında bölgenin asayişini sağlayan emir Ahmed daha sonra II. Giorgi'in itaatini sağladı ve bölgenin idaresi Yakuti'nin oğlu olan Kutbu'd-din²⁷ İsmail'e verildi. (Kafesoğlu, 1973, s. 108-109)

²⁷ Kutbu'd-Din ifadesi "Dinin kutbu", yani "dinin eksenini, dinin dayanağı" veya "dinin merkezi şahsiyeti" anlamına gelir. Kutbu'd-Din (قطب الدين), Arapça kökenli bir unvandır ve iki kelimeden

1083 yılında bir isyan teşebbüsü daha olmuştur. Mervâni emiri Nasrû'd-devle, Selçuklulara karşı isyan ederek bağımsızlığını ilan etti. Bu girişim Doğu Anadolu'daki Selçuklu hakimiyeti için tehlike arz ediyordu. Zira Şii inanca mensup Mervânilerin isyan hareketleri Anadolu topraklarındaki Türk hâkimiyetinin sonu olabilirdi. (Koca, 2008, s. 383) Bu sebeple Sultan Melikşah eski Abbâsî veziri Fahrû'd-devle²⁸ Ebû Nasr Muhammed b. Cüheyr ve beraberinde birçok Selçuklu komutanının yer aldığı bir orduyu Amida'ya gönderdi. (İbnü'l-Ezrak, 1990, s.191) Sultan Melikşah'ın kendisine karşı bir ordu gönderdiği haberini alan Nasrû'd-devle Mansur, Musul-Halep Emiri Şerefû'd-devle Müslim'den destek istemiştir. Ancak Selçuklu ordusunun kendilerinden sayıca üstün olduğunu fark eden Şerefû'd-devle Müslim Selçuklu Devleti'ne bağlılığını ve savaşın gereksiz olduğunu vurgulayarak ortamı yumuşatmaya çalıştı. Fahrû'd-devle ise kendi soydaşı olan Müslim'in Selçuklu emirleri tarafından mağlup olacağını fark ederek anlaşma yapmaya karar verdi. (Öztürk, 2022, s.139) Fahrû'd-devle'nin aldığı bu karar Selçuklu emirlerini rahatsız etti. Özellikle Selçuklu komutanları arasında bulunan Artuk ve Çubuk Bey önderliğindeki kuvvetler verilen karara itiraz ederek Şerefû'd-devle²⁹ Müslim'in ordusuna saldırmış ve birçok ganimet elde etmişlerdir. Bu durum, Selçuklu kuvvetleri ve ile Fahrû'd-devle arasında birtakım hadiseler yaşanmasına neden oldu. Fahrû'd-devle kendisinden gizli yapılan saldırı sonucu Artuk Bey'e tavrı olarak ganimetlerin Sultan Melikşah'a gönderilmesini istedi. (Sevim, 1962, s. 133) Artuk Bey ise Fahrû'd-devle'nin bu isteğine karşı çıkarak Türk savaş geleneklerine göre savaş alanında elde edilen ganimetlerin askere ait olduğunu dile getirdi. Fahrû'd-devle'nin durumu Sultan Melikşah'a bildirerek şikâyeti üzerine ikili arasındaki sorun daha da büyümüştür. Fahrû'd-devle'nin bu tutum nedeniyle nihayet Artuk Bey kuvvetleriyle birlikte bölgeden ayrılarak Sincar vilayetine gitti. (Bedirhanoglu, 2019, s. 29)

oluşur: Kutb (قطب): Kelime anlamı olarak "ekseni", "kutbu", yani merkez ya da mihver demektir. Tasavvuf literatüründe ise "evliyanın en büyüğü", "velilerin lideri" anlamında kullanılır. Din (الدين): "Din" kelimesi İslamiyet, inanç sistemi ya da kutsal düzen anlamına gelir.

²⁸ Orta Çağ İslam dünyasında hükümdarlara, emir ve vezirlere verilen onur ve ihtişam unvanlarıdır. Hem siyasi gücü hem de sahibinin devlete olan katkılarını yüceltmek için kullanılır. Fahrû'd-Devle (فخر الدولة), Arapça kökenli bir unvandır ve iki ana bileşenden oluşur: Fahr (فخر): "Övünç", "şeref", "iftihar kaynağı" anlamına gelir. Devle (الدولة): "Devlet", "hükümet" ya da "iktidar" anlamındadır.

²⁹ Şerefû'd-Devle, "Devletin şerefi", "Devletin onuru" anlamına gelir. Bu unvan, özellikle Abbasîler ve Büveyhîler döneminde devlet büyüklerine, emir ve vezirlere verilen onursal bir lakaptır. Bu tür unvanlar kişinin devlet nezdindeki itibarını ve görevini sembolize eder. Şeref (شرف): Onur, saygınlık, yüksek mevki anlamına gelir. Devle (الدولة): Devlet, iktidar ya da hükümet demektir.

Artuk Bey'in bölgeden ayrılması üzerine daha rahat hareket eden Fahrü'd-devle Meyyafarikin önlerine gitmiş ve sırasıyla Mardin, Erzen, Sirt ve Hasankeyf'i ele geçirmiştir. (Savran, 2004, s. 514) Fahrü'd-devle'nin saldırıları karşısında zor duruma düşen Nasrü'd-devle Mansur, Sultan Melikşah'ın yanına giderek ilişkilerini düzetmek istemiştir. (İbnü'l-Erzak, 1975, s. 191) Fakat Vezir Ebu Salim'in şehrin uzun süre savunmaya dayanıklı olacağını belirtmesi üzerine tekrar ayaklanmıştır. Sonuçta saldırılara fazla dayanamayan Mervânî halkı Mayıs 1085'te teslim olmuştur. Meyyafarikin kuşatmasının iki yıla yakın süre de zaferle sonuçlanması dikkat çekicidir. Zira kuşatmanın uzun sürmesindeki asıl neden Selçuklu ordusunda yer alan Hacib Altuntak'ın bölgedeki yöneticilerle iletişime geçerek gizli ittifak kurması sonucu kuşatma beklenildiğinden uzun sürmüştür. (Koca, 2008, s. 400) Ağustos 1085'te mancınık getirtilerek kalenin surları yıkılmış ve Selçuklu kuvvetleri şehre girmiştir. Saldırıları karşısında çaresiz kalan Meyyafarikin halkı da direniş göstermeden teslim olmuştur. Bu gelişmeyle birlikte Selçuklu Emiri Moncuk Böri Mardin kalesini ele geçirmiş, diğer Selçuklu emîri Çökürmüş ise Cizre'yi itaat altına almıştır. (Sevim, 2000, s. 112) Öte yandan Mervânîlerin siyasi varlığına son verilirken hâkim olduğu Harput vilayeti de Çubuk Bey'e bırakılmıştır. (İbnü'l-Ezrak, 1990, s. 193)

Bu dönemdeki bir başka önemli gelişme ise Süleymanşah'ın (ö. 479/1086) Anadolu'ya girmesidir. (Azîmî, 1988, s. 21) Süleymanşah Orta Anadolu'da Bizans İmparatorluğu'yla yoğun bir şekilde mücadele ettikten sonra Doğu Anadolu bölgesine yönelmiş sırasıyla Adana, Tarsus, Anazarba ve Misis şehirlerini fethetmiştir. (Toksoy, 2004, s. 65) Bu başarılı seferlerinin ardından nihai hedefi olan Antakya vilayetine yönelen Süleymanşah bölge halkının yöneticisi Philaretos'un rahatsız olmasından istifade ederek kısa zamanda şehri ele geçirdi. 1085 yılında gerçekleşen bu zaferi Melikşah'a bildiren Süleymanşah daha sonra bölgedeki Mirdasoğulları'nın topraklarını da kendine bağladı. (Sevim, 1990, s. 31-35) Süleymanşah'ın başarılı bir şekilde ilerlemesi bölgedeki diğer beyliklerin de dikkatinden kaçmadı. Özellikle rahatsız olan Ebü'l-Mekârim Şerefüddeve Müslim b. Kureyş b. Bedrân el-Ukaylî (ö. 478/1085), Süleymanşah'tan haraç talep etmiştir. Süleymanşah ise Müslümanların birbirine haraç ödemesinin doğru olmadığını ifade ederek haraç ödemeyeceğini bildirmiştir. Süleymanşah'ın vermiş olduğu bu tepki savaş gerekçesi sayılmıştır. (Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, 2000, s. 15) 20 Haziran 1085 tarihinde yaşanan savaşta Çubuk Bey ve kuvvetlerinin

Süleymanşah'ın tarafına geçmesiyle Müslim mağlubiyete uğramıştır. Bu zaferinin ardından Halep'e geçen Süleymanşah güney bölgelere yöneldi. (Ata, 2024, s. 29) Süleymanşah ilerlerken Halep Emiri Şerif Hasan b. Hibetullah el-Hutey Halep vilayetini Tutuş'a (ö. 488/1095) teslim etmiş, bu da iki Selçuklu beyini karşı karşıya getirmiştir. İki kuvvet arasında gerçekleşen mücadele sonucu Süleymanşah savaş alanında vefat etti.³⁰ İki Selçuklu beyinin mücadeleye girişi Sultan Melikşah'ı kızdırmış ve bölgeye intikal etmesine neden olmuştur. (Azîmî, 1988, s. 25-26)

Sultan Melikşah 1086 yılında yanına aldığı Porsuk ve Bozan adlı Türkmen beyleriyle Suriye'ye intikal etti. Sultanın üstüne geldiğini anlayan Tutuş, Artuk Bey'e haber göndererek ittifak yapmak istemiştir. Ancak Artuk Bey onun Süleymanşah'ın ölümünden sorumlu olduğunu düşünerek bu teklifi reddetmiştir. (Ağırnaslı, 2020, s. 257) Sultan Melikşah Suriye'de asayiş sağladıktan sonra Halep vilayetinin yöneticiliğine Kasîmüddeve Aksungur b. Abdillâh (ö. 487/1094), Edessa vilayetine Emir Bozan, Antakya vilayetine ise Yağisan'a (ö. 491/1098) atamıştır. (Dokdemir, 2021, s. 1017) Yapılan yeni atamalarla bölgeyi güvenlik çemberi içerisine alan Sultan Melikşah, bu gelişmenin akabinde babası Alp Arslan'ın mezarına giderek fethettiği bölgelerden birer miktar toprak koymuştur. Sultan bu hareketle manevi olarak, atalarından kalan mirasa sahip çıkarak geniş sınırlara ulaştırdığını göstermek istemiştir. (Vardan, 1937, s.183)

3.1.4. Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri

Çağrı Bey'in önderliğinde yapılan keşif seferlerinin ardından Türkmenler açısından Anadolu topraklarını tanıma fırsatı doğmuştu. Öte yandan bu dönemde Selçuklu Devleti içerisinde içinde birtakım sorunlar meydana ve gelmiş ve bu da Doğu Anadolu bölgesine yönelik seferlerin durmasına neden olmuştur. Bu dönemde yapılan Dandanakan Savaşı'yla bağımsızlıklarını ilan eden Tuğrul Bey yönetimindeki Selçuklular kısa zamanda yaşadıkları coğrafyaya hâkim olmuşlardır. Ancak nüfusun hızla artmasıyla birlikte Selçuklular yeni yurtlar aramak zorunda kalmışlardır. (Merçil, 1988, s. 467) Nitekim bu amaç doğrultusunda yola çıkan

³⁰Kaynakların verdiği bilgilere göre Süleymanşah'ın vefatına ilişkin birçok rivayet bulunmaktadır. Dönemin Bizans kaynaklarına baktığımızda Süleymanşah'ın aldığı mağlubiyet sonrası intihar ettiğini yazarken, İslam kaynakları savaş sırasında bir okla vurularak öldüğünü bildirmektedir. Ayrıca İslam kaynakları, savaşın ardından Tutuş'un, Süleymanşah'ın cansız bedenini gördüğünü görmüş ve bir Selçuklu Bey'ine yakışan bir cenaze töreni yaptığını olduğunu belirtmektedir. (Sevim, 2010, s.105)

Selçuklu orduları Anadolu topraklarında tekrar görünmüştür. Bu dönemde yapılan seferler bazen Selçuklu şehzadeleri aracılığıyla bazen de Türkmen beyler tarafından gerçekleştirilmiştir. Yapılan girişimler neticesinde ne yazık ki istenilen sonuç elde edilmemiştir. Doğu Anadolu'ya yönelik faaliyetlerin sonuç vermemesi üzerine Sultan Tuğrul ordunun başına geçerek bölgeye intikal etmiştir. Nitekim Tuğrul Bey'in de bölgeye gelmesi durumu değiştirmemiştir. Zira Doğu Anadolu topraklarında yaşayan Hristiyan ahali büyük bir direniş göstererek Selçuklu ordularını geri çekilmeye zorlamıştır. (Taşçı, 2021, s. 68) 1063 yılında Tuğrul Bey'in vefatıyla Selçuklu tahtına Sultan Alp Arslan geçmiştir. Sultan Alp Arslan, amcası Tuğrul Bey'in mirası Türk cihat hâkimiyetini fikrini benimsemiş ve yapacağı seferleri de bu doğrultuda düzenlemiştir. Sultanın Kars ve Ani zaferleri de Anadolu topraklarında Türk bilinci kurmayı amaçladığını göstermektedir. (Özmenli, 2021, s.592) Öte yandan 26 Ağustos 1071 tarihinde gerçekleşen Malazgirt Meydan Muharebesi'nin ardından Türkmenler kabileler halinde coğrafyaya intikal etmiş ve kendi içlerinde birimlere ayrılarak siyasi varlık göstermişlerdir. Türkmenlerin yapmış oldukları yerleşme faaliyetleri ile Anadolu'da kalıcı bir hal almıştır. (Hillenbrand, 2012, s.34) Malazgirt Muharebesi Türklere Anadolu'nun kapıları açılmış, dolayısıyla Anadolu topraklarında Türk hâkimiyeti kurmak adına yeni bir döneme girilmiştir. Bu yeni dönemde Malazgirt Muharebesi'nde görev alan Türkmen beyleri Anadolu'ya yönlendirilerek üstünlük kurmak amaçlanmıştır. (Altın, 2022, s. 35) Sultan Alp Arslan'ın emriyle Anadolu'ya gelen Türkmen beyleri ilk etapta Theodosipolis -Tarsus hattında egemenlik kurmuştur. Nitekim ilerleyen süreçlerde bu güzergâh değişecek, Anadolu'nun tamamına hâkim olacaklardır. (Yinanç, 1944, s. 20) Ayrıca bu faaliyetlerin sonucunda kurulan beyliklerle de bölge elde tutulmaya çalışılmıştır. Kurulan beylikleri ise şöyle sıralayabiliriz; Theodosipolis ve çevresinde Saltuklular, Erzincan ve Kemah çevresinde Mengücekler, Melitene civarında Danişmentliler, Van Gölü etrafında Sökmenliler, Amida dolaylarında İnaloğulları ve Dilmaçoğulları, Mardin bölgesinde Artuklular, Elâzığ yöresinde ise Çubukoğulları hüküm sürmüştür. (Erdem, 2002, s. 639) Kurulan beyliklerin asıl amaçları bölgeyi İslamlaştırarak Türk yurdu haline getirmektir. Öte yandan, bu coğrafya üzerinde güç unsuru olan Bizans İmparatorluğu'na karşı ganimet elde ederek bölgedeki hâkimiyet sahaları genişletilmek istenmiştir. Bu gaye doğrultusunda bölgedeki Selçuklu Devleti'ne bağlı beylikler zaman içerisinde

istikrar sağlayarak güçlü bir konuma gelmişlerdir. Öyle ki, Sultan Melikşah'ın vefatının ardından merkezdeki Selçuklu toprakları parçalanırken Anadolu'daki beylikler de kendi bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

3.1.4.1. Saltuklular Dönemi (1071-1202)

Doğu Anadolu'yu Türk yurdu haline getirmek amacıyla kurulan beyliklerden ilki, 1071-1202 yılları arasında hüküm süren Saltuklulardır. Beylik, Alp Arslan'ın Malazgirt zaferinde bulunan komutanları, gaza amacıyla Anadolu topraklarına gitmeye teşviki neticesinde kurulmuştur. Beyliğin kurucusu Ebul Kasım Saltuk da bu komutanlardan biridir. (Sümer, 1990, s. 19) Bununla birlikte o dönemdeki siyasi karışıklar sebebiyle Saltukluların kurucusu hakkında elde edinilen bilgiler sınırlıdır. Bu sebeple muhtelif kaynaklarda Ebul Kasım Saltuk'un adı farklı şekillerde yazılmıştır. Dönemin Bizans kaynaklarında Saltuk adı Samukh olarak geçerken, İslam kaynaklarında Sanduk veya Sandak olarak geçmektedir. (Dikmen, 2015, s.68) Savaşın ardından Theodosipolis vilayetine gelen Emir Saltuk ve kuvvetleri sırasıyla Bayburt, Kars, Tortum, Pasinler, Oltu ve İspir bölgeleri ele geçirmiş ve 1080 yılında vefat etmiştir. (Kayhan, 2018, s. 196) Onun vefatıyla birlikte beyliğin başına oğlu Emir Ali geçmiştir. (Gürbüz, 2002, s.70)

3.1.4.2. Mengücek Beyliği (1071-1252)

Erzincan ve çevresinde temelleri atılan Mengücek Beyliği ise adını kurucusu Mengücek Gazi'den almıştır. Dönemin kaynakları incelendiğinde Mengücek Gazi'nin Türkmen olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Mengücek Gazi'nin menşei hakkında birçok rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerden ilki Mengücekliler'in Kayı, Bayat veya Alka-evli boylarına mensup olduğunu anlatır. Bunun sebebi Mengücekliler zamanında yapılan Divriği Ulu Cami'sindeki kuş figürünün bahsi geçen boyların simgesinde yer almasıdır. (Kaya, 2006, s.17-18) Diğer bir rivayetin kaynağı ise Yazıcıoğlu Ali'nin ifadeleridir. Buna göre Mengücekliler'in hakimiyet bölgelerinde Salur boyunun nüfuzunun fazla olması onların bu boya sahip olduğunun göstergesidir.

Mengücek Beyliği stratejik konumu itibarıyla diğer beyliklerin arasında kalması sonucu dış tehditlere karşı korunsun da bu durum hâkimiyet sahasının sınırlı kalmasına neden olmuştur. Beyliğin içerisinde bulunduğu mevki XI. yüzyılın sonlarına doğru çok sayıda Oğuz boyunun bölgeye gelerek yerleşmesine ve

beyliğin nüfusunun artmasına olanak sağlamıştır. Öte yandan Mengücek illerine gelen Türkmenler bölgede yaşayan diğer uluslarla barış içerisinde yaşamış, böylece huzur ortamı oluşmuştur. (Tellioğlu, 2016, s. 420) Mengücekler, vaktiyle Bizans'ın Ermenilere uyguladığı dini baskıya benzer bir tutumdan kaçınarak bir hoşgörü ortamı yaratmışlardır. Mengüceklilerin bu tutumu sayesinde bölgede yaşayan halk hızla İslamlaşma sürecine girmiştir.

3.1.4.3. Danişmendli Beyliği (1080-1178)

Danişmentliler Beyliği, İbn-i Taylu Danişment Ahmed Gazi tarafından Melitene'de kurulmuştur. Beyliğin kurucusu olan Ahmed Gazi'nin babası Danişment Ali Taylu dönemin bilginleri arasında yer almıştır. Zaten aldıkları unvan olan Danişment kelimesi bilgili adam, danışılan kişi anlamına gelmektedir. Ahmed Gazi'de babası gibi bilge bir kişi olduğu için Sultan Alp Arslan'ın dikkatini çekmiştir. (Demir, 2008, s.143) Bu sebeple Sultan, Ahmed Gazi'yi hizmetine almıştır. Elde edinilen bilgilere göre Ahmed Gazi'nin mensup olduğu boy Çepni olarak tahmin edilmektedir. Bu varsayımın kabul edilmesindeki en büyük neden ise Sivas'ta bulunan Türkmenlerin çoğunlukla Çepni boyundan olmasıdır. (Denkhalbant, 2013, s. 14) Nitekim Malazgirt savaşının ardından kendisine iktâ olarak verilen Orta Anadolu'ya gelerek bu bölgeyi Türkleştirmek adına bazı girişimlerde bulunmuştur. (Reşîdü'd-dînFazlullâh, 2010, s.120) Bölgede Ermeni ve Hristiyan nüfus yoğun olduğu için Ahmed Gazi faaliyetlerinde barışçıl bir yol izlemek zorunda kalmıştır. (Demir, 2008, s. 142)

1082 yılına kadar bölgede barışçıl bir politika uygulayan Danişmentliler bu tarihten sonra Türkiye Selçukluların kurucusu olan Süleymanşah'ın topraklarına saldırması üzerine faaliyete geçmişlerdir. (Bozhan, 2013, s. 21) 1084 yılında Süleymanşah'a karşı cephe alan Ahmed Gazi kuvvetleriyle birlikte Melitene saldırdı. 1085 yılında tekrar Anadolu Selçukluları üzerine harekât düzenleyen Ahmed Gazi, Niksar vilayetinde yaşanan mücadelede sırasında vefat etti. (Solmaz, 2001, s. 62) Ahmed Gazi'nin vefatının ardından Danişment Beyliği'nin başına oğlu Gümüştekin Gazi geçmiştir. Saltanatının ilk yıllarında kardeşleri İsmail Gazi ve Emir Gazi'nin tehdidine maruz kalmıştır. 1097 yılında gerçekleşen Haçlı savaşlarında mühim vazife üstlenen Gümüştekin Gazi göstermiş olduğu başarılarla iktidarını perçinlemiştir. 1098 yılında ise Antakya Prinkepsi olan I. Bohemond'u yakalayarak esir almıştır. (Runciman, 1989, s. 249) Elde ettiği bu zaferin akabinde

Melitene seferine yoğunlaşan Gümüştekin Gazi kuvvetleriyle birlikte bölgeye ilerledi. 1102 yılında şehri Danişment topraklarına kattı. Ancak Gümüştekin Gazi'nin bu hareketi Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıçaslan ile ilişkilerinin bozulmasına neden oldu. (Kırcaer, 2020, s. 34) Sonuçta bu hadise iki beylik arasında çetin bir mücadelenin başlamasına neden oldu. 1103 yılında Sebasteia çevresinde meydana gelen savaş Danişmentliler'in mağlubiyetiyle sonuçlandı. 1104 yılında Sivas'a gelen Gümüştekin Gazi burada vefat etmiştir. (Süryanî Mikhail, 1944, s. 51)

3.1.4.4. Dilmaçoğulları Beyliği (1085-1394)

Van çevresinde Mehmed b. Dilmaç et-Türki tarafından kurulan beylik aynı zamanda kurucusu, Sultan Alp Arslan'ın hizmetinde yer almış komutanlarından biridir. (Çevik, 2002, s. 118) Mehmed Bey'le ilgili ilk bilgilere 1076 tarihinden itibaren rastlanmaktadır. Bu tarihin verilmesine neden olan gelişme ise Kuzey Suriye bölgesinde yaşanan mücadelelere dahil olmasıdır. Kuzey Suriye taraflarında yaşanan siyasi hadiselerde yer alan Dilmaçoğlu Mehmed Bey daha sonra Anadolu coğrafyasına hareket etmiştir. 1078 yılına gelindiğinde ise Dilmaçoğlu Mehmed Bey ve bazı Türkmen komutanlar Suriye Meliki olan Tutuş'un yanında görev almıştır. Fakat 1079 yılında Tutuş'un, Türkmen beylerinden Atsız'ı öldürmesi üzerine bölgedeki diğer Türkmen beylerinin rahatsız olması nedeniyle kendi aralarında birlik oluşturarak Tutuş'un hizmetinden ayrılma kararı almışlardır. (Sevim, 1994, s. 301) Suriye Bölgesinden ayrılan Türkmen beyleri Anadolu'ya yönelerek Amida vilayetine geldiler. Kaynakların verdiği bilgiye göre Anadolu'ya göçenler arasında Dilmaçoğlu Mehmet Bey'in de bulunduğu aşikardır. (Koca, 2007, s. 29)

Gelen Türkmenler hızla Mervânilerin hakimiyeti altındaki Amida'da yağma faaliyetlerine girişmişlerdir. Ardından Türkmenler ayrılarak Anadolu'nun değişik bölgelerine yönelmişlerdir. İbnü'l Esîr'in ifadelerine göre; Dilmaçoğlu Mehmed Bey'in de Türkmenlerden ayrılarak Van Gölü'nün ilerisinde Vestan vilayetine geldiği anlaşılmaktadır. Bu vilayeti kendine bağlayan Dilmaçoğlu Mehmed Bey ardından Dilmaçoğlu Beyliği'nin temellerini atmıştır. (Kesik, 2023, s. 100) Nitekim Dilmaçoğlu Mehmed Bey'in vefatının ardından yerine oğlu Hüsnüddin Alp-tekin geçtiği bilinmektedir. Yeni Bey, saltanatının ilk yıllarında geçmişte Mervânî toprağı olan Erzen vilayetini ele geçirdi. Bu zaferin ardından hakimiyet alanını

genişletmeye yönelik bir siyaset izledi. Nihayet Dilmaçoğulları, 1092 yılında Sultan Melikşah'ın vefatı zerine Selçukluların hakimiyetinden çıkarak bağımsızlığını ilan etmişlerdir. (evik, 2002, s. 127-129)

3.1.4.5. ubukoğulları Beyliği (1085-1092)

ubukoğulları, Anadolu'da Türk birliği tesis etmekle görevlendirilen komutanlarından biri olan ubuk Bey önderliğinde kurulmuştur. (nal, 1992, s. 241) Nitekim beyliğe adını veren ubuk Bey kimi kaynaklarda Emir't-Türkman olarak anılmıştır. Malazgirt savaşından sonra ubuk Bey ve maiyeti Artuk Bey'e katılarak Anadolu'nun fethinde görev almıştır. (Bezer, 1997, s. 69) 1073 yılına kadar Bizans topraklarına saldırarak çeşitli yerleri ele geçiren ubuk Bey, ardından Suriye Meliki Tutuş'un emrine girmiştir. Temmuz 1083 yılında ise Harran vilayetine gelerek şeref'd-devle Müslim'e karşı savaşmıştır. Fakat bu mücadele sırasında şeref'd-devle Müslim'in su kuyularını kapatmasıyla ubuk Bey ve kuvvetleri zor duruma düşerek bölgeden ayrılmıştır. (Kesik, 2023, s. 96-97) Nitekim Amida'nın zaptında önemli bir figür olan ubuk Bey'e başarılarından dolayı Meyyafarikin valiliği verilmiş, bunun yanı sıra Harput vilayetinin yönetimi ve 300 kişilik bir birlik tahsis edilmiştir. (İbnü'l-Ezrak, 1990, s. 193) Harput vilayetine gelen ubuk Bey beyliğinin temellerini atarak çevresinde bulunan Palu, Hozan ve Hanzit yörelerini de kendine bağladı. (akmak, 2006, s.134) ubuk Bey'in vefatının ardından beyliğin başına oğlu Muhammed'in geçtiği bilinmektedir. Anadolu'daki Haçlı savaşları ve Selçuklu Devleti'ndeki saltanat mücadeleleri nedeniyle onun dönemi hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Selçuklu şehzadeleri arasında yaşanan savaşta Muhammed Tapar'ın yanında yer aldığı bilinmektedir.

3.1.4.6. İnalğulları Beyliği (1098-1183)

1098 yılında Amida çevresinde ortaya çıkan İnalğulları (Yınanloğulları) Beyliği'nin kurucusunun Sadr adlı bir Türkmen beyinin olduğu bilinmektedir. Amida vilayetine hâkim olan Sadr, kısa bir süre sonra da vefat etmiştir. Hakkındaki bilgilerin sınırlı olması da bundan dolayısıdır. Beyliğin İnalğulları şeklinde adlandırılmasını sağlayan kişi ise kardeşi İnal olmuştur. (Göyünç, 1994, s. 465) te yandan bu dönemde İnalğullarıyla ilgili bilgiler doğrultusunda kayda değer tek gelişme Tutuş'un oğlu olan Dukak'ın hizmetine girmiş olmalarıdır. (Merçil, 1985,

s. 270). Suriye Selçuklularının egemenliği altına giren İnal Bey'in daha sonraki faaliyetleri hakkında malumat bulunamamıştır. (Şeşen, 1971, s. 280) Bunun sebebi o dönemde yaşanan Haçlı seferleridir.

1095 yılında Suriye Meliki Tutuş'un saltanat mücadeleleri sırasında vefat etmesiyle Selçuklu Devleti'nde bulunan atabeyler görevlerinden ayrılarak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Dönemin atabeylerinin bu davranışından Sökmen el-Kutbi de etkilenerek Selçuklu hizmetinden ayrılmıştır. (Şahbaz, 2018, s.183) Sökmen el-Kutbi, bir müddet Azerbaycan Meliki Yakuti'nin oğlu Kutbettin İsmail'in yanında bulunmuştur. Adında bulunan "el-Kutbi"³¹ mahlasını da hizmetinde bulunduğu Kutbettin İsmail'den aldığı bilinmektedir. Öte yandan aynı tarihlerde Ahlat vilayeti yöneticilerinin halk üzerindeki zulümlerinin artması yöre halkının tepkisini çekmiştir. İdarecilerin bu kötü tavrı ahalinin yeni bir lider aramasına yol açmış, böylelikle Ahlat halkı yapmış olduğu seferlerdeki başarısından dolayı Sökmen el-Kutbi'ye başvurmuştur. (Bedirhan 2015, s. 40) Sökmen el-Kutbi'ye haber gönderilmiş, ahaliyi eziyetten kurtarması karşılığında Ahlat'ın idaresinin kendisine verileceği bildirilmiştir. Bu haber üzerine Sökmen el-Kutbi bölgeye hareket ederek 1100 yılında Ahlat vilayetini ele geçirdi. (Ateş, 2019, s.130)

3.1.4.7. Artuklular (1102-1409)

XI. yüzyılda gerçekleşen Malazgirt Zaferi'nin ardından Anadolu coğrafyası hızlı bir şekilde Türkleşme sürecine girmiştir. Bu süreçte Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Türk iskanı gerçekleşmiş olsa da Türk nüfusunun ağırlıkta olduğu coğrafya Doğu Anadolu bölgesi olmuştur. Bölgedeki Türk nüfusunun sürekli artması sonucu diğer Selçuklu beylerinin dikkatini çekmiştir. Bu durum Selçuklu beylerinin kendi aralarında çekişmesine neden olmuştur. (Koca, 2008, s.7-9) Dolayısıyla bu dönemde Doğu Anadolu topraklarında yer alan bir başka Türk beyliği de Artuklulardır. Beyliğe adını veren Artuk b. Eksük et-Türkmani, 1063 yılından itibaren kuvvetleriyle beraber Sultan Alp Arslan'ın mahiyetinde görev alan komutanlardan biridir. Artuk Bey'in adında bulunan Türkmani lakabı onun Türkmen kökenli olduğunu kanıtlar niteliktedir. (Sevim, 1962, s. 123-124) İlaveten Artuk Bey'in mensup olduğu boyhakkında tam olarak görüş birliği sağlanamasa da

³¹ Bir kişinin bağlı olduğu ile ilişkisini belirtmek için kullanılan bir ifadedir.

onun Kayı veya Döger boyuna mensup olduğu konusunda karar kılmışlardır. Bununla birlikte ortaya çıkan Artuklu sikkelerinde yer alan sembollerin Kayı boyuna ait olması bu ihtimali kuvvetlendirmiştir. (Yariş, 2022, s. 492)

Artuk Bey'e 1086 yılında Suriye Meliki Tutuş tarafından Kudüs ikta olarak verilmişti. Aynı yıl Tutuş ve Süleymanşah arasında gerçekleşen savaşta Tutuş'un yanında yer alarak ona destek veren Artuk Bey daha sonra Kudüs'e dönmüş ve 1091 yılında orada vefat etmiştir. (Gökhan, 2014, s.102-103) Bu gelişmenin ardından Tutuş, Kudüs'ün yönetimini Artuk Bey'in oğulları Sökmen ve İlğazi'ye vermiştir. 1095 yılında Selçuklular arasındaki saltanat mücadeleleri sırasında Suriye Meliki Tutuş'ın öldürülmesiyle iki kardeş Tutuş'un oğullarının hizmetine girmiştir. (Alptekin, 1991, s. 415) Yaşanan iktidar mücadelelerin ardından Sökmen sahip olduğu Kudüs vilayetine dönmüştür. Sökmen, Kudüs'e geldiği sırada Şii Fatimi halifesi Mustansır'ın komutanı Emirü'l-cuyuş Efdal Kudüs'ü ele geçirmek üzere hareket etmişti. Şehrin kutsal olmasından dolayı kan dökülmesini istemeyen Efdal, Artuklu ailesinden Kudüs'ü teslim etmeleri istedi. (İbnü'l-Kalânîsî, 2008, s.25-26) Efdal'in bu teklifini reddeden Sökmen hızla savaş hazırlıklarına başladı. Uzun süren mücadele sonucunda Efdal'in mancınık kurarak surları yıkması üzerine Artuklular daha fazla dayanamayarak Kudüs'ü teslim ettiler. (Nayır, 2010, s. 15) 1102 yılında Sökmen, Hısn-ı Keyfa üstüne saldırı düzenleyerek şehri ele geçirdi. Böylece Artuklu Beyliği'nin temellerini atan Sökmen hızla genişleme siyaseti izleyerek Mardin üstüne harekete geçti. (Bedirhanoglu, 2020, s.141)

Türkmen beyleri arasında yaşanan hakimiyet mücadeleleri bölgede yer alan Haçlı ordularının ilerlemesini kolaylaştırması üzerine Türk beylikler kendi aralarında yaşanan mücadelelere ara verdi. Haçlılar karşısında birleşen Türk beyleri II. Baudoin'in kuzeni Joscelin tutsak etti. Ardından Sökmen'in Haçlıları yenilgiye uğratması İslam dünyasında sevinçle karşılandı. Yenilmez olarak görülen Haçlı kuvvetlerinin bir Türk tarafından mağlup edilmesi üzerine Artuklular diğer Türk beyliklerinden sıyrılarak önemli bir konuma yükseldi. (Kırpık, 2009, s.245-247) Böylelikle bölgede etkin bir güç unsuru olan Artuklular daha sonra 1106 yılında İlğazi tarafından Mardin Artukluları Beyliği'nin kurmasıyla hakimiyet alanını genişletmiş oldu. (Usta, 2002, s. 812)

3.1.5. Ticari İpek Yolu'nun Kontrolü

XI. yüzyılda gerçekleşen Selçuklu boyları tarafından yapılan seferler doğrultusunda Anadolu'da yaşanan siyasi değişim süreci aynı zamanda iktisadi, demografik ve bölgesel koşullarla da şekillendiği süreç olmuştur. Göçebe yaşam şartının sunduğu koşullar nedeniyle hayvancılığa dayalı iktisat modeline sahip olan Türkmenler, Doğu Anadolu'ya geldiklerinde kolay adapte olmuştur. Nitekim Türkmenler tarih boyunca yaylak-kışlak düzenine uygun bölgeleri tercih ederken bu durum XI. yüzyılda da Doğu Anadolu'nun geniş otlak arazileri ve sahip olduğu korunaklı yüksek dağları nedeniyle de bölgeye öncelik tanımlarını sağlamıştır. (Özcan, 2007, s.6-8) Bilhassa Erzurum, Muş, Van, Bitlis ve Bingöl vilayetlerinde görülen uygun mevsimsel hareketlilik yöre üzerinde yapılan seferlerde kalıcı bir hal almasını sağlamıştır. Bu etmenlerin yanı sıra mıntıkada yer alan Zap Suyu, Aras Vadisi ve Murat Nehri etrafındaki geçitler; doğudan batıya hat kurarak geçiş güzargahı oluşmasını sağlarken aynı zamanda kuzeyde yer alan Kafkaslar üzerinden de oluşabilecek saldırılara karşı doğal savunma aracı olmuştur. Bu nedenle Kafkas geçitlerinin kontrolü aynı zamanda hayvan sürüleri içinde güvenli rota noktaları olmuştur. (Kaya, 2014, s.223; Bedirhan, 2014, s. 183)

1016-1021 yıllar arasından itibaren Azerbaycan hattı üzerinden yöreye intikal eden Türkmen boyları, yaylak ve kışlak sistemine uygun yerlerden biri olan Van Gölü etrafını hedef almıştır. Bu bölgenin bilhassa seçilmesindeki asıl amaç ise Van ve çevresinde yer alan vadilerin kış aylarında da barınma açısından avantajlı olmasıdır. Ayrıca bu dönemde Selçuklular tarafından gerçekleşen ilk askerî temaslar neticesinde yöredeki güç unsurlarından biri olan Vaspurakan Krallığı zayıflayarak imparatorluğa topraklarını ilhak etmiştir. Yaşanan toprak ilhakıyla birlikte bölgede yer alan Ermeniler, Anadolu'nun iç taraflarına göç edilirken yöre ise Selçuklu boyları tarafından sistemli şekilde askerî temaslarına sahne almıştır. (Taşçı, 2013, s.143-145) Malazgirt Muharebesi öncesinde yaşanan bu düzenli askerî faaliyetler özellikle Erzincan, Kemah, Harput gibi vilayetler imparatorluğun zayıflayan sınır savunmaları nedeniyle de hedef haline getirilmiştir. (Kaya, 2014, s.224) Sultan Alp Arslan döneminde gerçekleşen Kars ve Ani'nin fethi ile birlikte bu mıntıkada ikamet eden Ermeni-Gürcü yerleşim alanlarını çözülmesine yol açtı. Bu sebeple Ani'nin fethi aynı zamanda demografik açıdan kırılma noktası olmuştur. Öte yandan bölgede kalmaya devam eden Hristiyan ahali ve Türkmenler arasında

zaman zaman çatışmalar yaşanmış olsa da Selçuklu yönetimi altında entegre olmuştur. (Cengiz, 2018, s. 66-68; Özmenli, 2021, s.598-599)

4.ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

4.1. Bizans'ın Türk Seferleri Sırasında Uyguladığı Strateji

4.1.1. VIII. Konstantinos (1025-1028)

X. yüzyılın sonları ve XI. yüzyılının ilk çeyreğinden itibaren Bizans İmparatorluğu altın çağını yaşamıştır. Buna etki eden etmen ise Bizans'ın başına geçen imparatorların tutumu olmuştur. Bu dönem de başa geçen imparatorlardan Nikephoros Phakas, Ioannes Çimikes ve II. Basil'in asker kökenli olması İmparatorluğun refah seviyesine ulaşmasını sağlamıştır. Onların başlatmış olduğu sefer hareketleriyle Bizans'ın sınırları genişlemiş, buna bağlı olarak Bizans'ın mali durumu da iyileştirilmişti. (Bamyacı ve Güçlüay, 2020, s. 476) Girişilen bu faaliyetler sonucu İmparatorluk her anlamda en güçlü çağına girmiştir. Fakat Bizans tahtında bulunan II. Basil, hayatının çoğunu savaş meydanlarında geçirdiği için varis bırakamamıştır. Dolayısıyla ölümünün ardından karışıklık yaşanmaması adına kardeşi VIII. Konstantinos'u (d.960-ö.1028) yanına çağırarak kendisinden sonraki imparator olarak ilan etmiştir. (Ostrogorsky, 1996, s. 297) Ancak onun bu kararı hem İmparatorluk hem de iktidardaki Makedon Hanedanı için bir dönüm noktası olmuştur. Zira İmparator II. Basil 1025 yılında vefat ettiği sırada kardeşi VIII. Konstantinos 65 yaşındaydı.³² Yaşının vermiş olduğu yorgunluk sebebiyle savaş meydanlarında yer almayan İmparator halkın tepkisiyle karşılaştı. (Norwich 2013, s. 214)

Bu dönemde İmparatorlukta yaşanan sıkıntı bununla da sınırlı kalmamıştır. VIII. Konstantinos, Bizans tahtına geçtiğinde devlet işleriyle ilgilenmek yerine kendini eğlence hayatına verdi. İmparator devletin idaresini ise adamlarının eline bıraktı. Örneğin saray odasından sorumlu olan Nikelaos'u Başkumandanlığa, sarayda bir hizmetkar olan Eusthatios'u da ücretli askerlerin komutanlığına atamıştır. Yapmış olduğu bu liyakatsiz atamalarla imparatorluğun kaderini yeniden yazmıştır. Nitekim II. Basil döneminde kazanılan zaferlerle devlet hazinesi doldurulmuş olsa da VIII. Konstantinos'un zevk ve sefaya düşkünlüğü bu durumun değişmesine neden olacaktır. İmparatorun devlet işlerinden uzak olması nedeniyle büyük arazi sahipleri yönetimi ele geçirmiş, bu da köylü sınıfına büyük zarar vermiştir. Küçük arazi sahiplerinin giderek zayıflaması hem ekonominin hem de

³² Konuyla ilgili Bizans tarihçisi Psellos eserinde yeni İmparator VIII. Konstantin, Bizans tahtına geçtiği sırada 70 yaşında olduğunu belirtmiştir. (Psellos, 2008, s. 27)

ordu kaynaklarının zarar görmesine neden olmuş sonuçta askerî aristokrasi ile sivil aristokrasi karşı karşıya gelmiştir. Diğer taraftan İmparatorun yönetimle ilgilenmemesi sivil aristokrasi sınıfının önünü açmış ve 1025'ten itibaren saray ve imparatorlukta söz sahibi olmasına neden olmuştur. (Ostrogorsky, 1996, s. 296-297)

1028 yılına gelindiğinde ise İmparator VIII. Konstantinos iyice yaşlanmış ve geçirdiği hastalık sonucu kuvvetten düşmüştü. Üç kızı dışında erkek varisinin bulunmaması hem hanedan hem de Bizans Devleti için tehlike arz ediyordu. İlaveten kızlarının ilerlemiş yaşlarına rağmen hala bekar olmaları³³ bu sorunu daha da karmaşık hale getiriyordu. Bu durumda imparatora kızlarına uygun eşler aramaktan başka seçenek kalmıyordu. (Psellos, 2008, s. 26-28) Yapmış olduğu araştırma sonucu iki aday belirleyen İmparator sivil aristokrasinin yönlendirmesiyle kararını başkentte soylu bir aileye mensupluğu yanı sıra Konstantinos Eparkhos (vali) olarak da bilinen Romanos Argyros'tan (d.968-ö.1034) yana kullanmış olsa da verilen bu kararın uygulanması imkansızdı. Zira Romanos Argyros evliydi. Nitekim sivil aristokrasi tarafından bu soruna bir çare bulundu: Tek çözüm Romanos Argyros'un eşini tehdit ederek bir manastıra kapatmasıydı. (Zonaras, 2008, s. 48) Sonuçta Romanos Argyros'un eşi bu tehditte boyun eğmek zorunda kalarak manastıra kapandı. Böylece Makedonya Hanedanlığı 12 Kasım 1028 tarihinde gerçekleşen evlilikle güvence altına alındı. İmparator VIII. Konstantinos'un 15 Kasım 1028 tarihinde hayatını kaybetmesi üzerine Zoe'nin (d.978-ö.1050) eşi olmasından dolayı Romanos Argyros imparator ilan edildi. (Norwich, 2013, s. 216)

4.1.2. III. Romanos Argyros Dönemi (1028-1034)

Romanos Argyros Bizans tahtına geçmeden önce büyükbabasının 921 yılında İmparator I. Romanos Lekepenos'un (d.870-ö.948) kızıyla evlenmesi İmparatoriçe Zoe ile önceden akrabalık bağı oluşmasını sağlamıştı. Bundan dolayı mensup olduğu Argyros sülalesi imparatorlukta bulunan soylu aileler arasında yer almaktaydı. Ayrıca Romanos Argyros bu evlilikten önce Konstantinopolis'te

³³ En büyük kızı Eudokia çocukluğunda geçirmiş olduğu çiçek hastalığı neticesinde güzelliğini kaybetmiş bundan dolayı da kendini manastıra adanmıştır. İkinci kızı Zoe 21 yaşındayken Kutsal Roma İmparatoru olan III. Otto'yla nişanlanmış fakat onun ölümü üzerine bu nişan bozulmuş ve bu olaydan sonra kimseyle evlenmemiştir. Üçüncü kızı Theodora ise ablalarına nazaran güzel ve alımlı olmasına karşın hiçbir zaman evlilik niyetine girmemiştir. (Norwich, 2013, s.215)

Eparkhos (vali) olarak görevde bulunuyordu. (Psellos, 2008, s. 31) Sivil aristokrasi üyeleri bu duruma istinaden Zoe ile evlenmesi yönünde baskı uygulamışlardır. Bu evlilikle birlikte Makedonya Hanedanlığı Argyros soyuyla devam edecekti.

III. Romanos olarak da bilinen Argyros, iktidarının ilk yıllarında bilimsel çalışmalar yapmış, felsefe ve din alanlarında tartışmalara katılmıştır. Fakat bu konulardaki bilgisizliği nedeniyle daha sonra askerî konularla ilgilenmeye başladı. Esasında İmparator III. Romanos bir zamanlar içinde bulunduğu konumun etkisiyle savaş konusunda tecrübesizdi. Buna rağmen askerî alanda ilerleyerek başarılarından söz ettirmek gayesi içerisine girmiş ve topraklarında bulunan istilacılara yönelmiştir. (Gregory, 2008, s. 243) Bu düşünce doğrultusunda Kuzey Suriye topraklarında yer alan Mirdasoğulları'na savaş açtı. İmparatorun bu kararı almasındaki en önemli etken ise Mirdasoğulları Hanedanı'nda yaşanan taht değişikliğidir. Bizans İmparatoru Mirdasoğulları'ndaki bu durumu değerlendirmiş ve bölgeyi hakimiyet alanına dahil edeceğini düşünerek harekete geçmiştir. Mikhail Spondyles önderliğindeki Bizans orduları Kuzey Suriye bölgesine gönderildi. (Bilindir, 2017, s. 98-99) Temmuz 1029 yılında gerçekleşen savaşta Bizans orduları mağlup olmuştur. (Gregory Abû'l-Farac, 1945, s. 288) Müslümanlar üzerine düzenlenen saldırıdaki başarısızlık ve Doğu Anadolu çevresinde yaşanan din sorununda imparatorun göstermiş olduğu sert tavır sebebiyle iktidarı tehlikeye girmişti. Bu dönemde İmparator III. Romanos'a karşı düzenlenen iki isyan hareketinin imparatoru devirmeye yönelik olduğu aşikardır. Bu dönemde ilk isyan Bulgar Kraliçe Maria oğlu Prousianos tarafından çıkarılmıştır. (Bolat, 2016, s. 116) Gerçekleşen ikinci isyan hareketi ise Balkanlarda başarılı zaferler elde eden Konstantinos Diogenes'in teşebbüs ettiği isyandır. 1029 yılında III. Romanos'un emriyle yakalanan Diogenes, Konstantinopolis'e getirilerek sorgulanmış, ardından intihar etmiştir. (Gürses, 2021, s. 229) İktidarını gölgeleyen olayların yaşanmasıyla beraber III. Romanos yönünü kiliseye çevirdi. Ayasofya kilisesinde bulunan din adamlarının maaşlarını yükselterek onları yanına çekti. Ayrıca II. Basil'in yürürlüğe koymuş olduğu allelengyon³⁴ uygulamasını kaldırdı. Böylece Bizans

³⁴ Bizans köylüsünün devlete ödemekle yükümlü olan parayı ödeyememesi sonucunda bölgedeki varlıklı kişilerin bu parayı ödemesini zorunlu kılan uygulamadır. İlk olarak 4. yüzyılda ortaya çıkan fideiussione terimiyle çıkmıştır. İlerleyen dönemlerde ise bu terim düzenlenerek allelengyon adını almıştır. II. Basil döneminde büyük arazi sahiplerinin bu borcu ödemelerini zorunlu kılmıştır. Onun bu kararı uygulamasındaki amacı ise hem büyük arazi sahiplerinin gücünü kırmış oluyor diğer taraftan da devletin maliyesini koruyordu. (Ostrogorsky, 1996, s. 235)

köylülerinin elinde bulunan arazilerini büyük toprak sahiplerinin ele geçirmesine olanak sağladı. (Vasiliev, 1943, s. 411).

1030 yılında İmparator III. Romanos doğuda kesin bir üstünlük kurmak amacıyla Halep vilayetine sefer düzenledi. İmparatorun bu harekâtı bölgeye hâkim olan Mirdasoğulları'nı telaşlandırmış ve III. Romanos'a barış teklifi sunmuşlardır. (Çelik, 2018, s. 305) Bizans İmparatoru gelen heyetin tekliflerine olumsuz yanıt vererek hızla Azez Vilayeti'ne girmiştir. Bu gelişmeler üzerine Mirdasoğulları bölgede bulunan Müslümanlara Bizans'a karşı cihat çağrısı yapmıştır. Müslümanların birleşmesine Bizans ordularında yer alan Ermenilerin yağma hareketleri de eklenince Bizans kuvvetleri güçsüz duruma düşmüştür. III. Romanos'un emriyle Bizans orduları geri çekilerek tekrar başkentte dönmüştür. (Urfalı Meteos, 2000, s. 52-53)

İmparator III. Romanos, Konstantinopolis'e döndüğü sırada İmparatoriçe Zoe ile arasındaki ilişki gün geçtikçe kötüye gitmeye başlamıştı. Bunun nedeni İmparatoriçenin yaşı dolayısıyla çocuk sahibi olamamasıydı. İmparatorun soyunu devam ettirmesi gerektiği için bu önemli bir sorundu. Dolayısıyla sorunu çözebilmek adına İmparatorluktaki büyücülerden bile medet ummuştı. Öte yandan İmparatoriçe Zoe artık III. Romanos'tan sıkılmış bundan dolayı da kalbini Mikhail adlı birine kaptırmıştı. (Zonaras, 2008, s. 53) Nitekim kısa sürede saray halkının ilgi odağı olan bu beraberlik İmparatorun da dikkatini çekmişti. III. Romanos, Mikhail'i sorgulasa da bu adamın sürekli nöbet krizi geçirmesinden dolayı bu ilişkiye inanmamıştır. III. Romanos 1034 yılında yıkanmak için girdiği hamamda boğularak hayatını kaybetmiştir. (Bailly, 1974, s. 263)

4.1.3. IV. Mikhail Dönemi (1034-1041)

IV. Mikhail (d.1034-ö.1041) imparator olmadan önceki hayatında Paflagonya şehrinde sıradan bir köylü olarak hayatını sürdürüyordu. Onun başkente gelmesini sağlayan hadise ağabeyi İoannis Orfanotrofos'un II. Basil'in hizmetine girmiş olmasıdır. İoannis Orfanotrofos hadım olarak girdiği imparatorluk sarayında hizmetkarlık yapmış işi dolayısıyla da imparatorla iletişime geçmesi mümkün olabilmisti. İoannis'in kıvrak zekasını keşfeden II. Basil onu baş danışmanı yapmıştı. (Psellos, 2008, s. 40) Öte yandan II. Basil bu dönemde başkentte büyük bir yetimhane yaptırmış ve idaresini İoannis'e vermiştir. Ayrıca İoannis'e öksüzlerin koruyucusu anlamına gelen Orfanotrofos unvanı verilerek makamı

yükseltilmiştir. İoannis Orfanotrofos, Paflagonya’da bulunan dört erkek kardeşini de başkente getirterek yanında bulunmasını istemiştir. Bunlar arasında ailenin kaderini değiştirecek olan yakışıklılığıyla şöhret kazanmış kardeşi Mikail de yer alıyordu. Nitekim Mikhail’in sahip olduğu özelliklerinden faydalanmak isteyen İoannis Orfanotrofos kardeşini saraya yerleştirerek görev almasını sağladı. Sarayda hizmetkarlık yapan Mikhail bu görevi sırasında İmparatoriçe Zoe’nin dikkatini çekmiş, kısa bir zaman sonra da Zoe’nin hizmetine verilmiştir. (Norwich, 2013, s. 220) 1034 yılında İmparator III. Romanos’un vefatıyla birlikte İmparatoriçe Zoe, Patrik Aleksios’u çağırarak Mikhail ile evlenmek istediğini söyledi. 12 Nisan 1034 tarihinde gerçekleşen evlilikle Bizans tahtının yeni sahibi IV. Mikhail oldu. (Connor, 2018, s. 304) IV. Mikhail’in soylu ya da askerî sınıftan gelmemesi sivil aristokrasi sınıfını rahatsız etmiştir. Ayrıca yeni İmparatorun, devletin mali işlerini tahta çıkmasında büyük rolü olan ağabeyi İoannis Orfanotrofos’a bırakması endişelerin yersiz olmadığını kanıtlamıştır. (Psellos, 2008, s. 49) İmparatorun bu durumundan Melitene vilayeti’nde vilayetinde sivil aristokrasi sınıfına mensup olan Konstantinos Dalasenos da şikayetçiydi. Yakın çevresiyle sık sık IV. Mikhail’in geçmiş yaşamından söz etmesi onun ayaklanma hazırlığına girişeceği yönünde şüphe doğurmuştu. Böyle bir ayaklanmanın kardeşinin iktidarına zarar vereceğini düşünen İoannis, Konstantinos’u başkentte davet etti. Konstantinos bu davet üzerine İmparatorluk sarayına geldi. İoannis ve IV. Mikhail tarafından iyi bir şekilde karşılanan ve değerli hediyeler sunulan Konstantinos’un bu fikrinden vazgeçmesi sağlandı. Konstantinos ile ilişkiler düzelse de bir müddet sonra IV. Mikhail’in kardeşi Niketas yüzünden tekrar bozuldu. 1034 yılında ağır vergilerden bıkan Antakya halkının görevli memurlardan birini öldürmesi üzerine IV. Mikhail kardeşi Niketas’ı Antakya düklüğüne atamıştır. (Zonaras, 2008, s. 57-58) Cezalandırılacağını düşünen ahali tarafından şehre girmesi engellenen Niketas sinirlenerek şehirde büyük bir katliam yapmıştır. Niketas ardından başkente haber yollayarak Antakya halkının bu davranışına Konstantinos Dalasenos’un sebep olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Konstantinos Dalasenos ve çevresi yakalanarak sürgüne gönderildi. (Erol, 2018, s.21-22)

Bizans İmparatoru IV. Mikhail gençliğinden beri geçirdiği hastalık nedeniyle sürekli nöbet krizi geçiriyordu. İlerleyen yaşıyla birlikte bu nöbet krizleri daha vahim hale gelmişti. İmparatorun bu hali saray çevresini, özellikle de ağabeyi İoannis’i düşündürüyordu. Zira varisinin olmayışı büyük bir sorundu. (Psellos,

2008, s. 56) Bu nedenle iktidar gücünün ailesinde kalmasını isteyen İoannis kız kardeşi Maria'nın oğlu Mikhail'i imparator yapmayı düşünmüş ve IV. Mikhail'e sunmuştur. Bu fikir, ölümünden sonra yaşanacak karışıklıkları önlemek ve tahtı aileden birine bırakmak bakımından İmparatorun hoşuna gitse de Zoe'nin bunu kabul etmeyeceğini dile getirmişti. (Connor, 2018, s. 308) Nitekim İoannis'in planları sonucunda Mikhail evlat edinilerek sonraki imparator olarak ilan edilmiştir 1041 yılında durumu daha da ağırlaşan İmparator, Aziz Anargyroi manastırına kapanmış ve burada vefat etmiştir. (Ostrogorsky, 1996, s. 301)

IV. Mikhail'in saltanatıyla birlikte sivil aristokrasi sınıfının giderek güçlenmesi imparatorluğun mevcut düzenin daha da vahim bir duruma düşmesine neden olmuştur. Öte yandan imparatorluğun Anadolu bölgesindeki durumu gün geçtikçe kötü bir vaziyet almıştır. Bu dönemde Anadolu topraklarında Selçuklu akınlarının artmasındaki en büyük etken ise IX. yüzyılın başından itibaren siyasi açıdan istikrarsız imparatorların iktidara gelmesidir. Onların başlatmış olduğu politikalar neticesinde büyük arazi sahiplerinin giderek güçlenerek ülke ekonomisini etkilemesi sonucu Bizans thema birliklerinin sayısı düşürülmeye çalışılmış, böylelikle ülke içindeki masrafların azalması umulmuştur. Ordu üzerinden yapılan bu politika nedeniyle doğu sınırlarında yer alan thema birliklerine mali yardım yapılamamış, bu durum Selçuklu kuvvetlerinin ilerlemesine yol açmıştır. (Eskikurt, 2019, s.254)

4.1.4. V. Mikhail Dönemi (1041-1042)

IV. Mikhail'in vefatından altı gün sonra ağabeyi İoannis Orfanotrofos, imparator nezdinde halef ilan edilen yeğeni V. Mikhail'i (d.1015-ö.1042) Bizans tahtına oturttu. (Psellos, 2008, s. 72) V. Mikhail imparatorluğunun ilk günlerinde tahta geçmesinde yardımcı bulunan Zoe ve dayısı İoannis'e karşı nazik davranışlarda bulunmuştur. Ancak aynı zamanda V. Mikhail diğer dayısı Konstantinos ile iletişime geçerek İoannis'e karşı birlikte hareket etmeyi teklif etmiştir. İoannis'in öne çıkmasından son derece rahatsız olan Konstantinos, İmparator yeğeninin sunduğu bu ittifakla gücün kendisine geçeceğini düşünerek teklifi kabul etti. İkili arasında yapılan bu anlaşmayla birlikte V. Mikhail'in dayısı İoannis'e göstermiş olduğu davranışlar değişmeye başladı. (Norwich, 2013, s. 233) Yaşanan bu gelişmeyle birlikte imparatorluktaki güç dengeleri değişmiş, ailesini imparatorlukta saygın bir konuma getiren İoannis artık gözden düşmüştü. Nihayet V. Mikhail

dayısı İoannis'e karşı tuzak kurarak Monobatai Manastırına gitmesini sağladı. (Psellos, 2008, s. 77)

İoannis Orfanotrofos'un saraydan gönderilmesiyle birlikte sivil aristokrasi üyeleri ve V. Mikhail arasındaki yaşanan sorunlar daha da belirgin hale gelmişti. Sivil aristokrasi üyelerine göre Bizans tahtına geçen son iki imparatorun soylu sınıfından gelmemesi büyük bir sorundu. Bundan dolayı da İoannis'in girişimleriyle tahta geçen imparatorlara karşı zaman zaman tepki göstermekten de çekinmemişlerdir. Nitekim İoannis'in diplomatik davranışlarıyla bu sorun kısmen çözülmeye çalışılmış, fakat onun gidişiyle de tekrar gündeme gelmiştir. (Norwich, 2013, s. 234) İktidarına yönelik bu tehdide karşı kesin bir çözüm bulmak isteyen V. Mikhail çareyi yeni bir askerî birlik kurmakta bulmuştur. Bu sebeple saraydaki muhafızları yeni kurduğu birliklerle değiştirmiştir. Bu suretle sivil aristokrasi sınıfının gücünü kırmayı başardı. Üst üste yaşanan hadiseler sonucu V. Mikhail istenmeyen bir imparator olmuştu. İktidarının giderek tehlike içerisine girmesi üzerine İmparator yönünü başkentte bulunan tüccar ve işçi sınıfına çevirdi. Onlara yeni imtiyazlar tanıyarak kendisinin yanında olmalarını sağladı. Yapmış olduğu ayrıcalıklarla halkının desteğini alan V. Mikhail bu güçle saltanattaki tek engeli olan Zoe'nin üstüne gitti. (Bamyacı ve Güçlüay, 2020, s. 480)

İmparatoriçe Zoe'nin hanedanın bir üyesi olması V. Mikhail için bir tehdit unsuru olmuştu. Bu sebeple İmparatoriçe Zoe'yi bir odaya kapatarak ondan kurtulmak için bir plan yaptı. Senato üyelerine Zoe'nin kendisine yönelik suikast yapacağını anlatarak onun tutuklanması gerektiğini söyledi. 18 Nisan 1042 yılında yapılan mahkeme de senato üyeleri Zoe'yi suçlu buldu. (Skylitzes, 2010, s. 391) Yaşanan bu hadise üzerine imparatoriçenin saçları kazınarak Büyükkada'ya gönderildi. Bir Makedonya Hanedanı üyesine yapılan bu zulümler Bizans halkının dikkatini çekmiş ve isyana neden olmuştur. (Zonaras, 2008, s.71) Halkın bu şekilde tepki göstermesi üzerine V. Mikhail, Zoe'nin bir an önce saraya gelmesini istedi. (Ostrogorsky, 1996, s. 301) Rahibe kıyafetleriyle saraya getirilen Zoe halkı selamlamış olsa da bu durum işleri daha da karıştırmıştır. Zira Zoe'nin, V. Mikhail yanında yer almasından dolayı Bizans halkı telaşa kapılmıştır. Nitekim bu gelişmenin ardından Bizans halkı Petrion Manastırı'nda bulunan tahtın diğer varisi Theodora'nın (d.984-ö.1056) yanına giderek tahta geçmesini talep etmiş, ancak Theodora bu talebi kabul etmemiştir. (Bailly, 1974, s. 264-265) Bir süre sonra Kabalilas'ın teşvikiyle ikna olan Theodora imparatorluk sarayına geldi. (Psellos,

2008, s. 85) 19 Nisan 1042 tarihinde Bizans tahtına İmparatoriçe Theodora oturmuş, Mikhail ise başına gelecekleri bildiği için kaçmaya karar vermiştir. Fakat bu kararında geciktiği için kendisini öldürmeye gelen halkla karşı karşıya gelmiştir. Çıkan çatışma sonucunda V. Mikhail ve dayısı Konstantinos, Theodora'nın muhafızları tarafından yakalanarak kör edildi. V. Mikhail'in imparatorluktan ayrılmasıyla birlikte tahtın yasal varisleri olan Zoe ve Theodara kardeşler ortak imparatoriçe ilan edildi. (Norwich, 2013, s. 242)

İlk iş olarak V. Mikhail'in politikaları denetlenmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda V. Mikhail'in dayısı Konstantinos'un devletten yüklü miktarda altını kendi zimmetine geçirdiği ortaya çıkartılarak bu altınlar tekrar devlet hazinesine aktarıldı. Bu gelişmeden sonra sıra ordunun düzenlenmesine gelmişti. (Gürses, 2021, s. 242) Bu dönemde ordu içerisinde öne çıkan isimlerden Konstantinos Kabasilas imparatorluğun batı sınırlarına general olarak atanırken, Nikolaos ise doğu bölgelerinde yer alan thema birliklerin başına gönderildi. Ordu üzerinde yapılan bu düzenlemeler beraberinde harcamaların da artmasına sebep olmuştu. İmparatoriçe Zoe orduya yönelik yapılan bu harcamaları gereksiz olduğunu düşünerek miktarda kısıtlamaya gidilmesini sağladı. Ancak bu durum senato üyelerini tedirgin etmiştir. (Attaleiates, 2008, s. 32) Böylece imparatoriçeleri soylu kişilerle evlendirmek suretiyle mevcut idarecileri değiştirmeye karar veren senato üyeleri harekete geçmiştir. Yapılan ısrarlar sonucu Theodora kesinlikle evlenmeyeceğini dile getirirken Zoe bu durumu fırsat olarak düşünerek uygun eş arayışına başladı. Uzun uğraşlar sonucu soylu Monomakhos ailesine mensup olan IX. Konstantinos'un (d.1000-ö.1055) Zoe için uygun bir aday olacağı anlaşıldı. (Öztürk, 2018, s. 39)

Bizans İmparatorluğu'nun yaşadığı bu buhranlı yıllarda Armenikon Theması'nda yeni tehditler ortaya çıkmıştı. 1038 yılından itibaren Azerbaycan taraflarında faaliyet gösteren Türkmen kuvvetleri yönünü Doğu Anadolu bölgesinde yer alan topraklara çevirmişti. Türkmen tehlikesi bölgedeki hâkim güçlerin birleşmesine neden olmuştur. (Attaleiates, 2008, s. 33) Nitekim bölgede ilk kez görünen bu yeni rakip karşısında etkisiz kalan bu yerel unsurlar Bizans İmparatorluğu'ndan yardım istemek zorunda kalmışlardır. Bizans İmparatorluğu bu talep üzerine karşısında bölgede yer alan birliklerini göndermiş olsa da etkili olamamıştır. Zira İmparatorluk imparatoriçelerin yanlış yönetim tarzından dolayı büyük bir siyasi krizin içine girmiştir.

4.1.5. IX. Konstantinos Monamakhos Dönemi (1042-1056)

IX. Konstantinos'un mensup olduğu Monamakhos sülalesi Bizans İmparatorluğu'ndaki en güçlü aileler arasında yer almıştır. Monamakhos sülalesinin bu konuma gelmesindeki en büyük etken ise aile üyelerinin imparatorluğun çeşitli yerlerinde yargıçlık vazifesinde bulunmalarıdır. (Skylitzes, 2010, s. 232) IX. Konstantinos'un hayatının ilk yıllarıyla ilgili bilgiler sınırlıdır. Çünkü babası Theodosios, II. Basil'e düzenlenen bir tuzakta yer aldığı için imparatorluk merkezinden uzaklaştırılmıştır. IX. Konstantinos 1028 yılında saray çevresinden birisiyle evlenerek başkente adım atmayı başarmıştır. IX. Konstantinos'un yapmış olduğu bu evlilik ne yazık ki eşinin hastalanarak ölmesiyle kısa sürmüştür. Yaşanan bu vahim hadisenin ardından, III. Romanos'un tahta çıkmasıyla birlikte imparatorun kız kardeşi Pulkheria'nın kızı Maria ile evlenmiştir. (Psellos, 2008, s. 98) Nihayet 10 Haziran 1042 tarihinde de papaz Stipes öncülüğünde İmparatoriçe Zoe ile evlenerek Bizans İmparatoru olmuştur. (Gürses, 2021, s. 243)

Tahta oturur oturmaz Doğu Anadolu'daki Ermeni Ani Krallığı'nı hedef alan IX. Konstantinos, bölgeye Mikhail Iassites ve Nikolas komutasında iki ordu göndermiştir. Bölgeye gönderilen ordular Şeddadilerle iletişime geçerek Ermeni Kralı II. Gagik'e (d.1025-ö.1079) karşı ittifak oluşturmuşlardır. Yapılan ittifakla birlikte II. Gagik üzerine giden Bizans orduları Ani Krallığı kuvvetlerini geri püskürtmüşlerdir. Bunun üzerine II. Gagik imparatorluk merkezine gelerek topraklarını Bizans'a devretmiştir. Böylece Ani Krallığı'nın hakimiyeti altındaki topraklar II. Basil'in kurmuş olduğu İberia Theması'na bağlanmıştır. (Kürkçüoğlu, 2014, s. 96)

Bizans İmparatorluğu, Doğu Anadolu bölgesinde kazanmış olduğu bu zaferin ardından yönünü bölgedeki ortağı olan Şeddadilere çevirmiştir. İmparator IX. Konstantinos'un bu kararı almasındaki en büyük etken Ani Krallığına bağlı olan toprakların bir kısmının Şeddadilerin hakimiyetine geçmesidir. (Keleş, 2016, s. 145) Şeddadi lideri Ebu'l Esvar ise rakibinin sayıca üstün olduğunu bildiği için meydan savaşı yapmaktan çekinmiştir. Bu yüzden kuvvetlerini şehrin surlarının içerisine yerleştirmiş, ardından şehre giden yolları bataklığa çevirmiştir. Bunun yanı sıra şehrin yüksek yerlerine okçu birliklerini yerleştirerek Bizans ordularını beklemeye başlamıştır. (Bezer, 2010, s. 409-411). Ebu'l Esvar'ın kurmuş olduğu bu tuzaktan habersiz bir şekilde ilerleyen Bizans orduları Dvin'e perişan halde

ulaşabilmişlerdir. Yaşadıkları bu sıkıntıya ek olarak Şeddadi okçu birlikleri, Bizans ordularını ok yağmuruna tutmuş ve birçok Bizans askerî hayatını kaybetmiştir. 1047 yılında daha temkinli ilerleyen Bizans orduları ilk etapta civardaki vilayetleri ele geçirmişlerdir. Bu şekilde Dvin bölgesine yiyecek sevkiyatı engellenerek Şeddadilerin zor duruma düşmesi amaçlanmıştır. Ülkesinin yiyecek sıkıntısı yaşamasıyla birlikte daha fazla dayanamayacağını anlayan Ebu'l Esvar, Bizans İmparatorluğu ile anlaşma yapmak zorunda kalmıştır. (Grousset, 2005, s. 569-570)

Bu dönemde Türkmen beylerinin de bölgede askerî faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir. Bu sayede bölgedeki siyasi durumu gören bu komutanlar, Tuğrul Bey'e bölgede karşılara çıkabilecek önemli bir güç unsuru olmadığını bildirmişlerdir. Bu malumat üzerine Tuğrul Bey emrindeki kuvvetleri bölgeye intikal ettirmiştir. (Oğuz, 2001, s. 75) Böylelikle Tuğrul Bey'in emriyle komutasıyla Vaspuragan vilayetine gelen Şehzade Hasan Bey bölgede Selçuklu adına birçok harekât düzenlemiştir. Onun bu faaliyetleri sırasında Doğu Anadolu thema birlikleri komutanı olan Konstantinos'un başkentte olması işlerini kolaylaştırmıştır. Ayrıca aynı tarihlerde Bizans İmparatorluğu Leon Tornikos isyanının yanı sıra Peçenek saldırısıyla da karşı karşıya kalmıştı. (Simbat, 1946, s.33-34) Bu sebeple Doğu Anadolu'daki gelişmelere bir süre tepkisiz kalan Bizans İmparatorluğu batıdaki Peçenek sorunuyla ilgilenmek zorunda kalmıştı. Hasan Bey'in başlatmış olduğu harekâtın gün geçtikçe Bizans için tehlike arz etmesi üzerine Vaspurakan Katepanosu Bestes Aaron³⁵, İberia thema birlikleri Generali Kekaumenos'tan³⁶ yardım istemiştir. Yapılan planlar doğrultusunda düşmanla açık alanda çatışmak yerine arkadan saldırarak etkisiz hale getirmeyi amaçlayan Kekaumenos ordularını planına uygun olarak hazırladı. Böylelikle, ordusuyla birlikte yağma hareketine girişen Hasan Bey bir anda Bizans ordularıyla karşılaştı. (Öztürk, 2022, s. 172-173) Nitekim ansızın gelen bu saldırı karşısında kalan Hasan Bey ve kuvvetleri kısa zaman içerisinde Bizans orduları tarafından yok edildi. Şehzade Hasan'ın bu şekilde şehit edilme haberi Selçuklu Devleti'ne ulaştığında şok etkisi yarattı. Tuğrul Bey çok sevdiği yeğeninin ölüm haberini aldıktan sonra

³⁵ Aslen Bulgar asıllı olan Aaron hakkındaki bulgular kısıtlı olmakla beraber kendisinin Bulgar İmparatorluğu'nun son çarı İvan Vladislav'ın oğlu olduğu muhtemeldir. Bu dönemde Bizans İmparatorluğu hizmetine girerek Armenikon Theması'nda önemli askerî başarılar elde ederek Bizans-Bulgar ilişkilerinde mühim rol üstlenmiştir (Dennis, 2011, s. 145)

³⁶Kekaumenos ailesi XI. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırlarında bulunmuş özellikle Gürcü, Peçenek ve Selçuklular karşısında etkin mücadele göstermiştir. (Dennis, 2011, s. 21)

derin bir üzüntü içerisine girmiş ve bir an önce intikamının alınması için çalışmalara başlamıştır. Tuğrul Bey 100.000 kişiden oluşan Selçuklu ordusunu İbrahim Yınal'ın komutasına vererek Bizans birliklerinin üstüne göndermiştir. Selçuklu ordusunun yola çıktığı bilgisine ulaşan Kekaumenos ve Aaron adlı Bizanslı komutanlar savaş planlarına başlamışlardır. Aaron'un önerisiyle savaşma kararı olan Bizans kuvvetleri Thodosipolis civarındaki Kapetru'da karargâh kurarak Selçuklu ordusunu beklemeye başlamışlardır. Yaşanan gelişmelerden haberdar olan İmparator IX. Konstantinos, Gürcü General Liparit'e (d.1027-ö.1072) haber vererek ordularıyla birlikte bölgeye intikal etmesi istemiştir. (Ayönü, 2021, s. 18-20) Selçuklu orduları ise Theodosipolis ve çevresini yağmalamış ardından Erzen vilayetini ele geçirmiştir. Daha sonra Kapetru'ya gelen Selçuklu orduları burada Bizans kuvvetleriyle karşılaşmıştır. (Urfalı Meteos, 2000, s. 85-86) 18 Eylül 1048 tarihinde meydana gelen savaşta Selçuklular galip gelmiş ve Gürcü General Liparit esir edilmiştir. Böylece Selçuklular Bizans İmparatorluğu'na karşı giriştikleri mücadelede ilk zaferini kazanmıştır. (Aristakes, 2019, s. 65)

Kapetru Savaşı'nda alınan galibiyetin ardından Doğu Anadolu bölgesinde Selçuklu kuvvetleri görülmeye başlamıştır. İmparator IX. Konstantinos ise yaşanan Selçuklu saldırıları karşısında çareyi Peçenekleri bölgeye yakın yerlerde yerleştirmekte bulmuştur. İlk iş olarak Peçenekleri Hristiyanlaştırarak İberia themasına gönderilmek üzere yola çıkan 15.000 kişilik Peçenek ordusunun içerisinde bulunan Selte, Karaman, Soutzoun ve Kateleim adlı dört Peçenek reisi diğer ırkdaşlarının bulunduğu Balkan coğrafyasına gitmeyi tercih etmişlerdir. (Kurat, 1937, s. 136-138) Peçeneklerin bu tutumu Bizans İmparatorluğu'nu iyice çıkmaza sürüklemiştir. Peçenek sorunu nedeniyle Bizans İmparatorluğu çareyi Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan thema birliklerini batı bölgelere sevk etmiştir. Diğer taraftan savaşlarda alınan mağlubiyetlerin etkisiyle asker sayısı hızla azalan Bizans çareyi ücretli askerler alımında bulmuştur. Özellikle Tuğrul Bey'in 1054 yılındaki Anadolu seferleri Vareng ve Normanlardan birlikler oluşturularak bölge emniyet altında tutulmuştur. (İnan, 2010, s. 32-34) Bu dönemdeki Tuğrul Bey öncülüğünde yapılan fetih hareketlerinde Normanların etkisi oldukça mühimdir. Zira Bizans ordusunda yer alan Normanlar ücretli askerlerin büyük bir bölümünü oluşturmuş 1057 yılında 2000 kişiden oluşurken 1071 yılında ise 3000 ulaşmıştır. (Karaca, 2012, s.108)

İmparator IX. Konstantinos izlediği askerî ve mali politikalarla Doğu Anadolu'daki toprak kaybını önlemiş olsa da dönemin tarihçileri onu başarısız bir imparator olarak nitelemişlerdir. Ancak bu görüşün ne ölçüde gerçeği yansıttığı tartışmaya açıktır. (Zonaras, 2008, s. 95-96) Dönemin tarihçilerinde böyle bir kanaatin oluşmasında o dönemde meydana gelen ekonomik kriz nedeniyle ıslahatların başarısız oluşunun önemli bir rolü olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Bizans tarihçilerinin bu konuda taraflı bir tutum sergiledikleri açıktır. Zira ekonomik krize neden olan gelişme İmparatorun savurganlığı değil uzun süre imparatorluğun gündeminden düşmeyen Peçenek savaşlarıdır. (Gregory, 2008, s. 246)

4.1.6. Theodora Dönemi (1055-1056)

İmparator IX. Konstantinos 1055 yılında vefat ettiğinde geride imparatorluğun başına geçebilecek bir varisi olmadığı için taht hanedanın son temsilcisi Theodora'ya geçti. Bizans tahtına ikinci kez çıkan imparatoriçe ilerlemiş yaşına rağmen yetkilerin kendisinde toplanmasını istedi. Buna ek olarak yakın adamı olan Leon Paraspondylos'u baş danışmanı olarak göreve getirdi. (Psellos, 2008, s. 161-162)

Bizans İmparatorluğu'nda yeni bir dönemin başlamasıyla birlikte Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey bu durumdan faydalanmak üzere harekete geçti. Diploması yoluyla anlaşma yapmayı tercih eden Tuğrul Bey başkent Konstantinopolis'e bir heyet gönderdi. Başkente gelen Selçuklu heyeti Tuğrul Bey'in yazdığı mektubu imparatoriçeye sundu. Sultan mektupta İrminiye topraklarında kazanılan yerlerin bir an önce Selçuklu Devleti'ne verilmesini ve vergi olarak 1000 dinar ödenmesini talep ediyordu. (Aristakes, 2019, s. 78) Tuğrul Bey'in bu istekleri zaten ekonomik kriz yaşayan Bizans İmparatorluğu'nu daha da zora sokacaktı. Bu sebeple İmparatoriçe Theodora'nın akıllı bir hamle yapması gerekiyordu. Gelen elçileri iyi bir şekilde ağırlayan İmparatoriçe, Tuğrul Bey için de birbirinden değerli hediyeler hazırlatarak gönderdi. Böylece İmparatoriçe ülkesini bir süre Selçuklu saldırılarından korumuştur. (Hüseyinof, 1968, s. 66) İmparatoriçe Theodora'nın devlet yönetiminde böyle akıllıca girişimlerde bulunması dönemin Bizans tarihçisi Psellos'un da gözünden kaçmamıştı. Ancak Psellos'un bu dönemde Selçuklu akınlarının durduğu yönünde verdiği bilgilerin tartışmaya açık olduğunu belirtmek gerekir. (Psellos, 2008, s. 161-162) Zira aynı tarihlerde Selçuklu Devleti'nde Arslan

Besasiri³⁷ (1054-1059) isyanı nedeniyle fetihlere sadece bir süre ara vermiştir. Psellos'un bu bilgileri verirken Selçuklu Devleti'ndeki bu gelişmelerden haberdar olmadığı anlaşılmaktadır. Zaten Ermeni tarihçi Aristakes, Psellos'un ifadelerinin gerçeği yansıtmadığını dile getirmektedir. Ona göre Tuğrul Bey geri çekilmiş olsa da bölgede bıraktığı kuvvetlerine fetih hareketlerini devam ettirme emri vermiştir. 1055 yılında Gence vilayetine kadar ilerleyen Selçuklu kuvvetleri şehri ele geçiremeden ülkelerine geri dönmüşlerdir. (Aristakes, 2019, s. 83-84)

1056 yılında Tuğrul Bey yarım bırakılan Anadolu fetihlerine devam etmek niyetindeydi. Bu sebeple Çağrı Bey'in oğlu Yakuti'yi Azerbaycan bölgesine göndererek Anadolu üzerine sefer düzenlemesini emretti. Yakuti, Azerbaycan'dan hızla Doğu Anadolu'ya girerek saldırıya başladı birçok ganimet elde etti. İrminiyye topraklarına gerçekleştirilen bu saldırı Bizanslı idarecileri telaşlandırmıştı. Onlara göre İmparatoriçe Selçuklulara karşı etkili olamıyordu. (Grousset, 2005, s. 591-592) Bu sebeple düzenin acil olarak değişmesi gerekiyordu. Kendisine karşı artan muhalefetin farkında olan İmparatoriçenin ise babasının mirası olan tahtı bırakmaya niyeti yoktu. İmparatoriçe emrindeki idarecileri Selçuklu saldırılarını önleyen kişiye iktidarı devredeceğini açıklayarak onları yatıştırmıştı. Böylelikle iktidarını güvence altına alan Theodora Selçuklu akınlarını ise hediyeler yollayarak önlemeye çalışmıştır. Saltanatı boyunca iç ve dış siyasette etkin rol oynayan İmparatoriçe Theodora ilerleyen yaşının etkisiyle yatağa düşmüştü. Bu durum üzerine Senato üyeleri bir an önce bir halef belirlemeye karar vermiştir. (Zonaras, 2008, s. 99) Bu karar üzerine İmparatoriçe varlıklı bir aileye mensup olan Mikhail Bringas'ın Bizans tahtı için en uygun aday olduğunu belirtti. Ancak bu adayın ilerleyen yaşını bahane eden senato üyeleri Stratiotikos adıyla tanınan Mikhail'in (ö.1059) halef ilan edilmesini sağladılar. 31 Ağustos 1056 tarihinde İmparatoriçe Theodora hasta yatağında vefat etti. Onun ölümüyle birlikte uzun süredir iktidarda olan Makedonya hanedanı da sona erdi. (Gregory, 2008, s. 247)

³⁷Selçuklu Devleti'nin izlediği genişleme siyaseti bölgedeki rakibi Şii Büveyhoğullarını harekete geçirdi. Bağdat valisi Arslan Besasiri ile iletişime geçen Büveyhoğulları değerli hediyeler göndererek onu kendi tarafına çekmeyi başardı. Bu gelişmeyle birlikte Arslan Besasiri, Bağdat'ta Fatimiler adına hutbe okutmaya başladı. Hatta Abbâsî halifesi El-Kaim bi-emrillah'ı da esir alarak işkence etti. Abbâsî halifesi ise kendisine yapılan bu zulümlerden kurtulmak için Tuğrul Bey'den yardım istedi. Bunun üzerine bölgeye gelen Tuğrul Bey Arslan Besasiri üzerine iki sefer gerçekleştirerek bölgeyi yeniden kontrol altına almıştır. (Yazar, 2007, s. 67)

4.1.7. VI. Mikhail Dönemi (1056-1057)

Bizans İmparatorluğu kuruluş aşamasından itibaren hükümdar; senato, halk ve ordunun vermiş oldukları desteğiyle varlığını koruyabilmiştir. Bu durum XI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etti. Fakat son zamanlarda imparatorluğun başına geçen hükümdarların askerlik sınıfından uzak olması orduya verilen önemin iyice azalmasıyla sonuçlanmıştı. Askerî sınıfının güç kaybetmesiyle birlikte sivil aristokrasi sınıfının desteği imparatorlar için arz etmeye başlamıştı. (Psellos, 2008, s. 171)

1056 yılında Bizans İmparatorluğu'nun başına geçen VI. Mikhail de devlet işlerinde etkin bir unsur olan senatoya yönelerek desteğini almaya çalışmıştır. Zaten kişilik olarak bir imparatora bulunması gereken vasıfları taşımayan VI. Mikhail devlet işlerini sivil aristokrasi üyelerine teslim ederek kendini saray hayatına kaptırmıştır. (Bailly, 1974, s. 271) Ayrıca yeni İmparatorun liyakatsiz kişilere yüksek mevki ve unvanlar vermesi imparatorluğa büyük zarar vermiştir. İmparatorlukta yaşanan bu haksız rekabet nedeniyle askerî sınıf tedirgin olmuş ve bir an önce harekete geçmeye karar vermiştir. (Psellos, 2008, s.172) Isaakios Komnenos, (ö.1061) Mikhail Burtzes, Katakalon Kateumenos, Konstantinos Dukas (ö.1067) ve Ioannes Dukas (ö.1088) başkanlığındaki bir heyet VI. Mikhail'den kendileri için bazı imtiyazlar talep etmek üzere imparatorluk merkezine geldi. Dönemin en önemli savaşılarını karşısında gören İmparator VI. Mikhail onların bu davranışlarını anlamsız bularak hakaret etti. Bunun üzerine İmparatoru tahtan indirmek için Ayasofya Kilisesinde toplantı yapan askerler toplantıda Isaakios Komnenos oy birliğiyle başkan seçildi. (Norwich, 2013, s. 258-259) Bu haber saraya ulaştığında şok etkisi yaratmış ve derhal acil durum değerlendirmesi yapılmıştır. Orduya karşı yapılacak savaşta İmparatorun kazanması imkansızdı. Bu sebeple İmparator VI. Mikhail diplomasi yolunu tercih edecekti. Öte yandan Isaakios Komnenos öncülüğünde hareket eden askerler İmparatorluk merkezine ulaşmıştı. (Ostrogorsky, 1996, s. 314) 1057 yılında İmparator VI. Mikhail'e karşı yapılan darbe hareketinin yanı sıra Gürcülerin etkisiyle Doğu Anadolu Bölgesi de karışmıştı. Zira Gürcü General Liparit'in oğlu İvane, İmparatorluğun yaşadığı bu sorundan faydalanmak üzere harekete geçmişti. Fakat yeterli askere sahip olmadığı için bölgedeki Selçuklularla iletişime geçerek onlarla birlikte hareket etmiştir. Doğu Anadolu'da Yakuti ve Saltuk komutasında ilerleyen Selçuklu kuvvetleri Hart

(Harton) vilayetine kadar gelmişlerdir. Selçuklu kuvvetleri daha sonra yurtların geri dönmüşlerdir. (Brosset, 2003, s. 286-287)

Doğu Anadolu topraklarında bu gelişmeler yaşanırken imparatorluk merkezinde ise Isaakios Komnenos komutasındaki darbe girişimi vahim bir hal almıştı. İmparatorluğun çeşitli yerlerinde kurulan theama birlikleri Isaakios Komnenos ordularıyla birleşmiş bunun sonucunda da İmparator VI. Mikhail'i güç duruma düşürmüştür. (Attaleiates, 2008, s. 53) İmparatorluk ordularının kendisine cephe aldığını gören VI. Mikhail de ücretli askerlerden oluşan bir ordu kurarak İmparatoriçe Theodora'nın mahiyetinde bulunmuş olan hadım Skholon Theodoros'un komutasına vermiştir. Ayrıca ikinci bir ordu daha oluşturarak birçok savaşta yer alan Magistros Aaron'un komutasına vermiştir. Her ne kadar İmparator VI. Mikhail, Isaakios Komnenos'a karşı önlem almış olsa da bu çabaları yetersizdi. (Psellos, 2008, s. 175- 176) Zira oluşturduğu orduların komutanları tecrübesizdi. 20 Ağustos 1057 tarihinde başlayan iç savaşta Theodoros ve Aaron'un stratejik hataları sebebiyle İmparatorun orduları mağlup olmuştur. (Norwich, 2013, s. 261) Bunun üzerine İmparator yenilgiden daha az hasarla çıkmak için barışçıl bir siyaset izleyerek Isaakios Komnenos'u ziyaret etmiştir. Ancak görüşmelerden sonuç alınamamış, VI. Mikhail zorla tahttan indirilmiştir. Hatta İmparator VI. Mikhail Ayasofya Kilisesine sığınarak canını kurtarabilmiştir. Bizans İmparatorluğu'nun yeni İmparatoru ise Isaakios Komnenos olmuştur. (Zonaras, 2008, s.109)

4.1.8. Isaakios Komnenos Dönemi (1057-1059)

Elli yaşında Bizans tahtına çıkan İmparator Isaakios Komnenos askerî sınıfından geldiği için halk ona kurtarıcı gözüyle bakıyordu. Bu düşünce temelde X. yüzyılın sonlarında imparatorluğun başına geçen asker kökenli hükümdarların başarılarına dayanıyordu. Onların başarılı girişimleri sayesinde imparatorluk en ihtişamlı dönemlerini yaşamıştı.

Yeni imparator mevcut düzeni değiştirerek imparatorluğu ihtişamlı dönemlerine tekrar götürmek için çalışmalara başladı. İmparator Isaakios devleti iyileştirmek adına birtakım reform çalışmalarına yönelmiş olsa da önünde birçok sorun vardı. (Ostrogorsky, 1996, s. 317) Bu sorunlardan en mühim olanı ekonomi alanında baş göstermişti. Kendinden önceki imparatorların yaptığı gereksiz harcamalar devlet hazinesini boşaltmış, toprakların büyük bölümü de soylulara ve kiliseye dağıtılmıştı. Bu durumda ilk etapta maliye alanında bir çalışma yapılmasına

karar verilmiş bu çalışma beklenildiği gibi sonuçlar vermemiştir. Bu dönemde Ayasofya Kilisesi'nin başında bulunan Patrik Mikhael Kerularios'un imparator kadar güçlü bir konumda olması reform hareketlerinin önüne geçiyordu. (Akrites, 2009, s.30) Zira Patrik Mikhael Kerularios, Constantinus Bağışını³⁸ (Donatio Constantini) öne sürerek gözdağı veriyor İmparatoru açık bir şekilde tehdit etmiştir. Fakat onun bu şekilde imparatoru tehdit etmesi kendisi için iyi sonuçlar doğurmadı. İmparator Isaakios 8 Kasım 1058 tarihinde Patrik Mikhael Kerularios'u sürgüne gönderdi. Patrik Mikhael Kerularios'a verilen bu ceza kilise tarafından tepkiyle karşılandı. Böylelikle kilise ile İmparator arasında uzun sürecek bir savaş başlamıştı. İki kurum arasında yaşanan bu çetin savaşın sonucunda Patrik Mikhael Kerularios'u tutuklanma kararı verilmiş, fakat patrik cezasını alamadan ölmüştür. (Norwich, 2013, s. 263-264) Patriğin bu şekilde ölümü sebebiyle halk, imparatora tepki göstererek ayaklanma çıkarmıştır. İmparator Isaakios'un ülke ekonomisini düzeltmek için başlattığı reform hareketleri din adamlarına gösterilen tutum sebebiyle istenilen sonucu vermemiştir. Öte yandan Bizans tahtına çıktığı ilk günden beri halkın desteğini gören İmparator bu davranışıyla halkın da sevgisini kaybetmiştir. Buna ilaveten, Bizans İmparatorluğu'nun yaşadığı kaos sırasında ülkenin batı tarafında Macar ve Peçenek saldırıları baş göstermiştir. (Psellos, 2008, s. 200-201)

1058 yılında ülkenin batı kısımlarında bu gelişmeler meydana gelirken Doğu Anadolu bölgesi ise Tuğrul Bey'in emriyle Selçuklu emirlerine verilmişti. Çünkü Sultan kendisi merkezde, haneden üyelerinin isyanını ile meşgul olurken Anadolu'daki fetih hareketlerinin devam etmesini istiyordu. (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.46-49) Nitekim bu iş için Azerbaycan Meliki Yakuti'yi görevlendirmiştir. Bu dönemde Yakuti önderliğinde gerçekleşen seferlere Solar-ı Horasan, Kapar, Dinar ve Cemcem gibi Selçuklu beyleri de iştirak etmişlerdir. Azerbaycan topraklarından Anadolu bölgesine gelen Selçuklu kuvvetleri ilk etapta Kars ve Ani vilayetlerine saldırı düzenlemiş, fakat ele geçirememişlerdir. Bunun üzerine, Erzincan ve Kamah vilayetlerini Selçuklu idaresine kattılar. Ardından seferlerin daha hızlı olması için orduyu ikiye bölmeye karar verdiler. (Aristakes, 2019, s.96-97) Ayrılarak Çoruh bölgesine doğru ilerleyen iki ordu Şebinkarahisar'ı ele

³⁸ Roma İmparatoru I. Konstantin (Constantin) İmparatorluğun idaresini Papa'ya bağışladığını açıklayan sahte bir belgedir. Nitekim bahsedilen belge ile Papalık tarafından uzun süre boyunca Avrupa'daki İmparatorluklara siyasi ve dini amaçla baskı altında tutmuştur. XV. yüzyılda Lorenzo Valla tarafından iddia edilen belgeyi incelemiş sahte olduğu anlaşılmıştır. (Norwich, 2013, s. 269).

geçirmiş, Dinar Bey önderliğindeki diğer ordu ise Melitene istikametine yönelmiştir. Bölgeye gelen Selçuklu kuvvetleri direnişle karşılaşmadan birçok ganimet elde ederek Erzincan vilayetine ilerlediler. Burada Bizans ordusu ile girişilen şiddetli çarpışmalar sonucunda Dinar Bey'in ölmesi üzerine ordu dağılarak bölgeden ayrılmıştır. Dinar Bey'in ölümü üzerine Anadolu seferlerine bir yıl ara verildi. (Zengin, 2008, s. 18)

Konuyla ilgili Ermeni tarihçi Aristakes bölgede bulunan Bizans askerlerinin Selçuklu akınları karşısında güç duruma düşerek şehri terk ettiklerini kaydetmiştir. Selçuklu beylerinin kısa bir süre içerisinde bölgeyi kontrol altına alırken hiçbir engelle karşılaşmaması Aristakes'in verdiği bilgilerin kesinliğini göstermektedir. Aynı tarihlerde imparatorlukta gerçekleşen halk isyanı ve Peçenek saldırıları nedeniyle ordunun büyük bölümünün batı kısımlara sevk edilmesi gerekmiştir. Bu sebeple Bizans İmparatorluğu, Doğu Anadolu bölgesine yönelik faaliyetlerini durdurmaya karar vermiştir. Doğal olarak bu durum, Doğu Anadolu bölgesinde yer alan Bizans birliklerin sayısının azalmasına yol açmıştır. (Zonaras, 2008, s. 113-114) Böylelikle Selçuklu beyleri herhangi bir güç unsuruyla karşılaşmadan ilerlemiştir.

Bizans İmparatorluğu 1059 yılında Isaakios Komnenos'un geçirdiği hastalık sonucu yatağa düşmesi ile siyasi olarak belirsizbir döneme girdi. Zira imparator Isaakios kendinden sonraki halefini belirlememişti. Bu sebeple imparatorun bir an önce halef belirlemesi gerekiyordu. Nitekim İmparator Isaakios hasta yatağında yatarken halefinin Konstantinos Dukas olduğunu açıklamıştı. Çünkü Konstantinos Dukas hem soylu bir aileden geliyordu hem de halk tarafından sevilen biriydi. Böylece halef sorunu çözülmüş İmparator da birkaç gün sonra da vefat etmiştir. (Psellos, 2008, s. 209)

4.1.9. X. Konstantinos Dukas Dönemi (1059-1067)

Dukas Hanedanı'nın kökeni İmparator I. Konstantinos'a (d.272-ö.337) dayanmaktadır. Hanedan üyeleri içinde bulundukları mevkiye dayanarak kendilerini imparatorluğun meşru varisi olarak nitelendirmişlerdir. Bu sebeple hanedan üyeleri kimi zaman Bizans imparatorlarına karşı düzenlenen suikastlarda suçlanarak merkezden uzaklaştırılmıştır. Bu durum özellikle VI. Leon'a (d.866-ö.912) düzenlenen isyan girişiminde meydana gelmiştir. 906 yılında gerçekleşen

isyanın failleri arasında yer alan Andronikos Dukas (ö.910) suçlu bulunarak çareyi imparatorluktan kaçarak bulmuştur. (Psellos, 2008, s. 209-211)

Konstantinos Dukas (ö.1067), sivil aristokrasi sınıfının önde gelen isimleri arasında olmasına rağmen iktidarı Isaakios Komnenos'a bırakarak sade yaşamayı tercih etmiştir. Bu nedenle İmparator Isaakios onu halefi olarak seçmiştir. Kasım 1059 yılında İmparator olarak Bizans tahtına çıktığında ılımlı siyaset izleyeceğini dile getirmiştir. Nitekim bürokrasi sınıfına önem veren Konstantinos asker sayısını kısıtlamış, bu da Anadolu'da ciddi toprak kayıplarına neden olmuştur³⁹. (Baskıcı, 2009, s. 138) Öte yandan barışçıl bir politika izlemesi de kendisini rakiplerinin açık hedefi haline getirmiştir. Özellikle bu dönemde Doğu Anadolu'da faaliyetlerini artıran Selçuklular, İmparatorluğun doğu kısmını tehdit etmiştir. (Bailly, 1974, s. 273)

1058 yılında gerçekleşen Selçuklu akınlarında Dinar Bey'in şehit edilmesi üzerine kuvvetleri Sasun vilayetine sığınmak zorunda kaldılar. Mevsimin kış olması nedeniyle bölgede mahsur kalan Selçuklu kuvvetleri, Sasun halkının saldırısına uğramış, şiddetli çarpışmalar esnasında birçok Selçuklu askerî hayatını kaybetmiştir. Sağ kalanlar ise Azerbaycan yolunu takip ederek uzaklaşmışlardır. (Honigmann, 1970, s. 182) Ertesi sene tekrar Anadolu topraklarında görünen Selçuklu kuvvetleri bu kez de Sebasteia vilayetine doğru ilerlemişlerdir. Buradaki Bizans kuvvetlerinin sayıca az olduğunu gören Selçuklular şehri kısa zamanda ele

³⁹ V. Kostantinos döneminde ortaya çıkan Tagmata sistemi merkezî askerî gücün temelini oluşturan, maaşlı, daimî ve profesyonel birliklerden oluşmaktadır. Bu sistem özellikle merkezî ordu yapısını kuvvetlendirmeyi ve yerel Thema birliklerine olan bağımlılığı azaltmayı hedeflemiştir. Konstantinopolis ve çevresinde yer alan bu birlikler, savaş zamanlarında değil sukûnet dönemlerinde de İmparator'un bizzat kontrolünde faaliyet gösteren sadık ve disiplinli birliktir. Tagmata birlikleri, imparatorluğun iç güvenliğini ve merkezî otoritenin daimî açısından önem taşımıştır. Bilhassa IX. ve X. yüzyıllarda mühim rol üstlenmiştir. (Haldon, 2007, s.119-120) Ancak XI. yüzyıla gelindiğinde imparatorluk askerî, idarî ve ekonomik yapısında ciddi bir zayıflama sürecine girmiştir. Bu süreçte Konstantinos X. Dukas döneminde yaşanmıştır. Dukas, iktidarını taşra aristokrasisinin ve sivil bürokrasinin desteğiyle sürdürmek istemesi ordunun mali yükünü hafifletmek adına kapsamlı tasarruf tedbirleri uygulamıştır. Bu bağlamda, hem Thema ordularının askerî gücü azaltılırken diğer yandan Tagmata birliklerinin de sayısı düşürülmüştür. Hatta bazı birlikler tamamen dağıtılması kalan birliklere ise yapılan harcamalar kısıtlanmıştır. Askerî donanım sistemli biçimde ihmal edilmiştir. Böylelikle Tagmata sistemi niteliklerini kaybederek sadece ismi olan bir kuruma dönüşmüştür. Bu durum ordunun savaş kapasitesini zayıflatmış bilhassa doğu sınırlarındaki Selçuklulara karşı savunmasız bir ortam oluşmasına zemin hazırlamıştır. Dukas'ın yamış olduğu siyaset gereğince kısa vadeli mali rahatlama sağlarken imparatorluğun uzun vadeli güvenlik ihtiyaçlarını görmezden gelmiştir. Dukas'ın vefatından kısa bir süre sonra gerçekleşen Malazgirt Muharebesi (1071) ile bu zayıflamanın askerî neticeleri ortaya çıkmıştır. Bizans ordusu hem komuta birliği hem de savaş gücü açısından zayıflama sürecine girmiştir. (Norwich, 2013, s.267-269)

geçirerek Sebasteia'dan ayrılmışlardır. Öte yandan İmparator X. Konstantinos'un Doğu Anadolu'daki saldırılara karşı tedbir almaması bölgeyi kaderine mahkûm etmiş ve Selçukluların açık hedefi haline getirmiştir. Bu durumdan yararlanmak isteyen Tuğrul Bey 1062 yılında kuvvetlerini bölgeye yönlendirmiştir. Sultanın emri doğrultusunda Solar-ı Horasan, Cemcem ve Yusuf adlı Selçuklu beyleri Doğu Anadolu topraklarına intikal ettiler. (Urfalı Meteos, 2000, s. 112-114) Bölgeye geldiklerinde Mervâni emiri ile iletişime geçen beyler, ardından akın faaliyetlerine giriştiler Selçuklu kuvvetleri; Ergani, Tulhum ve Argın vilayetlerini yağmalarken, İmparator X. Konstantinos da Norman asıllı General Herve Frankopulos (ö.1067) ve Edessa valisi Tavdanos'u bölgeye gönderdi. Bu haberi alan Selçuklu kuvvetleri ise toplanma kararı alarak Azerbaycan taraflarına gittiler. Nitekim bölgede kalan birkaç Selçuklu emiri Bizans ordularıyla karşılaşmış ve aralarında çatışma yaşanmıştır. (Cahen, 1988, s. 19) Bu çatışmada Yusuf Bey ve Hacı Başara gibi öne çıkan beyler şehit olurken, Bizans tarafında da Edessa valisi Tavdanos ölmüştür. General Herve Frankopulos ise savaş meydanını terk ettiği için İmparator X. Konstantinos tarafından boğdurdularak idam edilmiştir. (Urfalı Meteos, 2000, s.116-117)

X. Konstantinos Dukas dönemi imparatorluğun iç işlerinde sivil aristokrasi sınıfının etkisinin artmasıyla beraber askerî zümrenin gücünün zayıflaması sonucu iktisadi dengelerin bozulduğu dönem olmuştur. Onun bu yaklaşımı merkezi yönetimin zayıflamasıyla sonuçlanmıştır. Ayrıca askerî harcamaların azalması thema sisteminin zayıflaması bilhassa Selçuklu, Norman ve Peçenek gibi dış tehdit unsurları karşısında savunma zaafiyeti göstermiştir. (Cheynet, 2008, s. 70-73) Meydana gelen gelişmeler imparatorluğun iktisadi olarak da etkilerken bu dönemde basılan nomismalar ise 18 ayar altın miktarına düşmüştür. (Baskıcı, 2009, s. 250)

4.1.10. Naip Eudokia Makrembolitissa Dönemi (1067)

Ekim 1066 yılında hastalanan İmparator Konstantinos Dukas güçten düşmüştür. İmparatorun durumunun gün geçtikte kötüleşmesi üzerine eşi Eudokia'yı (d.1021-ö.1096) yanına çağırarak evlenmemesi şartıyla Bizans tahtını ona devretmiştir. Ayrıca İmparator ölmeden önce kardeşi Ioannes Dukas'ı (ö.1088) Caesar olarak atayarak çocuklarının saltanatını da teminat altına almıştır. (Psellos, 2008, s. 219) X. Konstantinos'un 22 Mayıs 1067 tarihinde vefatıyla birlikte Bizans İmparatorluğu'nun yönetimi eşi Eudokia ile iki oğluna kalmıştır. Öte yandan

oğulları Mikhail ve Konstantinos'un çocuk yaşıta olmasından dolayı idareyi Eudokia üstlenmiştir. Onun döneminde Doğu Anadolu bölgesinde yaşanan Selçuklu akınları daha da belirgin hale geldiği için senato üyeleri evlenmesi yönünde İmparatoriçeye baskı yapmaya başlamıştır. Nitekim Patrik Ksiphilinos'un eklenmesiyle bu baskılar daha da artmıştı. (Ostrogorsky, 1996, s. 318) Hatta Patrik Ksiphilinos bu işi abartmış kendi yeğeni Bardas'la İmparatoriçenin aşk yaşadığını iddia etmiştir. Bu sözde ilişki imparatorlukta yayılırken, senato üyeleri ise bu evliliğe karşı askerî başarısıyla öne çıkan Romanos Diogenes'i önermiştir. (Psellos, 2008, s. 223-224) Senato üyelerinin baskılarıyla çıkmaza giren İmparatoriçe Eudokia eşine vermiş olduğu sözü çiğneyerek evlenmek zorunda kalmıştır. 1 Ocak 1068 tarihinde gerçekleşen evlilikle Romanos Diogenes tahtın yeni sahibi olmuştur. (Norwich, 2013, s. 271) Nitekim IV. askerî sınıfından yer alması nedeniyle Dukas ailesi tarafından tehdit unsuru görülmüştür. Zira yeni imparatorun geçmişte yapmış olduğu askerî başarılar nedeniyle Ioannes Dukas onun iktidarlığına yönelik girişimlerde bulunmuştur. Bilhassa bu dönemde saray içinde etrikalar düzenleyerek IV. Romanos iktidarını zayıflatmaya çalışmıştır. (Keçiş, 2022, s.102)

4.1.11.IV. Romanos Diogenes Dönemi (1068-1071)

IV. Romanos Diogenes'in (d.1030-ö.1072) Bizans tahtına birlikte İmparatorluk uzun bir aradan sonra tekrar askerî zümrenin eline geçmiştir. Öte yandan IV. Romanos'un geçmişteki askerî başarıları da halkın yeni İmparatora karşı itimattı artırmıştır. Halkın bu teveccühünde İmparatorun tutumunun da rolü olmuştur. Zira tahta çıktığı ilk günden beri ülkesini işgal eden Selçukluları atmaya yönelik bir siyaset izlemesi kendisine olan inancın artmasına neden olmuştur. (Keçiş, 2022, s.101-102)

İmparatorlukta uzun süre yaşanan sivil aristokrasi sınıfının egemen olması sonucunda köylü ve asker sınıfının gücünü azalmasıyla Bizans'ın mevcut olan iktisadi ve sosyal yapısını da değişime uğratmıştır. (Ostrogorsky, 1996, s. 296-297) Bu değişimle beraber zaman içerisinde büyük arazi sahiplerinin güç kazanmasıyla imparatorluğa karşı tehdit haline gelmiştir. Büyük arazi sahiplerinin üstünlük kurmasıyla yerli askerlerin bulunduğu thema arazileri tasaruf edilerek sayıları azaltılmıştır. Orduda meydana gelen azalma neticesinde çeşitli kavimlerden ücretli asker alınarak merkezi ordu oluşturulmuştur. Ordunun ihmal edilmesi özellikle sınır bölgeleri tehlike altına sokmuş bu durum Anadolu'da görülen Selçuklu

boylarının faaliyetlerini de hızlandırmıştır. Nitekim IV. Romanos iktidarı ele aldığında imparatorlukta yaşanan iktisadi ve siyasi krizlerin yanı sıra sınır vilayetlerinde gerçekleşen birtakım saldırılarla karşı karşıya kalmıştır. (Satır, 2018, s. 328-329)

İmparatorlukta geçirdiği üç ayın ardından sefer hazırlıklarına başlayan IV. Romanos ilk iş olarak ordudaki durumla ilgilendi. Zira kendinden önceki imparatorların yapmış oldukları siyaset gereğince orduda yer alan ücretli askerlerin maaşları uzun süredir ödenmemesi ve savaş teçhizatların eksikliği nedeniyle IV. Romanos güç duruma düşmüştür. (Zonaras, 2008, s.125-126) Nitekim konuyla ilgili İslam kaynakları İmparatorun yaklaşık olarak 200.000 kişilik bir ordu oluşturduğunu belirtmektedir. (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s. 155) Ancak Bizans kaynaklarından bu sayının abartılı olduğu anlaşılmaktadır. Zira meydana gelen gelişmelerden dolayı verilen sayının doğruluğu tartışmalıdır.

IV. Romanos yeni kurduğu orduyla birlikte 1068 yılı Mart'ında Selçuklu akınlarını durdurmak üzere yola çıktı. Kaiseria (Kayseri) vilayetine doğru ilerleyen Bizans orduları Selçukluların Neokaesareia'yı (Niksar) ele geçirmesiyle yönünü değiştirmiştir. İmparator IV. Romanos Sebasteia (Sivas) vilayetine gelerek ordusunu iki kısma bölmüştür. (Eyice, 1971, s. 24-26) Ayrılan ordunun başına oğlu Andronikos'u geçiren İmparator bölgeden ayrılmıştır. Andronikos önderliğindeki Bizans ordusu ise Tephrikè'de (Divriği) bulunan Türkmenlere karşı saldırılarda bulunarak etkisiz hale getirmiştir. Oğlunun yapmış olduğu başarılı harekâttan sonra tekrar bölgeye gelen İmparator birkaç gün sonra Germanikeia vilayetine ilerlemiştir. Nitekim Selçukluların Melitene bölgesine ilerlediklerini duyunca ordunun bir bölümünü o bölgeye yönlendirmiştir. (Eskikurt, 2014, s.46-48) General Ausinalios öncülüğünde bölgeye gelen Bizans kuvvetlerinin, Selçuklular karşısında güç duruma düşmesi üzerine bizzat IV. Romanos'da bölgeye gelmiştir. İmparatorun dahil olmasıyla Melitene önlerinde Selçuklu orduları geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Kazanılan bu zaferin ardından Hierapolis'e gelen IV. Romanos burada da Selçuklularla çatışmaya girmiştir. (Kaya, 2014, s. 226) Selçukluların vur-kaç saldırıları karşısında zor duruma düşen Bizans orduları çareyi hendekler oluşturmakta bulmuştur. Nihayet İmparatorun mancınıklar kullanması ile kale Bizans'ın eline geçmiştir. Bizans'ın bu girişimiyle tehlikenin kapısını çaldığının farkına varan Halep Emiri Mahmud, İmparator IV. Romanos'a bir saldırı düzenlemiştir. Bu saldırılar karşısında Bizans ordusunda meydana gelen

disiplinsizlik mağlubiyete neden olmuştur. (Attaleiates, 2008, s. 113) Nitekim kış mevsimin bastırması ve ordu içerisinde yaşanan sorunların giderek artması nedeniyle İmparator Konstantinopolis'e dönmüştür.

İmparator IV. Romanos'un bu kararı almasıyla birlikte bölgede bulunan Selçuklu emirleri de faaliyetlerini artırmışlardır. Özellikle Malitene ve Amarion vilayetlerinde hakimiyet Türkmenlerin eline geçmiştir. Türkmenlerin genişleyen saldırı hareketleri karşısında çaresiz kalan İmparator IV. Romanos bölgeye Latin General Krispinos'u göndermiştir. Fakat Krispinos'un isyanı bölgeden toplanan vergilerin aksamasına neden olmuştur. İmparator Selçuklu akınlarının en yoğun olduğu bu anda isyanı bastırmak için bölgeye hareket etmek zorunda kalmıştır. (Ostrogorsky, 1996, s. 318) 1069 yılında çıktığı bu seferde ilk etapta General Krispinos isyanını bastıran İmparator IV. Romanos, daha sonra yoğun olarak Türk akınlarına maruz kalan Larissa'ya geçmiş ve Türklere karşı başarılı bir operasyon gerçekleştirmiştir. Daha sonra Malitene'ye Ermeni asıllı General Filaretos'un önderliğinde küçük birlik yerleştiren İmparator Ahlat'a geçmiştir. İmparatorun bu kararı almasındaki en büyük etken ise yaz mevsiminde ordunun su ihtiyacını karşılamak için kuyular açtırmasıydı. Bu strateji sayesinde Bizans orduları Selçuklular karşısında güç duruma düşmeyecekti. (Honigmann, 1970, s.119-120)

Bizans kuvvetlerinin bölgede aktif bir şekilde ilerlemesiyle birlikte Türkmen emirler de Anadolu'nun iç kısımlarına yönelmiştir. Ermeni General Haçatur öncülüğündeki Bizans orduları onları takip etmeye çalışmış, fakat kışın gelmesiyle Türk akınlarını durduramamıştır. (Zonaras, 2008, s. 129-130) 1069 yılında yapılan seferle ilgili Bizans kaynakları, İmparatorun akınları durdurmakta tam olarak başarı sağlayamadığını Türklerin faaliyetlerini sadece geçici bir süre kaydetmişlerdir. Öte yandan Bizans tarihçilerinin yorumları tartışmaya açıktır. Zira IV. Romanos'un bölgeden ayrılmasıyla birlikte Bizans ordularında bozulma yaşanıyordu. Bu durumda Türkmen emirler de faaliyetlerini arttırmış oluyordu. Özellikle 1070 yılına gelindiğinde Türk akınları hızla artmış ve İç Anadolu bölgesine kadar ilerlemişti. Bu nedenle İmparatorluk merkezinde Selçuklu akınlarını durdurmak için yeni çözüm arayışlarına girilmişti. (Eyice, 1971, s. 30-31) İmparator IV. Romanos'un bulduğu çözüm ise askerî başarısıyla ön plana çıkmış Manuel Komnenos'u bölgeye göndermek olmuştu. Manuel Komnenos Kaisareia vilayetinde Selçuklulara karşı saldırılar düzenleyerek onları geri püskürtmüştür. Bu başarıyla birlikte Sebasteia vilayetine ilerleyen Bizans orduları

burada Erbasan önderliğindeki Selçuklu kuvvetlerine mağlup olmuştur. Komutan Manuel Komnenos rehin alınırken Erbasan da Sultan Alp Arslan'a isyan ederek Bizans İmparatorluğu'na sığınmıştır. Öte yandan kazanılan küçük zaferler önem teşkil etmemiş, aksine IV. Romanos iktidarına şüpheyle bakılmasına yol açmıştı. Kesin bir zafer kazanılamaması üzerine oluşan tepkiler nedeniyle Diogenes Hanedanı'nın iktidarını tehlikede gören İmparator yeni bir hamle yapmaya karar vermiştir. (Grousset, 2005, s. 609)

Nihai bir zafer kazanmak isteyen İmparator IV. Romanos ilk iş olarak müttefik olduğu Gürcülerden asker temin ederken diğer taraftan da Peçenek, Uz,⁴⁰ Frank ve Germen kavimlerden oluşan kalabalık bir ordu oluşturdu. Bizans İmparatorunun oluşturduğu orduyla ilgili kaynaklar incelendiğinde dönemin şartları sebebiyle verilen sayı şüphelidir⁴¹. Zira imparatorluğun içinde bulunduğu ekonomik kriz nedeniyle asker sayısı ciddi anlamda düşürülmüştür. Bu bağlamda bakıldığında Anadolu topraklarında yer alan asker sayısının 47.200 olduğu tahmin edilmektedir. (Çetin, 2020, s.40) Ayrıca bu dönemde yaşanan ekonomik krizin etkisiyle de IV. Romanos'un büyük bir ordu oluşturması imkansızdır. Bu nedenle ordunun 70.000 civarında olduğunu düşünmek mantıklı olacaktır. Nitekim konuyla ilgili kaynaklar incelendiğinde ise Bizans ordusunun dağınık bir şekilde bölgeye intikal ettiği anlaşılmaktadır. Buna sebep olan etken ise İmparatorun Malazgirt vilayetine gelmeden önce 500 kişilik Norman öncü birliklerini bölgeye göndermesidir. Öte yandan daha önce yapılan savaşlarda alınan mağlubiyetlerin etkisiyle yaklaşık olarak 1000 askerin ordudan ayrıldığı söz konusudur. Doğu Anadolu'da yaşanan Selçuklu akınlarına son vermek için kurulan ordu farklı etnik kökenlere sahip askerlerden oluştuğu için birlik duygusu yansıtmıyordu. (Çetin, 2020, s. 39-40) Nitekim ordudaki manevi birliğin oluşmamasında IV. Romanos'un tutumları da etkili olmuştu. Khalkedon (Kadıköy) deniz yoluyla hareket eden IV.

⁴⁰ İmparatorun yapmış olduğu hamle stratejik açıdan tartışmalara neden olmuştur. Zira Peçenek ve Uz boyları Trakya'daki arazilerde yağma hareketlerinde bulunan topluluklar olmasına rağmen Bizans ordusunda yer almaları askerî hatadır. Zira para ve arazi karşılığında Bizans ordusuna hizmet etmeleri şüpheye düşürmüştür. Nitekim Peçeneklerin Malazgirt Meydan Muharebesi sırasında Selçuklu ordusuna geçmeleriyle yapılan stratejik hatalardan biri olduğunu kanıtlamıştır. (Ayönü, 2021, s. 43-48)

⁴¹ Konuyla ilgili kaynaklar incelendiğinde Bizans ordusunda yer alan asker sayısının 200.000 veya 300.000 olduğu rivayet edilmektedir. Nitekim mevcut şartlar incelendiğinde bu sayının olması imkansızdır. Öte yandan Bizans ordusunun, Selçuklular karşısında sayıca üstün olduğu aşikardır. Dönemin tarihçileri Aksarayî bu sayıyı 50.000 olarak verirken İbnü'l-Âdîm 200.000, Sıbt İbnü'l-Cevzî 400.000, İbn Kalânîsî ve Ravendî ise bu sayının 600.000 olduğunu nakletmiştir. (Muhammedî, 2013, s. 6)

Romanos ilk etapta Kaisareia'ya gelerek ordunun büyük bir bölümünü toplayarak muharebenin ikinci aşamasını başlatmak üzere Ahlat'a geçmiştir. İmparatorun bu tutumu sergilemesindeki neden ise Ahlat'ın Selçuklu ilerleyişinde geçiş güzargahı olmasının yanı sıra yörenin Malazgirt'e yakınlığı sebebiyle ulaşım konusunda üstünlük kurmak istemesidir. Nitekim oluşturulan bu stratejik hamle sınır bölgelerinde oluşan Selçuklu tehdidi karşısında bertaraf edeceğine inanmasıdır. Öte yandan Ahlat'ta bulunan Bizans ordusu burada emir Saltuk tarafından bozguna uğramıştır. (Sevim ve Merçil, 1995, s. 62-63) Ayrıca Bizans ordusunda meydana gelen birtakım aksilikler de askerlerin moralini bozmuştur: bir gece yarısı imparatorun konaklamış olduğu köşkte çıkan yangın, ordu içerisinde, yapılacak savaşın mağlubiyetle sonuçlanacağına dair işaret bir olarak algılanmıştır. (Zonaras, 2008, s. 131- 132) Diğer taraftan Selçuklu ordusunda bu sayının 50.000 olduğu tahmin edilmektedir. Yusuf Ayönü'ye göre bu sayı Sultanın yanında yer alan 4000 kişilik gulam askerleri oluşturukten kalan kısmı ise Anadolu'ya daha önce gelen Türkmen kuvvetleri yer almıştır. (Ayönü, 2021, s. 43) Savaş öncesinde yaşanan diğer bir gelişme ise Sultan Alp Arslan'ın, IV. Romanos'a elçi göndererek barış teklifi sunmasıdır. Selçuklu Sultanının anlaşma yolunu tercih etmesi İmparator IV. Romanos'un kendisine daha fazla güvenmesine yol açarak bir an önce savaşa başlanılmasını emretmiştir. (Reşîdü'd-dînFazlullâh, 2010, s. 113)

26 Ağustos 1071 tarihinde başlayan muharebede Bizans ordusunun merkezinde İmparator IV. Romanos yer alırken, sağ tarafında Theodor Alyates sol tarafında ise Nikephoros Bryennios ve Andronikos Dukas yer almıştır. (Hillenbrand, 2012, s.27) İmparator IV. Romanos'un geleneksel Roma savaş düzeninden vazgeçerek orduyu bir bütün olarak hizaya dizmesi yapmış olduğu en büyük stratejik hatadır. (Bryennios, 2008, s. 53) Böylece Selçuklu kuvvetlerinin Bizans ordularının içerisinde daha rahat hareket etmelerine olanak tanımıştır. Nitekim savaşın başladığı ilk sırada Selçuklu okçu birliklerinin Bizans ordularının düzenini bozması savaşın gidişatını etkilemiştir. Ayrıca Bizans ordularında bulunan Peçenek ve Uz ücretli askerlerin önderleri Tamin Bey'in etkisiyle ırkdaşlarının safına geçmesi Bizans'ın askerî gücünü büyük oranında azaltmıştır. (Kurat, 1937, s. 154) Uz ve Peçeneklilerin, Selçuklu ordularına geçmesiyle IV. Romanos bizzat savaşa alanına dahil olmuş bu durum ömrünü savaş mevzilerinde geçiren imparatorun böyle bir stratejik hata yapması dönemin tarihçileri tarafından eleştirilmiştir. Zira imparatorun bu hamlesi ordudaki iletişimi kopararak savaşın

mağlubiyetle sonuçlanmasına zemin hazırlamıştır. İmparator Türklerin Turan taktiği konusunda birçok kez uyarılmasına rağmen bu taktiği anlayamamış ve saldırılara devam etmiştir. Kendisini Selçuklu ordusunun oluşturduğu girdabın içerisinde bulan IV. Romanos ağır bir mağlubiyet almış ve esir edilmiştir. (Cahen, 1972, s. 94)

Bu yenilginin suçunun İmparator IV. Romanos'a yüklenerek tahtan indirmesi yapılan başka bir hatadır. Zira XI. yüzyılın başlarından itibaren imparatorlukta yaşanan askerî istikrasızlığın asıl sebebi sivil aristokrasi üyelerinin başlatmış olduğu politikadır. IV. Romanos kendinden önce başa geçen hükümdarların adam kayırarak niteliksiz kişilere önemli vazifeler verilmesi üzerine yanlış politika izlenmesinin kurbanı olmuştur. (Keçiş, 2022, s. 24) Öte yandan dönemin Bizans kaynaklarını incelediğimizde de ona karşı alınan tavır da aşıkardır. Bizans tarihçileri savaş sırasında imparatorun yanlış strateji izlemesini eleştirmiş IV. Romanos'a karşı taraflı tutum sergilemiştir. Öte yandan Malazgirt Meydan Muharebesi sırasında Ioannes Dukas'ın oğlu Andronikos Dukas, IV. Romanos'un savaş sırasında öldüğünü iddia ederek yaklaşık 30.000 kişilik yedek kuvvetle muharebe alanını terk etmesi sonucu Bizans ordusunda kargaşaya neden olarak Selçuklu galibiyetini kolaylaştırmıştır. Ayrıca IV. Romanos'un esirliğinin ardından imparatorluk sınırlarına gelmesiyle Ioannes Dukas tarafından yakalanarak kör edilmiş ve Prote adasında bulunan Manastıra sürgün edilmiştir. Bu durum imparatorlukta meydana gelen iç karışıklığa ve askerî zayıflamaya neden olurken Selçuklu ilerleyişini kolaylaştırmıştır.

4.1.12. VII. Mikhail Dönemi (1071-1078)

Selçuklulara karşı aldığı büyük hezimetin ardından IV. Romanos Diogenes tahtan indirilerek X. Konstantinos Dukas'ın büyük oğlu VII. Mikhail (d.1050-ö.1090) geçirilmiştir. Bu kararın alınmasındaki en büyük etken VII. Mikhail'in akıl hocası Mihail Psellos (d.1018-ö.1096) ile amcası Ioannis Dukas'ın stratejik hamleleri olmuştur. 24 Ekim 1071 tarihinde taç giyen yeni Bizans İmparatoru akıl hocası Psellos'un etkisinde kalarak vaktinin çoğunu felsefe üzerine çalışmalar yaparak geçirdi. (Ostrogorsky, 1996, s. 319) Böylece devlet işleriyle amcası Ioannis Dukas ve Psellos ilgilenirken imparatorluğun mali işleri ise hadım Nikeforitzes'e (ö.1077) bırakıldı. Bu durum zaten buhranlı bir dönem yaşayan Bizans İmparatorluğu'nu daha da çıkmaza sürüklemiştir. Alınan mağlubiyetin ardından

Anadolu bölgesi doğudan gelen Türk boyları tarafından gerçekleştirilen akınlara sahne almıştır. Bu durum imparatorluğun mevcut olan vergi kaynakları ve nüfusun önemli kısmından mahrum kalmasıyla birlikte ekonomik krizin artmasına neden olmuştur. Yaşanan mali kriz neticesinde hadım Nikeforitzes ise çareyi vergileri artırmakta bulmuştu. (Psellos, 2008, s.239-241) Yapılan hamle imparatorluğun mevcut olan düzeni karşısında etkisini gösterememekle birlikte sorunun çözümü paranın değerini düşürülmekte karar kılınmıştır. İmparatorluğun XI. yüzyılın başlarında güçlü siyasi yapısına denk olan hazine sonucunda nomismanın değeri 24 aylık olurken 1072 yılından sonraki süreçten itibaren 16 ve 9 ayara düşürülmüştür. Bu durum Bizans hazinesinin %50'sini kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. (Baskıcı, 2009, s. 246-248) Ekonominin düzelmesi için atılan bu yanlış adımlar nedeniyle Bizans halkı, VII. Mikhail'e Parapinakes (Eksik ölçek)⁴² lakabını takmıştı.

Malazgirt Muharebesinin sonuçları Bizans açısından birçok gelişmelere neden olmuştur. Bu değişimlerin en belirgin olan tarafı ise imparatorluğun sahip olduğu sınırlarda görülen değişim hareketleri olmuştur. Muharebenin ardından bölge Norman ve Ermeni komutanların da ilgisini çekmiştir. Bu dönemde Normanlar güneyde yer alan topraklara saldırırken Ermeniler, General Philaretos Brachamios önderliğinde Romanopolis (Palu) vilayetini kendine bağlamış ardından Edessa'ya kadar ilerlemiştir. (Haldon, 2007, s. 187) 1073 yılına gelindiğinde ise Türkmenler yapmış oldukları askerî faaliyetleri günden güne artırarak Orta Anadolu'ya ulaşmıştır. Bu durum VII. Mikhail'i endişelendirmiş Issaakios ve Aleksios Komnenos önderliğinde 400 kişilik ücretli orduyu Türkmenlerin üstlerine göndermiştir. Isaakios, Kayseri vilayetine geldiği sırada Norman bir askerin davranışlarından dolayı cezalandırmış ve ordu içerisinde bölünmeler yaşanmasına neden olmuştur. Norman General Roussel de Bailleul ve kuvvetleri ordudan ayrılarak Ankara vilayetinde yağma faaliyetlerine girişmiştir. (Ayönü, 2021, s. 58-60) General Roussel'in yağmış olduğu isyan sonucunda VII. Mikhail Ioannes Doukas, Andronikos Doukas ve Nikephoros Botaniates gibi tecrübeli komutanları bölgeye intikal ettirmiştir. Nitekim aralaralarında gerçekşen mücadele sonucunda Ioannes Doukas, Andronikos Doukas esir alınarak imparatorluk ordusu mağlup

⁴² İmparatorun, halk nezdinde bu lakapla anılmasındaki en önemli etken enflasyonun sürekli artması sonucu tahıl fiyatlarını yükselterek Bizans halkını ekonomik sıkıntıya düşürmesidir. Bu nedenle halk tarafında "Parapinakes" lakabı aynı zamanda ekonominin kötü gidişatına tepki olarak kullanılmıştır. (Zonaras, 2008, s.146)

edilmiştir. Bunun sonucunda Nikephoros Botaniates bölgede yer alan Artuk Bey, Tutak ve kuvvetleriyle anlaşarak Roussel'i esir almıştır. (Norwich, 2013, s. 283)

VII. Mikhail saltanatının son yılları itibariyle imparatorlukta meydana gelen vaziyetler neticesinde daha da vahim bir hal almıştır. Yaşanan Roussel isyanıyla birlikte Türkmenlerden askerî yardım alınması Bizans'ın mevcut konumunun tehlikesiyle başa başa bırakmıştır. Yapılan askerî yardım akabinde Türkmenlerin bölgedeki faaliyetleri artarken İmparatorluk ise sahip oldukları toprakları hızla kaybetmektedir. İlaveten XI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yaşanan ekonomik kriz, ordunun ihmal edilmesi ve biriliklerin sayılarının düşürülmesi sonucu imparatorluğun doğu ve batı kısımlarında iki isyan görülmüştür. Dönemin en güçlü generalleri olan Nikiforos Bryennios ve Nikiforos Botaneiates (d.1002-ö.1081) ordularıyla birlikte VII. Mikhail'a isyan ederek 31 Mart 1078 tarihinde yapılan askerî darbe ile tahtan indirildi. Bizans tahtı ise bölgede bulunan Türkmenlerden aldığı destekle iktidara gelen Nikiforos Botaneiates olmuştur. (Psellos, 2008, s. 247) Bizans tarihçisi Norwich'in verdiği bilgiye göre Malazgirt yenilgisi sonrasında meydana gelen gelişmeler bir dizi hataya sebep olmuş ve imparatorluğu felakete sürüklemiştir. Ona göre mevcut İmparator IV. Romanos'un iktidarına son verilmesi üzerine Selçuklularla yapılan anlaşmanın geçersiz sayılması Anadolu toprakları üzerindeki hakimiyetin kaybedilmesine neden olmuştur. Nitekim bu tarihten itibaren gelişen olaylarda Norwich söylemlerinde haklı çıkarmaktadır. (Norwich, 2013, s. 279)

4.1.13. III. Nikiforos Botaneiates Dönemi (1078-1081)

24 Mart 1078 tarihinde Ayasofya Patriği I. Kosmas tarafından taç giydirilerek imparator ilan edilen III. Nikiforos (d.1002-ö.1081) her ne kadar orduda başarılı görevlerde yer almış olsa da aynı başarıyı ne yazık ki devlet idareciliğinde gösteremedi. (Bryennios, 2008, s.144) Nitekim onun devlet idareciliğindeki başarısız olmasındaki asıl neden ise Bizans halkının gönlünü kazanmak için cömert davranış sergilemesi olmuştur. Tahtta çıktığı ilk günde “borçtan ibra etme” yasası çıkararak Bizans halkının hazineye olan borçlarını silmesi sonucunda yer alan ekonomik kriz daha da belirginleşti. (Zonaras, 2008, s. 153) III. Nikiforos'un yapmış olduğu cömert davranışlar sonucunda hazine boşalarak imparatorluk nezdinde para sıkıntısı yaşanmasına neden oldu. Bu durum nomismanın değerini 8 ayara kadar düşürülmesiyle sonuçlandı. (Baskıcı, 2009, s. 247) Öte yandan yapılan

hamle Bizans'ın mevcut olan durumunu değitirmedi. Zira nomismanın sahip olduğu değer giderek düşüş yaşaması sonucunda farklı çözüm arayışlarına gidildi. Bu nedenle maliyeden sorumlu hadım Nikephoritzes'i öldürüldü. Onun ölümü ne yazık ki mali iyileşme sağlamadığı gibi imparator ve sivil aristokrasi üyeleri arasındaki ilişki giderek vahim bir almıştır. (Bryennios, 2008, s. 246-247) Yaşanan gelişme sonucu sivil aristokrasi üyeleri ile ilişkilerini zedeleyen İmparator III. Nikiforos, Dukas ailesinin imparatorluktaki konumunu düşürmeye çalıştı. Onun yapmış olduğu bu girişim Bizans halkı tarafından tepkiyle karşılandı. Yanlış stratejileri nedeniyle toplumun her kesiminde tepkiyle karşılaşan İmparator III. Nikiforos generallerinden Aleksios Komnenos'u (d.1048-ö.1118) yardıma çağırdı. Aleksios Komnenos kuvvetleriyle birlikte hareket ederek 1080 yılında Anadolu'daki Nikoforos Melissenos isyanını bastırdı. Aynı yıl imparatorluğun batı kısımlarında meydana gelen Norman ayaklanmalarını da bastıran Aleksios Komnenos Bizans İmparatorluğu için yeni bir umut ışığı olmuştur. (Norwich, 2013, 284) Onun askerî başarılarından dolayı imparator olmasını isteyen Ioannis Dukas, III. Nikiforos'a karşı darbe hazırlıklarına başladı. Ioannis Dukas'ın kendisine yönelik darbe hazırlığına giriştiğini öğrenen İmparator III. Nikiforos, Anadolu Selçukluları ve Normanlardan destek istediye de aradığı yardımı alamadı. Böylece 1081 yılında Bizans tahtından çekilerek yerini I. Aleksios Komnenos'a bıraktı. (Gregory, 2008, s. 249)

4.1.14.I. Aleksios Komnenos Dönemi (1081-1118)

1057-1059 yıllarında Bizans İmparatorluğu'nda iktidarda bulunan I. Isaakios Komnenos'un yeğeni olan I. Aleksios, (d.1048-ö.1118) onun hastalığı nedeniyle Bizans tahtından ayrılmasıyla birlikte imparator olarak aday gösterilmiştir. Nitekim amcasının yaşadığı durumdan dolayı tahta çıkmayı reddederek Selçuklu akınlarına karşı savaşarak gücünü kanıtlamıştır. Giriştiği askerî faaliyetlerle kendini kanıtlayan I. Aleksios bu özelliği sayesinde Bizans ordularında üst rütbelerde görev almıştır. (Zonaras, 2008, s. 162) Onun ordu içerisindeki başarılı hamleleri III. Nikiforos'tan sonraki imparator olarak seçilmesine olanak sağlamıştır. ⁴³

⁴³ XI. yüzyılın ortalarından itibaren imparatorlukta meydana gelen iç sorunların yanı sıra sınırlarda görülen tehdit unsurların arttığı dönem içerisine girmiştir. Bilhassa bu dönemde sivil aristokrasi zümresinin iktidarı elinde tutma yönündeki siyasi mücadelesi Bizans idaresini şekillendirirken Dukas ve Komnenos hanedanları arasında gerilim yükselmiştir. Zira bu gerilimin oluşmasındaki asıl neden sivil aristokrasi zümresinin imparatorluk nezdinde yükselmesidir. Bilindiği gibi Bizans'ta soylu

İmparatorlukta yaşanan olayların tesiriyle daha fazla direnç sağlayamayacağını düşünen III. Nikiforos tahtan çekilerek yerini Aleksios’a devretmiştir. Aleksios 4 Nisan 1081 tarihinde Konstantinos Patriği I. Kosmas tarafından taç giydirilerek imparator ilan edilmiştir. (Anna Komnena,1996, s. 63)

Onun iktidarlığının ilk yıllarında Balkanlarda Peçenek, güneyde Normanlar, Anadolu ise Türk boylarının yapmış oldukları akınlar devam etmekteydi. Ayrıca III. Nikiforos döneminde yapılan harcamalar imparatorluğun mali durumunu etkilemesi sonucu ordu sayılarındaki azalma iç çekişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. İmparatorlukta bu gelişmelerin yaşandığı sırada 17 Haziran 1081 tarihinde Normanlar, Draç’ı kuşattı. I. Aleksios yaşanan kuşatma haberi karşısında tahta yeni geçmesi ayrıca Bizans’ın mevcut durumu nedeniyle Normalara karşı taaruzla geçememesi üzerine müttefik arayışlarına başvurmuştur. (Karaca, 2012, s.110-111) Alman İmparatoru IV. Heinrich elçiler aracılığıyla 144.000 sikke altın ve 100 ipek mor kumaş vereceğini dile getirmiştir. Yapılan vaatler karşısında beklediği ilginin olumsuz geri dönmemesi üzerine yönünü Türk ve Venediklerden yana kullandı. Yapılan ticari anlaşmalar karşılığında Süleymanşah’tan⁴⁴ 7.000 Venediklilerden ise donanma olarak Draç üzerine harekete geçti. İki kuvvet arasında gerçekleşen mücadele sonucunda Norman lideri Guiskard Şubat 1082 tarihinde Draç vilayetini ele geçirdi. Bu mağlubiyelet birlikte başkentte gelen I. Aleksios seferberlik ilan ederek tekrar Süleymanşah’tan 7000 asker temin ederek

aileler arasında yer alan Dukas hanedanı özellikle X. Konstantinos Dukas döneminde siyasi yetkileri artırılmıştır. (Keçiş, 2022, s. 94-97) İmparatorlukta sivil aristokrasi zümrenin ön plana çıkması sonucu ordu ve askerî sınıfa karşı kısıtlama getirilmiştir. Bu sınırlama hareketi Doğu sınırlarında güçlü bağlantılara sahip olan Komnenos ailesi tarafından tepkiyle karşılanmış ve bu süreçte iki hanedan arasında doğal olarak rekabet ortamı oluşturmuştur. (Norwich, 2013, s. 265-271) Bu rekabet sürecinde IV. Romanos’un tahta çıkmasıyla birlikte askerî zümre uzun zamandır beklediği siyasi üstünlüğü ele geçirmiş fakat Malazgirt Muharebesi’nde alınan yenilgi akabinde imparatorun tahtatn indirilişiyle tekrar sivil aristokrasi yönetimi ele geçirmiştir. (Satır, 2018 s. 329-330) Nitekim bu siyasi üstünlük kısa vaadeli olmuştur. Zira Mikhail Dukas iktidarına yapılan isyanla birlikte tahtan indirilerek yerine askerî kökenli Nikiforos Botaneiates tahta geçmiştir. (Bryennios, 2008, s.149-151) Onun iktidara geçmesiyle Komnenos hanedanı bu kez de I. Aleksios etrafında toplanarak siyasi üstünlük kazanmıştır. 1081 yılında I. Aleksios’un iktidarlığı ele almasıyla imparatorluk yeniden askerî zümrenin eline geçmiştir. Netice itibarıyla XI. yüzyılda imparatorlukta görülen Dukas-Komnenos çatışmaları taht değişiklikleri dışında idare ve ordu yapısında mühim bir değişimlere neden olmuştur. (Cheynet, 2008, s. 87-88)

⁴⁴ Anadolu’da Türk hakimiyetinin genişlemesi için bölgeye gönderilen Selçuklu emirlerinden biri olan Anadolu Selçukluların kurucusu Süleymanşah giriştiği faaliyetlerle birçok bölgeyi hakimiyeti altına almıştır. Süleymanşah’ın fetih hareketlerini Üsküdar bölgesine kadar genişletmesi üzerine İmparator I. Aleksios her iki tarafın sınırını belirlemek amacıyla 1081 yılında Drakon (Dragos) Çayı etrafında anlaşma yaptı. Bu anlaşmayla birlikte Bizans İmparatorluğu ve Türkler arasında ilk kez sınırlar belirlenmiştir. (Nayır, 2023, s. 110)

harekete geçti. 1083 yılında gerçekleşen mücadelede sonucunda Ouzas/Oğuz isimli Türk savaşçı tarafından Norman generalin öldürülmesiyle Guiskard'ın ordusu dağıldı. I. Aleksios kurmuş olduğu ittifaklar neticesinde Norman tehditini bertaraf ederek başkentte geri dönmüştür. (Yener, 2019, s.105-106)

Bizans İmparatorluğu, XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkanlar ve Anadolu bölgesinde başta Peçenekler olmak üzere çeşitli Türk kavimleriyle yoğun mücadelelere girmiştir. I. Aleksios döneminde ise Peçeneklerin Bulgar Paulikenleriyle ittifak kuması sonucunda Trakya vilayetinde önemli bir tehdit unsuru olmuştur. 1084 yılında Pauliken lideri Travl tarafından gerçekleşen isyan hareketi Filibe ve çevresinde hız kazanmış ve bu durum Bizans'ın yöreye General Tatikios⁴⁵ önderliğinde ordu sevk etmiştir. İki kuvvet arasında gerçekleşen Beliotaba ve Silistre vilayetlerde Bizans ordusu mağlubiyetle ayrılmıştır. (Yücel, 2021, s.106-108) 1087 yılında Macar Kralı Solomon etrafında toplanan Peçenek ve Kumanlar birleşerek Kuman-Peçenek Fedarasyonu kurmuştur. Kurulan Fedarasyon Trakya ve çevresinde birtakım saldırılar düzenleyerek burada bulunan Bizans ordusunu mağlup etmiştir. 1088 yılında yaşanan saldırıların artması sonucu I. Aleksios Kuman Başbuğlarından Bonyak ve Togurtok ile ittifak kurmuştur. Kurulan ittifakın ardından 29 Nisan 1091 Lebounion Savaşı'yla Peçenekler karşısında başarı elde etmiştir. (Kurat, 1937, s. 196-197)

Bizans İmparatorluğu bu dönemde yapılan Peçenek ve Normanlar karşısında kurulan ittifaklar neticesinde kısa vadede başarı kazanılmış olsa da Anadolu'daki Selçuklu ilerleyişi konusunda istikrar sağlayamamıştır. Ayrıca yaşanan Selçuklu fetihleri karşısında sahip olunan toprakların kaybı ile imparatorluk nomismaların içeriğinde yer alan altın miktarını değişme yoluna gitmiştir. Yapılan değişim sonucunda altın, gümüş ve bakırın miktarı azaltılmış alayım kullanılmıştır. (Baskıcı, 2009, s. 250-251) Gerçekleşen ekonoiik reformun akabinde sıra ordu sisteminin yenileşmesi gerektiğine kanaat getirilerek düzenlenmeye gidilmiştir. Bu yeni metotla birlikte ordu küçük arazi sahiplerin elinden çıkarak belirli askerî hizmet karşılığında pronoiia⁴⁶ sahiplerine verilmiştir.

⁴⁵ I. Alekios'un Bizans tahtına geçmesiyle birlikte megas primikerios (saray ve idari işlerden sorumlu) rütbesi alarak orduda görev almış Türk asıllı komutanlardandır. (Demirkent, 2003, s.96)

⁴⁶ Pronoiia sahipleri, imparatorluğun vermiş olduğu büyük arazileri Bizans adına işleyerek topraktan gelir elde ederek askelerin ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuştur. Nitekim sahip olunan topraklar genellikle hizmet karşılığında verilir bu sebeple miras yoluyla bir başkasına geçemezdi. Ayrıca toprağı işleyen köylilerden de vergi hakkına sahipti. (Charanis, 1984, s.529-532)

Öte yandan yapılan reform hareketleri iktisadi açıdan iyileşme göstermiş olsa da Selçuklu ilerleyişleri karşısında etkisiz kalmıştır. 1082 yılında Güneydoğu bölgesinde yer alan Ermeni Prensliklere savaş açan Süleymanşah, Tarsus Misis ve Adana vilayetlerini kendine bağladı. 1085 yılında yönünü Antakya'ya çeviren Süleymanşah yanına aldığı Mengücek Gazi ve kuvvetleriyle birlikte 12 Haziran 1084 tarihinde şehre girdi. Antakya halkına göstermiş olduğu ılımlı siyasetin etkisiyle 12 Ocak 1085 tarihinde şehri kendine bağladı. Antakya'nın fethi ile Anadolu'nun birçok yerini kendi hakimiyet sahasına katan Süleymanşah bu zaferle birlikte Halep'e yöneldi. (Azîmî, 1988, s. 24-25) Süleymanşah'ın bölgeye gelmesiyle Halep emiri Şerif Hasan b. Hibetullah el-Hutey kuşatmayı kaldırmasını istediye de Süleymanşah bu isteği kabul etmeyerek devam etti. Saldırıları devam etmesi üzerine Halep emiri Şerif Hasan b. Hibetullah el-Hutey şehri Melik Tutuş'a teslim etti. Yaşanan bu durumla birlikte iki Selçuklu beyi karşı karşıya geldi. Bölgede Melik Tutuş'un yanında bulunan Artuk Bey'in de Tutuş'tan yana olmasıyla iki ordu kısa sürede savaşa başladı. Süleymanşah'ın vefatıyla sonuçlanan bu mücadelenin sonunda Anadolu Selçukluların başına bir süre vezir Ebu'l-Kasım geçmiştir. Diğer taraftan Doğu Anadolu'da kurulan Türk beylikleriyle de Anadolu fetih politikaları ivme kazanmıştır. (Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, 2000, s.14-15) Selçuklular bölgedeki Ermeni ve Gürcü Prensliklerle girdikleri mücadeleler ile coğrafya üzerinde hakimiyet sağlayarak ilerlemeye devam etmişlerdir.

1092 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın ani vefatıyla birlikte saltanat kavgalarının yaşanmasıyla ona bağlı olan atabey ve emirler tek tek isyan ederek Anadolu'ya doğru hareket etmiştir. Onların bölgeye gelmesiyle birlikte Anadolu'daki Türkleşme faaliyetleri hız kazanmış, sonuçta bölge bir Türk yurduna dönüşmüştür. Nitekim Anadolu coğrafyasında yaşanan bu durum Bizans İmparatorluğu'nun toprak kaybını artırmıştır. İmparatorluğun başında bulunan I. Aleksios ise ordularının Türk boyları karşısında zayıf olduğunu anlamış, bu nedenle de çareyi Papa'dan yardım istemekte bulmuştur. Fakat İmparatorun, Papa'dan yardım istemesi için bir süre beklemesi gerekecekti. Zira I. Aleksios saltanatının ilk zamanlarında Papa VII. Gregorios ile kavgalı olduğu için aforoz edilmişti. (Göksu, 2009, s.364-366) İmparator ancak onun vefatından sonra yerine geçen yeni Papa II. Urbanus'a (d.1035-ö.1099) bir heyet göndererek yardım isteyebilmiştir. Papa II. Urbanus, talebe olumlu cevap vererek tüm Hristiyan dünyasına Türk ilerleyişini durdurmak için çağrıda bulundu. (Baştav, 1999, s. 59) Papa, 1095 yılında "Deuslo

Volt” (Tanrı’nın dileği) adlı çağrısında dindaşlarını kurtarmak üzere Haçlı Seferleri adı verilen harekât başlatıldı. Bu hareketla birlikte oluşturulan ordu başkent Konstantinopolis’e ulaştı. Öte yandan din savaşı adı altında kurulan ordu toplumun her kesiminden insan barındırdığı için büyük bir tehdit özelliği taşıyordu. (Demirkent, 1994, s. 69-71) İmparator I. Aleksios da bu durumu fark etmiş bu sebeple de bir an önce Haçlı ordularını başkentten çıkarmak için hamleler yapmıştı. Haçlı orduları, Anadolu topraklarında ilerlediği sırada İmparator I. Aleksios da İznik’i ele geçirmek üzere harekete geçti. Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan (1079-ö.1107) ise Melitene üzerine sefere çıkmış olduğundan başkentine yapılan saldırılar nedeniyle geri çekilmek zorunda kalmıştı. (Kaleli, 2014, s. 985) Nitekim I. Kılıç Arslan’ın yapmış olduğu manevra geç kalınmış İznik ele geçirilmiş ve Selçuklu hazinesi Haçlı orduları arasında paylaşılmıştı. Bunun üzerine bölgedeki Türkler Sultan I. Kılıç Arslan önderliğinde toplanarak bir ordu oluşturmuştur. (Runciman, 2008, s. 141-143) Ancak 1097 yılında Türkler İç Anadolu’ya çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu tarihten itibaren Sultan Kılıç Arslan önderliğinde Anadolu topraklarında yeniden Türk birliği sağlanarak Haçlı ordularına karşı savaşma siyaseti izlenmiştir. 1101 yılında Kılıç Arslan ve Gümüştekin Ahmet Gazi’nin (ö.1104) faaliyetleriyle birlikte Melitene önlerinde Haçlı orduları bertaraf edilmiş ve yenilmez olarak görünen Haçlılara karşı büyük bir zafer edilmiştir. (Anna Komnena, 1996, s. 332-333)

İmparator I. Aleksios, Bizans tahtına çıktığı ilk dönemden itibaren devletin eski gücünü tekrar kazanması için birçok girişimde bulunmuştur. Onun faaliyetleri sonucu imparatorluk kendi içinde iyileşme göstermiş olsa da Anadolu coğrafyası bütünüyle Türk boyları tarafından açık hedef olmuştur. Bizans ordularının perişan bir halde olması I. Aleksios’u yıldırmamış, İmparator yeni stratejiler geliştirmeye çalışmıştır. (Eyice, 2004, s. 184) Onun bu stratejilerinin sonuçlarından biri olan Haçlı Seferleri döneme damga vurmuştur. Buna karşın bölgedeki Türklerin birlikte hareket ederek mücadele etmesi Türk birliğinin sağlanmış olduğunun kanıtı olarak görülebilir.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Tarihin erken dönemlerinden itibaren mühim bir geçit bölgesi olarak öne çıkan Doğu Anadolu coğrafi konumu, zengin yer üstü ve yer altı kaynaklarıyla ticaret ağlarına sahiptir. Bu özellikleri nedeniyle yörede tarih boyunca birçok hâkimiyet mücadelelerinin gerçekleşmesine sahne olmuştur. XI. yüzyılda Selçuklu askerî faaliyetleri ile birlikte söz konusu mücadeleler yeni bir evreye girmiştir.

Doğu Anadolu Bölgesi, Anadolu'nun en geniş ve doğal savunma hudutlarına sahip olması nedeniyle yöredeki askerî seferler açısından avantaj sağlarken diğer yandan da uzun vadeli hakimiyet yöntemleri açısından cazip kılmıştır. Bilhassa VII. yüzyılın ortalarına kadar devam eden Sasani-Bizans savaşlarıdır. Bu dönemde imparatorlukta askerî zümrenin ele geçmesiyle birlikte reform hareketleri yeniden yapılaşma sürecine gidilmiştir. Yapılan düzenlenmeler sonucu bahsedilen mıntıka Bizans İmparatorluğu'nun yönetimine geçmiştir. Öte yandan Doğu Anadolu'da görülen yönetsel değişim beraberinde Bizans-Ermeni unsurlarını karşı karşıya getirmiştir. Zira tarihi süreç içerisinde vuku bulan hadiseler neticesinde imparatorluk ve Ermeniler arasındaki değişken yapıli etkileşim nedeniyle daha çok baskıcı tutum altında gerçekleşmiştir. Bu durum bilhassa Ermeniler 451 yılında gerçekleşen Kadıköy Konsili'ni (Chalcedon) tanımayarak Monofizit inancı benimsemişlerdir. Dolayısıyla yaşanan bu durum imparatorluğun Ermenilere yönelik dinî siyaset konusundaki davranışı çoğu zaman baskıcı bir Ortodoksluk politikası biçiminde tezahür etmiştir. Ayrıca Ermenileri, Ortodoks inancına geçmeleri için zorla vaftiz edilmesinin yanı sıra Gregoryen kiliselerinin kapatılması ve piskoposluk atamalarında müdahale gibi davranışlara da başvurmuştur. Bizans'ın yapmış olduğu bu baskıcı politika neticesinde Monofizit inanca mensup olan Ermenileri birleştirerek imparatorluğa karşı hareket etmeleriyle sonuçlanmıştır. Bu durum imparatorlukta özellikle sınır bölgelerinde yaşayan Ermeni prenslikleri ve ahalisine karşı vergi muafiyetleri, idari özerklik ve askerî tavizler tanıyarak onların bağlılığını sağlamaya çalışmıştır. Nitekim yapılan vergi muafiyetleri genellikle prenslerin sadakatlerini bildirmeleri koşuluyla verilmiştir. Bilhassa X. yüzyılda II. Basileios ve önceki imparatorların yöredeki Ermeni prenslerine verilen muafiyetler devam etmiş fakat yapılan bu hareket prenslerin güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Siyasal güçlenmenin etkisiyle kimi

zaman Ermenilerin imparatorluğa karşı isyan etmeleri akabinde başka güçlerle ittifak arayışlarına yol açmıştır.

VI. ve VII yüzyılda imparatorluğu etkisi altına alan Sasani tehdidi sonucu birtakım değişim hareketlerinin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Thema adıyla bilinen bu sistem yerel askerî birliklerin tarımsal üretime katılmasıyla iktisadi anlamda rahatlama yaşanırken diğer yandan taşradaki otorite korunmuştur. Nitekim bu düzen X. yüzyılın sonlarından itibaren birtakım yapısal sorunlar yaşanması sonucunda ve XI. yüzyılda belirgin biçimde askerî zaafa dönüşmüştür. Özellikle X. yüzyılın sonlarından itibaren sistem merkezî otoritenin kontrolünden çıkarak sivil aristokrasi himetine girmiştir. Bu durum askerî zümrenin idari gücünü azaltırken yerel ordular küçülmüş ve yerlerine ücretli asker kullanılmaya başlanılmıştır. Yaşanan bu değişim 1025 yılında II. Basileios'un vefatıyla birlikte artmıştır. 1050 yıllara gelindiğinde ise Bizans ordusu dağınık ve düzensiz yapısıyla öne çıkmıştır. Zira ordu içerisinde yaşanan rütbeli askerlerin kendi aralarındaki çatışma imparatorluğun karar merceğine de yansiyarak zayıflatmıştır. Bu durum bilhassa doğudaki hudut bölgelerinde yer alan birliklerin çözülmesine yol açarken diğer yandan Selçuklular tarafında gerçekleşen seferler karşısında güç duruma düşmüştür. İlaveten Bizans ordusu içerisinde yer alan Normanlar, Franklar, Peçenekler, Uzlar, Slavlar ve Gürcüler gibi çeşitli milletlerden ücretli asker varlığı farklı askerî teamülleri aynı hiyerarşik düzen içerisinde birleştirmesi çatışmaya neden olmuştur. Öte yandan bu yapı emir komuta zincirinde zafiyetlere yol açmıştır.

Peçenek ve Uzların Selçuklular ile etnik bağları olması nedeniyle Malazgirt Muharebesi'nin en kritik evresinde yer değiştirmeleri Bizans ordusunun zaafalarını ortaya çıkarmıştır. IV. Romanos, bölgedeki Selçuklu tehlikesine karşı 1071 yılında askerî faaliyet başlatmıştır. İmparator, sefere çıkmadan önce ordusunu farklı birliklerden oluşturarak; merkezde Bizanslı askerleri, kanatlar da ise ücretli birlikler yer almıştır. Nitekim imparatorluğun gelenek haline getirdiği savaş taktiklerinden biri olan tripartite (üç koldan) düzen bu savaşta da uygulanmış hatta IV. Romanos nihai hedefi Selçukluları iki kanattan kuşatıp yok etmeyi düşünmüştür. Ancak Sultan Alp Arslan'ın Türk savaş geleniği olan Turan taktiğini uygulaması sonucu imparatorluk ordusunu karmaşıklığa sürüklemiştir. Diğer yandan Selçuklu ordusunda yer alan süvari birlikleri de dar geçitlerde manevra hamleleriyle de destek vermiştir. Bu durum Bizans ordusunda iletişim sorunlarının oluşmasını

sağlarken diğer yandan da imparatorun esir edilmesiyle son bulmuştur. Dolayısıyla Malazgirt Muharebesi aslında imparatorluğun X. yüzyıl sonlarında ve XI. yüzyılda ortalarında itibaren alınan yanlış stratejilerin sonucudur. Zira Thema düzeninin zayıflaması, sivil aristokrasi zümrenin imparatorluk nezdinde güç kazanması, ordu içerisinde yaşanan çatışma ve farklı etnik kökenli ücretli askerler bu süreci hızlandırmıştır. Malazgirt Muharebesi akabinde imparatorlukta meydana gelen iç isyanlar sonucu Doğu Anadolu'da başlayan Selçuklu kontrolü iç taraflara yayılmasını neden olmuştur.

KAYNAKLAR

Abdullah, A. (2020). The Islamic Monetary Standard: The Dinar And Dirham. *International Journal Of Islamic Economics And Finance Studies*, 6(1), 1-29.

- Acar, A. (2010). İslam Coğrafyacılarına Göre Şırnak ve Çevresi, *Şırnak Üniversitesi Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu*, (Ed. M. Nesim Doru), Şırnak Üniversitesi Yayınları. (79-86).
- Adıgüzel, A. (2019). Hz. Osman Döneminde (24-35/644-656) Fetihler, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 11(3), 1173-1199.
- Ağırnaslı, N. (2020). Suriye Selçuklu Meliki Tâcû'd-Devle Tutuş'un Faaliyetlerinin Bölgede Yaşanan Siyasi ve Askeri Gelişmeler Üzerine Etkisi, *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, (15), 246-267.
- Ahmed b. Mahmûd. (2011). *Selçuknâme*, (Erdoğan Merçil, Çev.). Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul.
- Ahmetbeyoğlu, A. (1990). *Greks Seyyahı Priskos (V. Asır)'A Gore Avrupa Hunları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi.
- Akbulut, D. A. (2002). Akhunlar (Kionit / Hyon) ve Eftalitler çağında Maveraünnehir ve Horasan'da. H. C. Güzel, K. Çiçek & S. Koca (Ed.), *Türkler Ansiklopedisi*, C. 1, 1318-1348, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Akrites, D. (2009). *Günümüze Ulaşan Tek Bizans Destanı*, (Richard, C. Dietrich, Haz.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Aksoy, H. (2020). 394/395 Yılı Hunların Anadolu Akını, *Ahmed Cevad Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları*, (119-142) içinde. KSAD Publishing House.
- Aladağ, İ. (2009). *İlk İslâmî dönemlerde Maraş (ilk fethinden Selçukluların gelişine kadar)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi.
- Alptekin, C. (1991). Artuklular, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 3.C, 415-418.
- Altın, K. (2022). Malazgirt Savaşı Sonrası Kurulan Türk Beyliklerinin Anadoludaki İzleri, *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 12(59), 33-54.
- Altuncu, T. (2014). *İlk dönem İslâm tarihinde Hristiyanların Müslüman algısı: Sebeos (661) örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Anna Komnena (1996). *Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator AlexiosKomnenos Döneminin Tarihi Malazgirt'in Sonrası, Alexiad.* (Bilge Umar, Çev.). İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Anzerlioğlu, Y. (2002). Bizans İmparatorluğu'nda Türk varlığı. H. C. Güzel, K. Çiçek & S. Koca (Ed.), *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6, 351-375, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.
- Apak, A. (2009). Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 95-122.
- Aristakes. (2019). *Ermeni Bir Rahibin Gözünden Selçuklular ve Anadolu'nun Fethi*, (İlhan Aslan, Çev.). Post Yayınları, İstanbul.
- Arpağ, N. (2005). *Harranlı Ravilerin Hadis İlmindeki Yeri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi.
- Arslan, A. (2019). Kazan-Ummân Güç Boylamı, *Küresel Stratejik Rekabet*, vol.3, (18), 2-22.
- Artar, H. (2019). *Habîb B. Mesleme'nin Hayatı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi.
- Aşan, M. B. (1989). *Elâzığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskân İzleri: XI. Ve XII. Yüzyıllar*, TKAE Yayınları.

- Ateş, E. (2019). Ahlatşah (Ermenşah)- Gürcü Münasebetleri, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* (10), 127-160.
- Ayan, E. (2009). Sultan Alp Arslan'ın Ermeni-Gürcü Siyaseti, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, (2), 9-28.
- Ayan, E. (2014). Selçuklu Fetihlerinden Önce Bizans'ın Ermenistan Politikası. *Tarihte Türkler ve Ermeniler Ortaçağ*, 73-88.
- Ayönü, Y. (2021). *Selçuklular ve Bizans*, TTK Yayınları, Ankara.
- Azîmî, (1988). *Azîmî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430 – 538=1038-1143/44)*. (Neşr. Ali Sevim), TTK Yay, Ankara.
- Bailly, A. (1974). *Bizans Tarihi 2.C.*, (Haluk Şaman, Çev.), Tercüman 1001 Temel Eser.
- Balcıoğulları, A. (2019). Orta çağ İslam coğrafyacılarının eserlerinde Doğu Anadolu Bölgesi, *İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi Bildiri Kitabı*, (20-22 Haziran), 1-9
- Bamyacı, M. E., & Güçlüay, S. (2018). İmparator Herakleios Dönemi (610–641) Bizans İmparatorluğu'nun Genel Ekonomisi ve Ticaret Politikası, *Fırat University Journal Of Social Sciences*, 28(1), 281–288. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.387965>
- Baskıcı, M. (2009). *Bizans Döneminde Anadolu İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1161)*, Phoenix Yayınları, Ankara.
- Başar, T. (2023). Pronoia Sistemi ve Tarihsel Seyri, *The Legends Journal of European History Studies*, (4), 14-23.
- Baştav, Ş. (1941). Sabir Türkleri. *Belleten* (17-18), 53-100.
- Bayındır, A. (2018). Selçuklularda Vuku Bulan Taht Kavgaları Üzerine Bir Değerlendirme (Melikşah Dönemi Taht Kavgaları 1072-1092), *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18(1), 399-412,
- Bedirhan, Y. (2014). Selçuklu Türkmenlerinin Kafkasya ve Kafkas Elleri ile Münasebetleri, *Turkish Studies*, 9, (4), 165-185.
- Bedirhan, Y. (2015). Türkiye Selçukluları Devrinde Anadolu'nun Ticaret Şehirleri, *Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal Of History School (JOHS)*, (8), XXIV, 25-50. DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh807>
- Bedirhanoglu, H. E. (2019). *Artuklular'ın Siyasi, Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi.
- Belâzürî, A. b. Y. (2013). *Fütûhu'l-Buldân*, (M. Fayda, Çev.), Siyer Yayınları, İstanbul.
- Bezer, G. Ö. (1997). Harput'ta Bir Türkmen Beyliği Çubukoğulları. *Belleten*, 61(230), 67-92. <https://doi.org/10.37879/belleten.1997.67>
- Bezer, G. Ö. (2010). Şeddâdîler. *DİA*. (C. 38), 409-411.
- Bıro, M. (2003). Hunların Kafkasya'daki Varlığı, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 22, 223-231. <https://doi.org/10.14222/TURKIYAT430>
- Bilindir, S. (2017). Mirdâsî Devleti'nin Büyük Selçuklu Devleti'ne Tâbi Hale Getirilmesi Sürecinde Bölgedeki Türkmen Faaliyetleri, *Asia Minor Studies*, 5(10), 40-59. <https://doi.org/10.17067/asm.322947>
- Bilindir, S. (2017). *Ortaçağ'da Halep Ve Türkler (944-1117)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi.

- Bolat, H. (2016). *Ioannes Skylitzes'in Bizans Tarihi İsimli Eserinin XII-XXIII. Bölümlerinin Çevirisi (959-1057)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi.
- Boy, A. (2019). Anı Şehri'nin Doğu ve Karseli Dergilerine Yansıyan Yüzü, *Journal of History School*, 43, 1298-1323.
- Bozan, O. (2013). Abbasi İdaresi Altında Ermeniler ve Ermeni İsyanlar, *İstem*, 11(22), 23-41.
- Bozan, O. (2014). Emevîler Döneminde Arap-Ermeni İlişkileri, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(1), 47-87.
- Bozhan, Z. (2013). *Selçuklular ile Danişmendliler Arasındaki İlişkiler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Aksaray Üniversitesi.
- Brockelmann, G. (1964). *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, (N. Çağatay, Çev.), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Brosset, M.F. (2003). *Gürcistan Tarihi (Eskiçağlardan 1212 Yılına Kadar)*, (Hrand D. Andreasyan, Çev.), (Erdoğan Merçil, Haz.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Bundârî, (1999). Feth b. Ali b. Muhammed, *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, (1889), (Kıvameddin Burslan, Çev.). TTK Yayınları, Ankara.
- Caferoğlu, A. (2010). İlk Anadolu Vatan Kültürü Kurucuları, *Journal of Turkology*, 17, 1-12. <https://doi.org/10.18345/tm.81252>
- Cahen, C. (1972). İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı, (Zeynep Kerman, Çev.), *Türkiyat Mecmuası*, 17, 77-100.
- Cahen, C. (1979). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*. (Yıldız Moran, Çev.). E Yayınları. İstanbul.
- Cengiz, E. (2018). Sultan Alparslan'ın Anı'yi Fethi, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimlerde Akademik Araştırmalar I*, (1), 55-76.
- Charanis, P. (1984). Bizans İmparatorluğu'nun Çöküşündeki Ekonomik Faktörler. *Belleten*, 48(191-192), 523-536.
- Cheyne, J. C. (2008). *Bizans Tarihi*, (İsmail Yerguz, Çev.), Dost Kitabevi, Ankara.
- Clot, A. (2007). *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, (N. Demirtaş, Haz.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Connor, C.L. (2018). *Bizans'ın Kadınları*, (Barış Cezar, Çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Çakmak, Ş. (2006). Hüzünlü Kent: Harput. *Sanat Tarihi Dergisi*, 15(2), 137-164.
- Çelik, A. (2018). *Fatımiler Devleti Tarihi (909-1171)*. TTK Yayınları, Ankara.
- Çetin, K. (2020). *Bizans Kaynakları ve Batılı Araştırmacıların Gözüyle Malazgirt Savaşı ve Bizans Ordusu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
- Çetinkol, E. (2019). *Selçuklular Zamanında Gayrimüslim Ülke ve Topluluklar ile Sosyo-Politik Yakınlaşmalar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Giresun Üniversitesi
- Çevik, A. (2002). Selçuklular Zamanında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Hüküm Sürmüş Bir Türkmen Beyliği: Dilmaçoğullar, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12 (Eylül), 115-162.
- Çoban, B. Z. (2008). Bizans İkonoklazmanın Nedenleri ve İslam Etkisi Tartışması, *Din Bilimleri Araştırma Dergisi*, (4), 118-145.
- Demir, A. (2021). *Muâviye B. Ebî Süfyan'a Yöneltilen Eleştiriler*, Samer Yayınları.

- Demir, M. ve Turan, T. (2007). Türkiye Selçuklu ve Osmanlı Tecrübesinde Gayr-i Müslim Kimliği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2(1), 189-213.
- Demirkent, I. (1981). 1071 Malazgirt Savaşı'na Kadar Bizans'ın Askerî ve Siyasî Durumu. *Tarih Dergisi*, (33), 133-146.
- Demirkent, I. (1994). Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri. *Tarih Dergisi*, (35), 65-78.
- Denkbalbant, A. (2013). Niksar Ulu Camii Üzerine Bir Değerlendirme, *Vakıflar Dergisi*, (3), 9-32.
- Dennis, G. T. (Ed.). (2011). *Strategikon: Bizans Kültüründe Strateji Sanatı*. (V. Atmaca, Çev.). Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Dennis, G. T. (Ed.). (2016). *Strategikon: Bizans Kültüründe Strateji Sanatı*. (V. Atmaca, Çev.). Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Dikmen, E. (2015) *XII. Yüzyılda Erzurum ve Çevresinde Saltuklu Beyliği ve II. İzzeddin Saltuk Dönemi Kafkasya Politikası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi.
- Dokdemir, H. (2021). Suriye Selçukluları Hükümdârı Tâcü'd- Devle Tutuş'un (1062 – 1095) Dönemi ve Faaliyetlerine Bakış, *Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(40),1015-1020.
- Dostiyev, T. (2002). Kafkasya'da Hunlar. H. C. Güzel, K. Çiçek & S. Koca (Ed.), *Türkler Ansiklopedisi*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.
- Durdu, A. (2016). *Sultan Melikşah'ın Fetih Siyaseti ve Türk Cihan Hâkimiyeti Telakkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi.
- el-Hüseynî,(1943). SadruddînEbu'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali. Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiye, (Necati Lûgal, Terc.). TTK Yay, Ankara.
- Ercan, A. B. (2020). The Byzantine Empire in the Kingdom of Georgia's Foreign Policy in the 11th Century, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (6)11, 331-344.
- Erdem, İ. (2002). Doğu Anadolu Türk Devletleri. H. C. Güzel, K. Çiçek & S. Koca (Ed.), *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6, 639–716, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.
- Eren, C. (2015). Arslan Yabgu ve Yabgulular, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi.
- Erol, U. (2018). *Bizans İmparatorluğunda İsyanlar ve İç Savaşlar (976-1204)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi.
- Ertaş, İ. (2024). Orta Çağ Avrupası'nda Bir Kimlik İnşası: Germen Asıllı Otto Hanedanlığının Bizans Üzerinden Romalılaşma Çabaları, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (51), 349-368. <https://doi.org/10.21497/sefad.1344710>
- Eskikurt, A. (2014). 7. Ve 12. Yüzyıllar Arasında Anadolu'yu Kateden Bazı Askerî Seferler ve Güzergâhları. *Tarih Okulu Dergisi (TOD) Yıl*, 7, 33-79.
- Eskikurt, A. (2019). Batı Anadolu'da İlk Selçuklu Faaliyetleri (1025-1081). *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (10), 251-266.
- Eskikurt, A. (2020). Anadolu'daki Bizans Thema Birliklerinin Malazgirt Öncesi Vaziyetleri: Umumi Bir İnceleme, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* (12), 143-162.
- Eyice, S. (2004). Bizans İmparatorluğu'nun çöküşünün başlangıcı. *Divan: Disiplinler arası Çalışmalar Dergisi*, (16), 183-208.
- Freely, J. (2012). *At Üstünde Fırtına: Anadolu Selçukluları* (N. Domaniç, Çev.). Homer Kitabevi, İstanbul.

- Gökhan, İ. (2014). Sultan Melikşah Zamanında Suriye Üzerinde Selçuklu-Fatımî Mücadelesi, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sbe Dergisi*, 2(2), 92-108.
- Göksu, E. (2009). Haçlıların Anadolu'daki İlk Faaliyetleri ve Kırkgeçit (Drakon) Savaşı (1096), *EKEV Akademi Dergisi*, 13, (39), 363-370.
- Göksu, E. (2018). Nizâmülmülk ve Selçuklu İktâ'ının Şekillenmesindeki Rolü, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* (8), 147-164.
- Göyünç, N. (1994). Diyarbakır, TDV *İslam Ansiklopedisi*, 9.C., 464-469.
- Gregory Abû'l-Farac, (1945). *Abû'l-Farac Tarihi*, (Ernest A. Wallis Budge, İngilizceye Çev. Ömer Rıza Doğrul, Türkçeye Çev.). TTK Yayınları, Ankara
- Gregory, T. E. (2008). *Bizans Tarihi*. (Esra Ermert, Çev.). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Grousset, R. (2005). Başlangıcından 1071'e Kadar Ermenilerin Tarihi, (G. Tuncer, Çev.). Aras Yayıncılık, İstanbul.
- Güçlüay, S. (2006). *XI. ve XIII. Yüzyıllarda Türk-Ermeni İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi.
- Gülem, M. (2015). *Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun Dış Politikası (Erken Bizans Dönemi (330-718)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Güner, U. (2022). 1048 Hasankale (Pasinler) Savaşı ve Sonuçları, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (KOUSBAD)*, (Bahar), (15), 69-78.
- Güneş, C. (2012). *Avrupa Hun İmparatorluğu'nda Ordu ve Savaş*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi.
- Güneş, C. (2018). X. Yüzyıldaki Bizans Taktikonlarına Göre Bizans-İslâm Güçlerinin İlk Karşılaşma Alanları: Kleisouralar ve Kleisouralardaki Askerî Taktiklere Dair, *History Studies*, 10, (1), 85-100.
- Güneş, C. (2019). *Bizans Anadolu'sunda Askerî ve İdarî Bir Sistem: Thema Sistemi (VII. Yüzyıldan XI. Yüzyıla kadar)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Gürbüz, O. (2002). *Saltuklular*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi
- Gürbüz, O. (2004). XI. Yüzyılda Orta Anadolu'ya Ermeni Göçleri, *Dini Araştırmalar* 7, (19), 241-251.
- Gürbüz, O. (2010). Boğa El-Kebir'in Ermeniyeye Seferi, *Journal Of Turkish Research Institute*, 10(22), 233-250.
- Gürses, C. (2021). *Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nda Makedonya Hanedanı Dönemi (867-1056)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi.
- Gürses, C. (2021). *Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nda Makedonya Hanedanı Dönemi (867-1056)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi.
- Gürses, C. (2021). *Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nda Makedonya Hanedanı Dönemi (867-1056)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi.
- Güzel, F. (2018). Ermeniyeye Fatihi Habib B. Mesleme El-Fihri'nin Hayatı ve Askerî Faaliyetler, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 2, 205-222.
- Haldon, J. (2007). *Bizans Tarihi Atlası*, (A. Özdamar, Çev.). Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Hatipoğlu, M. (2005). *Bizans İmparatorluğu'nda Tema Sistemi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi.

- Hillenbrand, C. (2015) *Türklerin Efsanesi, İslam'ın Simgesi Malazgirt Muharebesi*, (Mehmet Morali, Çev.) Alfa Tarih, İstanbul.
- Honigmann, E. (1970). *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, (F. Işıltan, Çev.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Huseynov, G. (2017) Sabirlerin Kısa Tarihi, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (17) 147-161.
- Ioannes Zonaras (2008). *Tarihlerin Özeti, (1841-1897)*, (Bilge Umar, Çev.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- İbnü'l Kesir, (1995). *el-Bidâye ve'n-Nihâye. XII*, (Mehmet Keskin, Çev.). Çağrı Yayınları, İstanbul.
- İbnü'l-Esir (1991). *El-Kâmil Fi't-Târih Tercümesi*, (9.C). (Abdülkerim Özeydin, Çev.). Bahar Yayınları, İstanbul.
- İbnü'l-Ezrak, (1990). *Mervânî Kürtleri Tarihi*, (M. Emin Bozarslan, Çev.). Koral Yayınları, İstanbul.
- İbnü'l-Kalânisî'nin Zeyl-ü Tarih-i Dimaşk adlı eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I. (2008). (Ali Sevim, Çev.). (436-500=1044/1045-1106/1107)", Belgeler, c. XXIX, S.33.
- İnaltekin, H. (2018). *Heraclius Dönemi Anadolu Seferleri ve O Dönemde Darbeliden Sikkeler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çankırı Karatekin Üniversitesi.
- İnan, Z. (2010). *XI. Yüzyılda Anadolu'da Norman Şeflerinin Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- İNCE, F. (2016). Selçuklu-Ermeni İlişkilerinde Millet-i Sadıka'nın İzleri, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(1), 488-514.
- İnce, F. (2016). Selçuklu-Ermeni İlişkilerinde Millet-i Sadıka'nın İzleri, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(1), 488-514.
- İpek, A. (2003). Abbasiler Döneminde Ermeni İsyanları (750–886). *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (42), 27–41.
- İpek, A. (2012). Abbasiler Dönemi Ermeni İsyanları (750-886), *Tarih Dergisi*, (42), 27-41.
- İpek, A. (2014). Akdamar Adası'nda Müslüman Müttefik Bir Ermeni Prensi: Theodoros Rştuni (640–656). *Yeni Türkiye*, (60), 298–305.
- Jean-Paul Roux, (2015). *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, (L.A. Özcan, Çev.) Kabalcı Kitapevi, İstanbul.
- Kaegi, W. E. (2000). *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, (Mehmet Özey, Çev.). Kaknüs Tarih Yayınları, İstanbul.
- Kafalı, M. (1996). Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi. *Erdem*, 8(22), 5-17.
- Kafesoğlu, İ. (1972). *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Kafesoğlu, İ. (1973). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Sultan Melikşah*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Karaca, H. C. (2022). Ortaçağ Kırsalında Savaş, Askerler ve Yerleşimler, *Sanat Tarihi Dergisi*, 31(1), 297-319. <https://doi.org/10.29135/std.983078>
- Karaca, S. G. (2012). XI. Yüzyılda Bizans-Norman İlişkilerine Bakış, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 27(1), 101-118.

- Karaca, S.G. (2012). XI. Yüzyılda Bizans-Norman İlişkilerine Bakış, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 27, (1), 101-118.
- Demirkent, I. (2003). Tatikios (Türk Asıllı Bir Bizans Kumandanı). *Belleten*, 67(248), 93-110.
- Kaya, A. (2006). *Mengücekoğulları Beyliği Tarihi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi.
- Kaya, A. (2014). Başlangıcından 1071'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme, *EKEV Akademi Dergisi* (59), 211-232.
- Kayhan, H. (2018). Anadolu'nun Fethinde Görev Alan Selçuklu Komutanlarından Saltuk Bey Hakkında, *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 189-201.
- Kayrak, H. (2019). *Doğu Roma ve Sasaniler Arasındaki İktisadi İlişkiler (MS. V. Ve VI. Yüzyıllar)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi.
- Keçiş, M. (2022). İhanetten İmparatorluğa: IV. Romanos Diogenes. *Belleten*, 86(305), 89-118.
- Keçiş, M. ve Güneş, C. (2017). Bizans Kafkasya'sının Yönetimine Dair Bazı Tespitler, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (23): 9-28
- Keleş, N. (2016). *Şeddâdiler (951-1199), Orta Çağ'da Bir Kürt Hanedanı*. Bilge Kültür Sanat.
- Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı (2000). *Müsameretü'l- Ahbar ve Müsayeretü'lAhbar*, (Mürsel Öztürk, Çev.). TTK Yay, Ankara.
- Kesik, M. (2023). *Anadolu Türk Beylikleri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Kırcaer, B. (2020). Danişmendli Beyliğinin Dış Siyaseti, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Kırpık, G. (2009). Artuklu-Haçlı Münasebetleri (1098–1124), *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29 (1), 243-256.
- Kızıtanır, D. (2018). *Ermeni Aşot Krallığı ve Bizans ile İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi.
- Kipici, K. (2016). *Thomas Ardzruni'ye Göre İslâmî Dönemde Taron (Muş) Bölgesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi.
- Koca, S. (2007). Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (22), 1-37.
- Koca, S. (2007). Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler ve Melikşah'ın Büyük Selçuklu Tahtına Çıkışı, *Gazi Türkiyat*, (1), 9-33.
- Koca, S. (2008). "Diyâr-ı Rûm"un (Roma Ülkesi=Anadolu) Türkiye" Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (23), 1-53.
- Koca, S. (2008). Sultan Melikşah'ın Güney-Doğu Anadolu Politikası: Diyâr-I Bekr Bölgesinin Fethi ve Türkleştirilmesi, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (9), 381-414.
- Koç, S. (2013). *Büyük Selçuklu Türkiye Selçuklu İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi.
- Koyuncu, M. (2002). Türkler ve İslâm Dünyası. H. C. Güzel, K. Çiçek & S. Koca (Ed.), *Türkler Ansiklopedisi*, C. 4, 596–626, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.
- Köymen, M. A. (1967). Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askerî Teşkilâtı. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 1-73.

- Köymen, M.A. (2000). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I.C.*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kurat, A. N. (1937). *Peçenek Tarihi*, Devlet Basımevi, İstanbul.
- Küçük, A. (1996). Gregoryan Ermeni Kilisesinin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35(1-4), 117-154.
- Kürkçüoğlu, E. (2002). Başlangıcından Malazgirt Savaşına Kadar Selçuklu-Bizans Münasebetleri. H. C. Güzel, K. Çiçek & S. Koca (Ed.), *Türkler Ansiklopedisi*, C.4, 1156-1170, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.
- Kürkçüoğlu, E. (2002). Başlangıcından Malazgirt Savaşına Kadar Selçuklu-Bizans Münasebetleri. H. C. Güzel, K. Çiçek & S. Koca (Ed.), *Türkler Ansiklopedisi*, C. 4, 1156-1170, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.
- Kürkçüoğlu, E. (2013). Emevîler Zamanında Ermenistan Topraklarına Yönelik İslam Fetihleri ve Ermenistan'da Arap İdare Sisteminin Kurulması, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 50, 115-142.
- Kürkçüoğlu, E. (2013). Emevîler Zamanında Ermenistan Topraklarına Yönelik İslam Fetihleri ve Ermenistan'da Arap İdare Sisteminin Kurulması, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 50, 115-142.
- Kürkçüoğlu, E. (2014). X-XI. Yüzyıllarda Doğu Roma ve Selçukluların Ermenistan (Bagratuni-Ardzruni) Politikaları. *Tarihte Türkler ve Ermeniler (Ortaçağ)*, (Ed: Mehmet Metin Hülagü vd.), TTK. Yay., C, 2, 89-106.
- Merçil, E. (1988). Selçukluların Anadolu'ya Gelişlerinden Haçlı Seferlerinin Başlangıcına Kadar Urfa'nın Durumu, *Belleten*, 52(203), 461-474. <https://doi.org/10.37879/belleten.1988.461>
- Merçil, E. (2002). Büyük Selçuklu İmparatorluğu. H. C. Güzel, K. Çiçek & S. Koca (Ed.), *Türkler Ansiklopedisi*, C. 4, 1021-1074, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.
- Mevdûdî, (1971) *Selçuklu Tarihi I* (Ali Genceli, Çev.), Hilal Yayınları, Ankara.
- Mikhael Attaleiates (2008) (Bilge Umar, Çev.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Moravcsik, G. (1938). *Macar Tarihinin Bizans Kaynakları*, (Hüseyin Namık Orkun, Çev.), Sümer Basımevi. Ankara.
- Muhammedî, Z. (2014). Dini İnanç ve Unsurların Malazgirt Zaferi'ndeki Rolü, *Tarih Dergisi* (58), 1-23.
- Müverrih Vardan, Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269), (Andreasyan, Hrnt D., Çev.). (1937). İstanbul, *Tarih Semineri Dergisi*, I (2), 153-256.
- Nayır, Ş. (2023). Türkiye Selçuklu Devleti'nin Balkanlar'da Bizans'a Askerî Yardımları. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (39), 99-143.
- Nikephoros Bryennios (2008). *Tarihin Özü*, (Bilge Umar, Çev.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Norwich, J. J. (2013). *Bizans – Erken Dönem (MS 323 – 802.)* (C.1). Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Oğuz, Y. (2001). *XI. yüzyılda Orta Doğu'da Yabgulular*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi.
- Oğuz, Y. (2001). *XI. Yüzyılda Orta Doğu'da Yabgulular*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi.
- Ostrogorsky, G. (1996). *Bizans Devleti Tarihi* (F. Işıltan, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- Özcan, A. T. (2019). *Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya*, Kronik Kitap İstanbul.
- Özcan, K. (2006). Anadolu’da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademelenme (1) *METU JFA*, (23),2 21-61.
- Özcan, K. (2010). Anadolu’da Selçuklu dönemi yerleşme sistemi ve kent modelleri. *İTÜ Dergisi/a*, 6(1). 3-15.
- Özgüdenli, O. G. (2013). *Selçuklular Cilt 1: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*. İSAM Yayınları, İstanbul.
- Özmenli, M. (2008). *Ortaçağ’da Şüregel (Şirak) ’in Tarihi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi.
- Özmenli, M. (2014). Armenia’da Arsaklar ve Kamsarakanlar. *Yeni Türkiye*, 60, 1-14.
- Özmenli, M. (2021). Anı Kentinin Alınması ve Sultan Alp Arslan, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, (25), 590-601. <https://doi.org/10.38155/ksbd.971594>
- Öztuna, Y. (1978). *Büyük Türkiye Tarihi C.11*, Ötüken Yayınevi, İstanbul
- Öztürk, E. (2017). *Bizans İmparatorluğu Devrinde Anadolu’da Ermeniler (330–641)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kâtip Çelebi Üniversitesi.
- Öztürk, E. (2022). *Bizans – Ermeni İlişkileri (VII-XIII. Yüzyıllar)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Öztürk, E. (2022). İmparator Herakleios Döneminde Bizans’ın Doğu Politikası Ve Armenia, *Ermeni Araştırmaları*, 72, 107-131.
- Öztürk, M.N. (2022). *Büyük Selçuklu Devleti Emir ve Komutanları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi
- Öztürk, S. (2018). *IX. Konstantinos Monomakhos: Makedonya Hanedanlığının Son İmparatoru*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Öztürk, Y. (2012). Timar-Thema teriminin ortaya çıkması, Bizans uygulaması ve Osmanlı ile mukayesesi. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 31(31), 157-208. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000594
- Paydaş, K. (2012). Emevîler ve Abbasîler Döneminde Önemli Bir Sugûr Şehri: Tarsus, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31(51), 165–200. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000512
- Piyadeoğlu, C. (2019). *Selçukluların Kuruluş Hikayesi Çağrı Bey*. Timaş Yayınları.
- Psellos Mikhael, (2008). *Mikhail Psellos’un Khronographia’sı*, (Işın Demirkent, Çev.) TTK, Ankara
- Ramazan, A. T. A. (2024). Anadolu’ya Gelişlerinin Bininci Yılında Selçuklular ve Geliş Nedenleri Üzerine Bazı Düşünceler, *The Journal Of Turk-Islam World Social Studies*, 30(30), 13-33.
- Reşîdü’l-dîn Fazlullâh, (2010). *Câmi’u’t-Tevârih (Selçuklu Tarihi)*. (Erkan Göksu- H. Hüseyin Güneş, Çev.) Selenge Yayınları, İstanbul.
- Runciman, S. (1989). *Haçlı Seferleri Tarihi, C.1 Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığı’nın Kuruluşu*, (Fikret Işıltan, Çev.), TTK Yayınları, Ankara.
- Runciman, S. (2008). *Haçlı Seferleri Tarihi, I-II*. TTK Yayınları, Ankara.
- Sağır, G. (2014). Bizans İmparatorluğu Döneminde Anadolu’da Ermeni Yerleşimleri. *Tarihte Türkler ve Ermeniler: İlkçağ ve Ortaçağ*, Ankara: *Türk Tarih Kurumu*, 183-205.

- Sağır, G. (2014). Bizans İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Ermeni Yerleşimleri, *Tarihte Türkler ve Ermeniler: İlkçağ ve Ortaçağ, Türk Tarih Kurumu*, 183-205.
- Satır, O. (2018). *Bizans'ın gözünden Malazgirt. 7. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı IV (Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, Sosyal Politikalar, Sosyoloji, Tarih)*, (323-340). 9-12 Mayıs, Burdur.
- Satır, O. (2018). Bizans'ın Gözünden Malazgirt. *Bildiriler Kitabı-IV*, 323-30.
- Sebeos. (2020). *Herakleios Tarihi*, (Z. Z. İlkelen, Çev.), Ayışığı Kitapları, İstanbul.
- Sertel, S. (2006). *XI. Ve XIII. Yüzyıllarda Türk-Ermeni İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi.
- Sevim, A. (1962). Artukluların Soyu ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri. *BELLETEN*, 26(101), 121-146. <https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1228163>
- Sevim, A. (1990). *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Sevim, A. (1994). Dilmaçoğulları *TDV İslam Ansiklopedisi* 9.C, 301-302
- Sevim, A. (2000). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Sevim, A. (2010). Süleyman Şah I, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 38. C, 103-105.
- Sevim, A. ve Merçil, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Sevim, A.ve Merçil E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK Yayınları, Ankara.
- Seyfeli, C. (2024). *Osmanlı Ermenileri: Kilise, Kültür, Yenileşme ve Siyasallaşma*. İ. Yılmazçelik (Ed.), *Misyonerlik- Azınlık ve Yabancı Okullar- 2 (Kuruluşları- Amaçları- Faaliyetleri)* İçinde. Kitâbi Yayınları, İstanbul.
- Simpat Vekayinamesi (951-1334), (Andreasyan, Hrant D. Çev.). (Türk Tarih Kurumunda Basılmamış Nüsha). (1944).
- Solmaz, G. (2000). Ortaçağ'da Anı Kalesi, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (6), 131-148.
- Solmaz, S. (2001). Danişmendliler Devleti ve Kültürel Mirasları, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi.
- Subaşı, Ö. (2010). Tarihi Kaynaklar Işığında Kaputru Savaşı, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 44, 247-270
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri- Boy Teşkilatı- Destanları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Sümer, F. (1990) *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Sünbül, İ. (2019). *Abbâsî Devleti Sugûr (Sınır) ve Avâsım (Sınır Öncesi) Şehirleri (VIII. Ve X. Yüzyıllar Arası)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi.
- Süryani Mikhail. (1944). *Süryani Patrik Mihail'in Vekâyinâmesi 1042-1195*. (Hrant D. Andreasyan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları (yayımlanmamış eser) 1944.
- Şahbaz, D. (2018). Orta Anadolu'nun Kuzeyinde Bir Konar-Göçer Teşekkül: İnal-Oğulları Etrak-ı İnalıoğulları, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* (43), 181-198.

- Şen, M. E. (2008). *Abbâsîlerin İkinci Döneminde Siyasi ve Kültürel Alanda Türkler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi.
- Şerefhan Bitlisi, (1990). Şerefname. Kürt tarihi (M. Emin Bozarslan, Çev.). Hasat Yay.
- Şeşen, R. (1972). Alp Arslan'ın Hayatı ile İlgili Arapça Kaynaklar. *TM*, (XVII), 101-112.
- Taberî, M. B. C. (2021). *Tarih-İ Taberî* (M. F. Gürtunca, Çev.), 4.C., Sağlam Yayınları, İstanbul.
- Taşagıl, A. (2015). *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Taşçı, K. (2022). Birinci Oğuz Muhacereti Esnasında Anadolu Türkmenlerinin Merkezi Ahlat ve Malazgirt Savaşı'na Neden Olan Türkmen Akınları, *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 12(59), 55-117.
- Taşçı, K. (2013). *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi.
- Taşçı, K. (2021) Birinci Oğuz Muhacereti Esnasında Anadolu Türkmenlerinin Merkezi Ahlat ve Malazgirt Savaşı'na Neden Olan Türkmen Akınları, *Düşünce Dünyasında Türkiz*, (12), 59,55-117.
- Tecimer, E. (2020). *Roma İmparatorluğu ve Sasani Devleti'nin Siyasi İlişkileri (III-VII. Yüzyıl)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi.
- Tekin, Y. (2008). *Abbâsîler Zamanında Kafkasya'ya Yönelik Arap Fetihleri ve Kafkasya'da Arap İdarî Sisteminin Kurulması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi.
- Tellioglu, İ. (2014). Ermeni kaynaklarının gözüyle Anadolu'nun fethi. H. C. Güzel (Ed.), *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, C. 2, 107–136, Yazar Yayıncılık.
- Tellioglu, İ. (2016). Anadolu'nun Fethi Döneminde Erzincan. *Uluslararası Erzincan Sempozyumu, I, (Erzincan, 28 Eylül-1 Ekim 2016)*, (Nşr. Hüsrev Akın), Erzincan Üniversitesi Yayınları, Erzincan, 415-421.
- Terzioğlu, A. (2005). *Vilâyet-i Sitte'de Ermeniler (1878–1914)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi.
- Tezcan, M. (2007). V. Yüzyılda Ermenî-Sasanî Savaşları ve Ermenilere Hun Desteği. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (32), 183-202.
- Togan, V. Z. (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Yayınları, İstanbul.
- Toksoy, A. (2004). Süleyman Şah'ın Güney Seferi ve Ölümü, *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 63-79.
- Tskhovreba, K. (2014). *A History of Georgia*. Tbilisi: Artanuji Publishing.
- Tunç, Z. (2012). *Malazgirt Öncesi Kafkasya'da Türk Varlığı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi.
- Turan, O. (1948). Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku, Miri Topraklar ve Hususi Mülkiyet Şekilleri, *Belleten*, 12(47), 549-573. <https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1353011>
- Turan, O. (1969). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Turan Neşriyat, İstanbul.
- Turan, O. (2009). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti Ötüken Neşriyat*, Ankara.
- Tülücü, S. (1986). Malazgirt Savaşına iştirak eden Türk beyleri ve hal tercümeleri. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (7). (291-334)
- Uçar Ş. (1990). *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*. İşaret Yayınları, İstanbul.

- Uçar, Ş. (1987). *Arapların Anadolu Seferleri (640–750)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi.
- Uras, E. (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* (2. Baskı). Belge Yayınlar, İstanbul.
- Usluer, M. (2023). İslam Orduları Karşısında Tutunamayan Bir Hükümdar: Son Sasani Kısırâsı III. Yazdicerd, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(2), 289–307. <https://doi.org/10.32955/Neu.İlaf.2023.9.2.10>
- Usta, A. (2002). Artuklular. H. C. Güzel, K. Çiçek & S. Koca (Ed.), *Türkler Ansiklopedisi*, C.6, 810–831, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.
- Usta, A. (2019). *Sâlâr*. TDV İslâm Ansiklopedisi. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/salar>
- Ünal, M. A. (2014). XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti, *On dokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 7(1), 246–270.
- Váczy, P. (1982). *Hunlar Avrupa’da, Attila ve Hunları*, (Gyula Németh, Ed., Şerif Baştav, Çev.), TTK Yayınları, Ankara.
- Urfalı Mateos (2000). *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*. (H. D. Andreasyan, Çev.), TTK Yayınları.
- Vasiliev, A.A. (1943). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (Arif Müfid Mansel, Çev.), Maarif Matbaası, Ankara.
- Yağcı, M. (2021). *Bizans İmparatorluğu’nda IX. Konstantinos Monomakhos Dönemi (1042–1055)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Yakupoğlu, C. (2021). Malazgirt Zaferi ve Anadolu’da Yeni Türk Vatanının Yükselişi, *Türkav Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 1,1-35.
- Yalçın, E., & Eroğlu, S. (2013). Edessa’dan Urfa’ya: Urfa’da Kiliseden Camiye Dönüştürülmüş Yapılar, *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, (30), 1–12.
- Yariş, S. (2022). Diyarbakır Arkeoloji Müzesi’ndeki Figürlü Artuklu Dönemi Sikkeleri, *Amisos* 7, (13), 490-515. <https://doi.org/10.48122/Amisos.1207225>.
- Yaşaroğlu, H. (2014). Sıffin Savaşı ve Tarihin Gizlediği Bir Gerçek: Ali-Muâviye Mütarekesi, *Turkish Studies*, 9(1), 623–635.
- Yazıcı, N. (2011). İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Yazıcı, N. (2011). *Türk İslam Devletleri Tarihi*, TDV Yayınları.
- Yıldırım, A. (2010). *Selçuklu Devrinde Ani Şehri (1064-1200)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi.
- Yıldız, H. D. (1979). Azerbaycan’da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı Sâcoğulları III. Ebu’l Kasım Yusuf, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 32, 29–70.
- Yıldız, K. (2019). Kutalmış Bey’in Anadolu’yu Fetih Çalışmaları ve İsyan, *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (3), 179-192.
- Yinanç, M.H. (1944). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Yusuf, T. (2018). *Abbâsiler Zamanında Kafkasya’ya Yönelik Arap Fetihleri ve Kafkasya’da Arap İdarî Sistemin Kurulması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi.

- Yücel, M. U (2021). Balkanlardaki Peçenek- Kuman/Kıpçak Mücadelesi ve Bu Mücadelenin Lebunion Savaşına Etkisi, *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 3, (1). 97-124.
- Zahoder, B. (1955). Selçuklu Devletinin Kuruluşu Sırasında Horasan (İ. Kaynak, çev.). *Belleten*, 19(76), 491-528. <https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1278206>
- Zengin, M. (2008). *Türkler Tarafından Fethinden Moğol İstilasına Kadar Malatya*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi.

